

II. Irodalmi humor fesztivál

- 3 Zalán Tibor: Képmutogató (*vers*)
10 Vámos Miklós: Szoci kóla (*elbeszélés*)
13 Szepesi Attila: Macskagyár; Denevérszonáta; Két noktürn;
Bájjhalom (*versek*)
17 Szőcs Géza: Az elvesztett opera (*színdarab részlet*)
Történet a kánonról (*próza*)
22 Tóth László: Értekezés az emberi lélek halhatatlanságáról (*elbeszélés*)
Értekezés a világteremtésről (*vers*)
26 Kiss Ottó: Tóték fekete napja (*elbeszélés*)
31 Szív Ernő: Nevetés a szíven (*elbeszélés*)
35 Karafiáth Orsolya: Café X – részlet egy készülő regényből
39 Orbán János Dénes: Misimackó (*elbeszélés*)
43 Varró Dániel: Változat egy gyerekdalra; Tizennégy szép állat (*versek*)
46 Háy János: Emese utolsó levele Marinak (*elbeszélés*)
50 Király Levente: 12 limerick (*vers*)

Műhely

A humor szerepe a magyar irodalomban II.

- 53 Szentmártoni Szabó Géza: A fele sem tréfa
Humor a régi magyar irodalomban
67 Druzsín Ferenc: A komikum Arany költészetében
Világos után (1850–52)
77 Balázs Imre József: „Jó taréj a nevetés”
Az avantgárd humoráról
87 Bertha Zoltán: Székely humor – erdélyi írók tollán

- 98 Selyem Zsuzsa: Ezek aztán nem viccelnek
Bekezdések kortárs magyar humorisztikus regényekről
- 109 Kiss László: A paródia újabb jelenségeiről

- 119 Darvasi Ferenc: Shakespeare meg a többiek
A Gyulai Várszínház 42. évadáról
- F i g y e l ő*
- 127 Serban Brigitta: Rendezni végre közös dolgainkat
Vámos Miklós: Márkez meg én
- 133 Ekler Andrea: „Az ember folyton hazatérne”
Szepesi Attila: Vidám busók
- 137 Csehy Zoltán: Változatok átváltozásra
Tóth László: Átváltozás avagy Az „itt” és az „ott”
- 142 Zólyá Andrea Csilla: „Narancs ingben és zöld zakóban”
Orbán János Dénes legszebb versei
- 146 Orcsik Roland: „Vagy csak hatásvadász kitérülködés
 / ez az egész: csak játék?”
Király Levente: Szánalmasan közel
- 149 Bedecs László: Szerelemre hangolva
Karafiáth Orsolya: Café X

E számunkat a Munkácsy Mihály Múzeumban 2004-ben megrendezett, Karikatúrák a Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményében című kiállítás grafikai anyagával illusztráltuk. Az összeállításban szerepeltetett Mazán László-műveket a Bárka 2003/5. számában már bemutattuk. A kollekciót Gyarmati Gabriella válogatta és rendezte.

Fotó: Latorcai János. A borító 2. oldalán Bognár Árpád: Gulliver (1974, vegyes technika, papír; 270×500 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 83.57.1.; jelezve jobbra lent: Bognár Árpád, 1974. július 21.), a borító 3. oldalán Geiger Richárd: Karikatúra (évszám nélkül, tus, papír; 245×177 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.19.1.; jelezve jobbra lent: Geiger R.), a borító 4. oldalán Gács Mihály: Szent Ferenc prédikál a madaraknak (1971, rézkarc, papír; 297×394 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 74.28.1.; jelezve jobbra lent: Gács M. 1971) képek láthatók

II. Irodalmi humor fesztivál*

*Zalán Tibor***Képmutogató***Arany János: Családi kör című művére*

Este van, este van,
de ez is festve van,
a sötét még messze van;
hát akkor, most mi van?

Este van, este van,
mint mondtam, messze
van, ilyenképpen
mindenki

csak virtuálisan
lesz jelen e képen,
ezen csodálkozni
nem kell semmiképpen...

(Aki elől ül,
húzza be a nyakát,
aki meg hátul,
mondjon jó éjszakát

s aludja ki magát –
sokat itt úgyse lát,
hiába húzza le
fejét az eleje,

s ha már így alakult,
akkor ne is tegye.)

Nézzük,
visszatérve

* A Bárka, a Békés Megyei Könyvtár, a Körös Irodalmi Társaság és a Gyulai Várszínház, 2005. augusztus 2-án rendezte meg a II. Irodalmi humor fesztivált és hozzá kapcsolódó tudományos konferenciát. E számunk szépirodalmi anyagát, a Gyulai Várszínház színpadán felolvasott, előadott szövegekből állítottuk össze, a Műhely-rovatban pedig a Békés Megyei Könyvtárban elhangzott előadások írott változatait tesszük közzé. A várszínházi est frenetikus hangulatát, az előadók egyéni leleményeit a nyomtatott szövegek természetesen nem tudják maradéktalanul visszaadni, de legalább az elhangzott művek sorrendjét megtartottuk (E. T.).

az eredeti képre,
a virtuálisan

megmutatkozó létre,
az éji bogár is
csak úgy – *mintha*-koppan,
nagyokat hallgat rá –

de ezt *máshol* mondtam...

A
földi
békák is
szanaszét hörögve,

fel
őket a lomha
versmagolás lökte;
így-úgy mégis

emlékeztetnek
egy-egy
lábás rögre,
ha nem is nagyon

másra, s főleg
nem többre.
Csapong a denevér
ereszt lesodorva,

aki arra járna,
törik feje s orra.
Rikoltoz a bagoly,
hiszen az a dolga.

Ballag egy cica is,
hosszan elnyúlt testtel,
egy kis keresetért
mindenkit letesztel.

Óvakodva lépdél
a hegyes tűsarkon,

esti mese várja
a következő sarkon.

mellékdal, közben, nem a legjobb helyen
(Ilyenkor
járja át a bánat
lelkem, és gyűjtja
bé kívülről orcámat:

milyen kár, hogy
komoly költő vagyok,
így súlyosak és
tragikusak is a ragok,

amiket az igék
végére kirakok –
rímeim hát
unalmasak és *féjenagyok*,

verseim meg –
na, itt kezdődhetnek
a bajok; erről
most, inkább, hallgatok...)

Este van, este van,
a vége messze van,
de ha így haladunk,
odáig szaladunk.

Fönt az ég,
(a kép fölső széle,
ami be van festve
ultramarin kékre,

hogy az ökör is értse)

szóval,
az ég
fönt magtalan,
lent a gazda,

ölebe nyugtalan,
fajtája szerint
zsírfelhér palota pincsi -
teljesebb nevén

monsieur da Vinchi,
akár az olasz.
Ebet így hívni
kicsit azért snassz.

Feketén bólingat
a szomszéd,
hisz néger,
mondhattam volna

így is, de csak régen –
a mai helyes
megszólítás afro-ázsiai;
s mert nagydarab,

mellékalakunk
lehet makró-ázsiai,
a fia meg apro-ázsiai.
Azon kívül is

lehetne még arab,
terror-terhes időkben
azonban jobb, ha
afro- és fekete marad.

Ajtó előtt hasal
egy kiszolgált részeg,
küszöbön az álla,
foga szanaszéjjel,

dől belőle szitok,
pálinka meg lőre,
el is csúszik rajta,
aki arra jóne.

Udvaron fehérlik
szőre egy tehénnek,

pedig éhes borja
nagyokat döf rajta.

A gazdaasszony
az imént fejé meg
fekete bikáját...
– s ez majdnem idézet.

Nos, a főlemlített
leszűri a vajat,
amit meg nem szűr le,
az szűretlen marad.

Zörgős héju borsót,
vagy babot szemelget,
ha elkészül vele,
eldönti melyiket.

Itt van a fia is,
nem imához kapkod,
megasztárnak készül,
nem jár el a paphoz,

az eladó lány meg
tesz a venyigére,
legény alá készül,
hiszen megígérte.

Pendül a kapa most,
leejté a gazda,
kocsmaszag előzi,
szellőzik a kapca,

csíkos tarisznyája
hervadottan klapfog,
megcsapja a kölyköt,
hogyan az nyulat fog,

csak úgy szeretetből,
ahogy azt megszokta.
Madárlátta kenyér,
s törik be az orra.

Gondúzó pipáját
a tűzbe meríti,
nem így akarta, de
hamuvá hevíti.

Szívja hát a fogát,
ami még megmaradt,
az élet ekéje
homlokába akadt.

Unszolja az asszony,
Gyer' közelebb, édes".
Jó ízű a falat,
annak, aki éhes,

de a csirkecomb
irgalmatlan nyúlik,
küszködik az ember,
fröcsögteti nyálát,

mi megered lassanként
s valamint a patak,
mennél messzebbre foly,
annál inkább dagad.

De vajon ki zörget?
Nézz ki, fiam Sára!
Nincs odakint senki!
Nosza, vacsorára

kíván sok jó estét,
része legyen benne!
Anyjuk tölt a tálba,
mintha vendég lenne.

Mindegy is hogy hova,
kárba vagy pocskba
megy a nyúlós csirke,
meg a poshadt répa.

Szavuk se igen van,
míg nem eszik senki,

nem könnyű ám magyar
embernek se lenni.

Este van, este van,
a tűz sem világít.
Nem látja az ember
asszonya valagát,

aki igen álmos,
vagy már alszik éppen.
Hamvas szempilláját
rezgeti a képen.

Ha kisütne a hold,
véli, odalátna,
de ha nem süt ki, az
a látásnak gátja.

A gazd'urunk feje
félrebillen szépen
miközben anyázik
a saját ölében.

Nyögdécselget gyéren
a cicára gondol,
aki most a sarkon
másoknak dorombol.

Majd a föltört vággyal
meghinti a szalmát...
S átveszi egy tücsök
csendes birodalmát.

Vámos Miklós

Szoci kóla

Úgy hívtuk: Csombe. A falra mászott tőle. Szeretett volna valami rendesebb becenevet magának, de hiába. Annyira hasonlított a puffadt afrikai politikusra, hogy idővel a tanárok is Csombézni kezdték. Őrjöngött. Az nem segített. Pofozkodott. Az még kevésbé.

Csombe apja a moszkvai magyar nagykövetségen dolgozott. Kint volt vele a felesége, noha mindenki tudta, hogy gyakorlatilag már külön élnek, de az elvtársak számára nem volt megengedett a válás. Csombe papa minden nőt maga alá gyűrt, aki hagyta. Néhányat azok közül is, akik nem. A követségi titkárnők hazajártak küretre.

Még csak másodikba jártunk, amikor Csombe végső kétségbeesésében hosszúra növesztette a haját. Az igazgató naponta figyelmeztette: – Úgy nézel ki, fiacskám, mint egy majom. Vagy mint egy amerikai bitlesz.

– A Bitlisz, az speciel angol.

– Leszarom. Eriggyé, vágassad le a hajadat!

Csombe csak mosolygott, és növesztette tovább. Végül aztán hívták az irodába, s amikor visszatért, tök kopasz volt. Most láttuk, hogy alapjában véve milyen kerek a feje. Így még Csombébbnak tűnt. Ordított, toporzékolt. Fogadkozott, befűt majd a faterja az igazgatónak. Föl is hívta az apját R-beszélgetésre, elpanaszolta neki a történeteket. Csombe papa azonban egyetértett az igazgatóval, ő is utálta a csimbókos frizurát.

– Szép kis apa az ilyen – dohogott Csombe. Pedig ami az ősöket illeti, Csombe papa nem tartozott a legrosszabbak közé. A diplomataboltban sok mindent megvehetett, amihez közönséges földi halandó nem jutott hozzá. Csombe volt az első magnó-tulajdonos az osztályban, emiatt csődültünk fel hozzá majdnem minden délután. Hamarabb szokott rá a dohányzásra, mint bárki más. Az ivásra is. Elsőként hazudta, hogy elvesztette a szüzességét. Később csakugyan elsőként feküdt le Tóth Barbarával. Barbara volt a legmagasabb lány az osztályban. Nem szerepelt a híres listán. Csombe még elsőben fölírta a fiú vécé falára: MEG AKAROM DUGNI SZLADEK ÁGIT, SÜLYOK KATIT, CSÍK MARIKÁT, SZEGEDI JULIT, KOVÁCS ERZSIT! Később valaki aláírkantotta: EGY KIS SZOPÁS SEM ÁRTANA! Tóth Barbarát úgy hívtuk a háta mögött: a zsiráf. Csombe megdugta a zsiráfot... Sokáig cukkoltuk evvel. Pedig alapjában véve irigykedtünk. Nekünk még a zsiráfot sem sikerült.

Mondanunk sem kell: Csombe hazudta először, hogy kábítószeres. Akkoriban nálunk szinte lehetetlen volt hozzájutni, csak hírből hallottunk róla. Olvastuk az újságban, hogy a kábítószerektől immár teljesen elhülyült nyugati ifjúság se tanulni, se dolgozni nem képes. Tévéműsorok ecsetelték a kábítószeresek ártalmas hatását. Erre fölfigyeltünk. Mi is akartunk repülni. Hallucinálni. Látni pszichodelikus színeket. Hallani a szférák zenéjét. Figyelni, amint buja virágok

nőnek orrunkból és fülünkéből. Csoportos szeretkezések fantáziaképeit átélni valóságként.

Kérleltük Csombét, szerezzen nekünk egy kis kábítószert. Aszonta hagyjuk békén. Nem hagytuk. Aszonta túl veszélyes. Nyaggattuk éjjel-nappal. Marihuánát akartunk. Vagy heroint. Vagy elesdét. Vagy kokaint. Vagy kokakólat. Mindenki tudta, hogy utóbbi a leghatásosabb kábítószeres egyike; a kokakólamorban tobzódó nyugati ifjúságról gyakran esett szó a KISZ-gyűléseken is. Csombe papa volt az egyetlen reményünk. Diplomata útlevelével ellenőrzés nélkül kelhet át a határokon.

– Jó, hogy nem mingyá Andrej Kalasnyikov géppisztolyt akartok! – dühöngött Csombe.

Rágtuk a fülét tovább.

Egy barackszagú délutánon fölhívott. – Megvan!

– Mi?

– Nem érted? Itt van. A dolog.

– Milyen dolog?

– Hülye. Nem telefontéma. Azonnal gyere át. De csak egyedül!

– Egyedül?

– Ne szólj senkinek. Én már mindenkit értesítettem, aki megbízható. Indulj! – lerakta a kagylót.

Mint kiderült, az egész társaságot végigtelefonálta, ugyanezekkel a szavakkal.

– Aszonta, titkos, közben összecsődíti a fél világot – morogta Jóska. Vodkával bélelt söröket ivott, s máris részegnek látszott. A titok nyitja: berúgva érkezett.

Csombe az ágya alól húzta elő azt a kartondobozt. Hat kis üveg volt benne. – Kokakóla – mondta templomi hangon. Remegő ujjal vizsgálgattuk a különös formájú, barázdált üvegeket. Kissé tájtékosan lötyögött bennük a barnás lé. Leginkább a Fagifor nevű kanalas orvosságra hasonlított.

– Álljon meg a menet – mondta Bongó. – Ez nem is kokakóla. Az van ideírva, hogy Pep-si Co-la – mutatta.

Csombe izzadni kezdett. – Kurvaélet! Világosan megmondtam neki, kokakólat küldjön!

– Talán ugyanolyan – vélte Tóth Barbara. – Mint a fehér bor meg a vörösbor.

Béla kotorászott az üres kartondobozban, a műszalmában egy színes Pepsi hirdetést talált. – Ki tud angolul?

Felém fordultak az arcok. Elvörösödtem. Milyen idióta vagyok, kellett nekem az angolommal dicsekednem... Kezembe nyomták azt a színes, sűrűn nyomtatott papírost, meg kellett szólalnom. Belevágtam. – Kedves elv... olvasók, ez az új márka... ez itt a kokakóla legújabb kiadása. Különösen ajánlott a fiatalabbak számára, napi háromszori fogyasztásra... étkezés után... ezt a szót itt nem értem... egy evőkanállal...

Elnyomta a hangom az üdvrivalgás. Csombe hajlongott, akár egy operaénekes a vasfüggöny ajtajában. Bongó sörnyitót hozott a konyhából, s lepattintgatta az üvegek kupakját. Szladek Ági kezdte szétosztani, előírásomnak megfelelően,

evőkanállal. Igen... az íze is a Fagifort idézte. Ezt magamnak se mertem bevallani. Hanyatt feküdtem, behunytam a szemem. Borzongva vártam a vad látomásokat, a pszichodelikus színeket. Két szikrázó gömb közeledett felém, ijesztő sebességgel. Ez már az!!! Növekedtek s kerengtek egymás körül az izzó golyóbisok, ömlött rám a zúgásuk, s a zene, szilajul, szélesen. Lüktettem, vonaglottam. Parányi jégdarabok hullottak forró homlokomra. Rázott a hideg, de égetett a gömbök lángja.

Feltápaszkodtam, s hátráltam, hogy meg ne gyulladjak. Kinyílt mögöttem az ajtó, a másik szobába kerültem. A lehúzott redőny résein beszűrődött az utcai lámpák fénye. Üvöltött a magnó, Szegedi Juli táncolt Jósikával a sarokban. Térdelve. Imbolyogtak a színek.

– Repülök! – sikította Szegedi Juli. – Mindjárt megérintem a plafont!

– Ha már úgyis arra jársz, szedd le a pókhálót! – kérte Csombe.

Valaki kopogtatott a vállaamon. – Te jössz!

Nyílt a szárnyas ajtó, a harmadik szobába kerültem. Itt megint sötét volt és meleg.

– Gyere már! – lányhang.

El voltam veszve teljesen. A falnak dőltem, hátammal épp a kapcsolóra. Lőn világosság.

A szőnyegen... Csík Marika. Deréktól lefelé csupaszon. Béla épp az imént szállt le róla, gombolta a slićét. Bongó törökülésből skubizott. Engem hagytak utolsónak? Óistenem. Csík Marika lábai – Kelet-Európa legjobb lábai – olyan fehérnek és olyan törékenynek látszottak, hogy... a szőrzet a szemérmén olyan gyerekesnek és olyan gyérnek, hogy... hogyhogy... hogyhogy nem... Elsírtam magam.

Álmodtam róla hónapok óta. Föliírtam a nevét a város falaira százezerszer. Fülig szerelmes voltam belé, de sose mertem jelezni vagy szólani. Gyorsan eloltottam a lámpát.

– Mi baj? – kérdezte.

– Nem... – a nyelvembe haraptam. – Csak... fejembe szállt a kokikóla.

– Talán kokakóla?!

Hallgattam, elszaladtam. Nesze neked szerelem... Szűkölttem és zokogtam.

Azóta, hölgyeim és uraim, nagy ívben kerülök minden kábszert, s a koka kólát úgy utálok, mint a bűnt. A szoci kólát még annál is inkább. Öl, butít, nyomorba dönt.

Szepesi Attila

Macskagyár

Óbudai macskagyár,
föl-le ezer macska jár.

Gyártottak itt, ódon elmék
patikaszert, tarka kelmét,

rég kicsorbult s megkopott
ezer csip-csup limlomot.

Üres most a gépterem:
rozsdá-marta mély verem.

Lopva bújja cifra macska,
hamuszürke, verestarka.

Lámpaszeme lángra gyúl:
kurrog – nyalka trubadúr.

Egy a kéményen doromból,
két nyüszögve elbarangol,

hár a cirmost kerülgeti,
négy a kormost terelgeti,

öt a kasztanyétet rázza,
hat a pikulát cifrázza,

hét a nyafka szűzre vár –

Zeng az egész árny-ütötte holdsütötte
macskagyár!

Denevérszonáta

Fönn denevérek szertesuhognak a füstszinü égen,
 fellegek ormaira írva tűnő jelüket.
 Hengerbucskát hánynak a kormosodó levegőben,
 húznak ezüst íveket, buknak alá szaporán.
 Vének, mint a kövekbe fagyott csigahéj a hegyélen,
 pengés és csivogás hangjuk a szélfolyamon.
 Röptük mint oboák s fuvolák mélybarna zenéje,
 gordonkán tremoló, távoli hárfa-futam.
 Föl-fölcsapva kitérnek, odább-hussanva lebuknak:
 orsóként pörög el egy-két-hár. Rezegő
 kék-lila hurkokat írnak az elsuhogó levegőre,
 mintha kis emberkék, nyüzge homunkuluszok
 szállnának, túl téren-időn, túl balga reményen –
 álmunk fürkésző, nagyfülű éji manók.

Két noktürn

Szürkül az ég. Madarak szántják, csivogó seregélyek.
 Köztük bőregerek bősza szertecikáz.
 Hengerbucskát hányva keringnek – föl-le, alá-föl.
 Vértő fogsorukon nyálkás húscsapatok.
 Arrébb rusnya banyák meg három nagyfülű ördög
 ropják táncuk, amíg póre pocok muzsikál –
 húzza lidércesen és visogat, majd pengeti húrját,
 ujjai közt szaporán nyeklik a görbe vonó.
 Búvik a sutban a békabanya. Éjféli kísértő:
 griff, kard-csőrü madár gunnyad a kecske-dögön.
 Omlott kőhid alatt vándor szunnyad – sarujából
 öt meg öt ujj a kiles. Felriad és a bitón
 látja, ahogy vad szél himbálja a nyelve-kileffedt
 póre zshiványt - holdfény festi ezüstre szegényt.

* * *

Macskadémon. Szeme lángja
 éji lámpa.

Holdvilágnál zölden fénylő
 páros ékkő.

Puha talpon, árny-ütötten
elbarangol őszi ködben.

Rejtekezik – szőre-kócos
pincezugi filozófus.

Hajladozik, görbe a nádszál,
ide surran, oda császkál.

Vándorokra delejes
pillantással odales.

Bádogviskó szélénél
füleli, mit súg a szél,

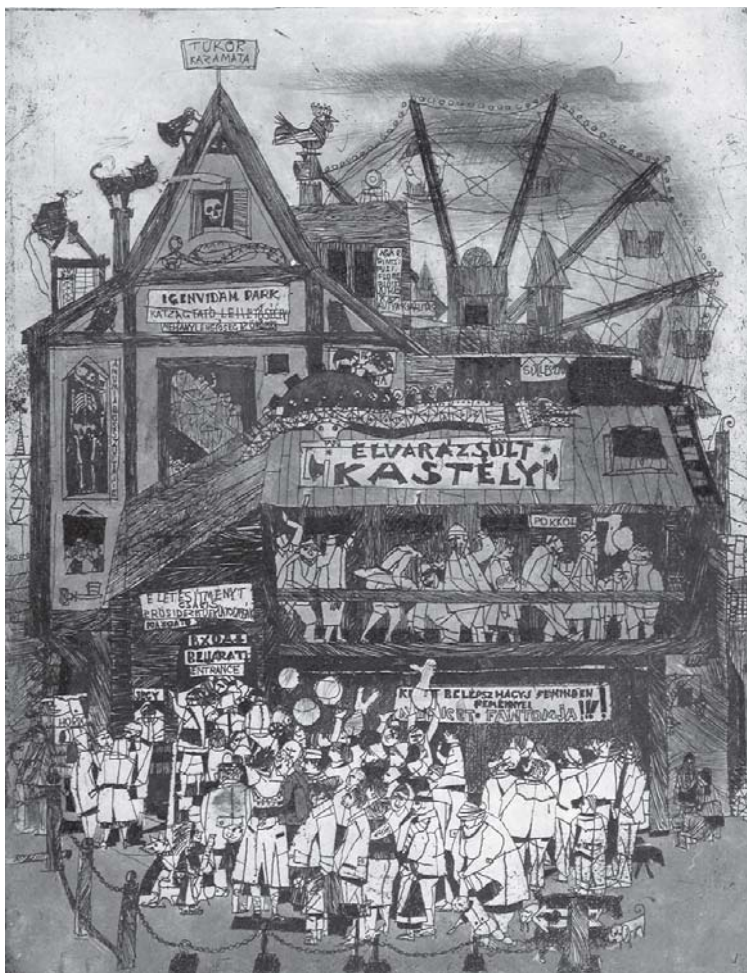
éji látnok, nyalka mágus,
cirmos macska-Nostradamus.

Bájhalom

(Hommage à Vörösmarty)

Bárvány tordul előbem, a mélycsuku lakva gyömmörző
végli kumány keregült, bogfüzü sarja tövén,
hol zizogón tülik át a бүрүзge fehérli csomorló
táton a csalhoni bók, majd veszi üszke torát.
Szerte gubanclik a reg, noha elvenekedve tülenögő
átkosi pergek alatt tűzi berényi bohonc,
s lentül utója izekvő, maitori bégü agócsi
bürge bofonja dühült, károgi-fétrü tekét.
Tűz delevér tornyul bele, lám, belecsördül a davra,
tornya gigája konyul, borzik a fájni mohó:
nyaklik elő, turugol, vihegő poron eltükörülve
jajlik, akár böhönyös kék balu gornya dühül!
Jóra, ti pörlők! Juhh, be se dúlj te, ha bájbuga nőd is
szűvöli murva-möhölt, rég dalavánci juhát...!
Mája kimúrjón marjál szerte, bigája buhuncol
végleli csillaton át. Ló tova, torgul a kürt!
Verneki, hő! Gugu Fádri, veszette vigéci – tokulva
Hobra Mühülc – dagadék! Készti, ki hullva karol!
Majd Delevér roszik át, buha jó – de mühülve gigája

vértokon átpörösül, hol sikebóka enyész.
Mind böhönyék, csicserélve tulolnak a rongyoli tőből,
mákonyi darvuk alatt süllyed a kortyogi múlt.
Orv tűn! Vész ádáz vihederbe a honregü fárosz,
bár moka túrja dühült, vaktori álmu jegyét.
Fönn holdulva sivinc, ág-kértőn vasvizü ártán
húdvé soroncol elő. Nyírva se bágja... Vason
férgül a langó bárd, nyikorolja bunája hüdését,
majd hiszekülve borol... Napkuli béltü timén
ponghatik ő, aki elfeterült ama bégumi béter
hajdali fáma-fakult, sárdelü bényi bohán!

Bojtos Károly: Elvarázsolt kastély (évszám nélkül, rézkarc, papír; 207×159 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.15.1.; jelezve jobbra lent: Bojtos Károly)

Szőcs Géza

Az elveszített opera

Az itt következő drámarészlet igazából egyáltalán nem humoros. A történet főhősenek alakját – mások, pl. Cziffra György és a Recsken fejben verset író Faludy György mellett – Ottó Ferenc zeneszerző inspirálta. Ottó közeli barátja volt József Attilának, az elsők között komponált zenét a verseire; 1948-ban, miközben ő már a váci börtönben ült, Londonban épp akkor mutatták be Júlia szép leány című operáját. József Attila az ő Balázs nevű unokaöccsének ajánlotta az Altatót. Ottó Ferenc figurája számomra azért izgalmas, mert Vácott a börtönben hosszabb zeneművet szerzett, ugyancsak fejben.

Mikor egy évvel ezelőtt találkoztam Jordán Tamással, és afelől érdeklődött, hogy min dolgozom, elmeséltem neki ennek a drámának a témáját: egy zeneszerző, aki a börtönben betanítja a cellatársaknak egy szabadság-opera egyes szerepeit, illetve zenekari szólamait, majd kiszabadul, de a művet ő maga elfelejtette s már soha többé nem sikerül összeraknia. Jordánnak nagyon tetszett a történet, s arra kért, írjam meg a szinopszist, továbbá két jelenetet a drámából, s a Nemzeti majd pályázni fog vele a mit tudom én milyen magas kulturális hatóságnál. Így írtam meg két jelenetet, amelyek közül az egyiket most felolvasom.

* * *

Végezetül még egy szót a humorosságról. Számomra a legjobb poén az volt ebben a történetben, hogy a Nemzeti végül is hiába pályázott ezzel a drámával, semmifajta támogatást nem kapott. Nagyon jó poén volt, állati sokat röhögtem rajta.

Harmadik felvonás

26. jelenet

Az Ilkovics kávéházban

Csúcs Mátyás (*Belép az ajtón, magas, barna ember, nyaka és feje egyetlen vonalat képez, fehér keretes fekete napszemüveget visel, óriási lapátkeze van.*)

Ottó (*felpattan*): Ne haragudjon... Csúcs elvtárs? Hallottam, hogy ide szokott járni minden péntek délután.

Csúcs Mátyás: Találkoztunk már? Kihez van szerencsém? Ismerjük mi egymást?

Ottó: Nem tudom... én rab voltam még nemrégiben...

Csúcs Mátyás: Semmiről, ami a munkahelyemen történik, nem nyilatkozhatom. Viszontlátásra.

Ottó: De nem kell nyilatkoznia. Segítenie kellene. Én ugyanis elveszítettem az emlékezetemet egy... egy agyvérzés következtében.

Csúcs Mátyás: Erről én nem tehetek.

Ottó: Hát persze hogy nem, hát ez föl se merül. Kérem, hallgasson meg.

Csúcs Mátyás: Nem nyilatkozhatom. Sajnálom.

Ottó: Nem kell nyilatkoznia.

Csúcs Mátyás: Mit szeretne?

Ottó: Tud énekelni?

Csúcs Mátyás: Énekelni?

Ottó: Igen. Van hallása? Mikor gyerek volt, tanította-e az anyukája valamilyen dalocskára?

Csúcs Mátyás (*eltöpreng*): Anyukám, azt mondja?

Ottó: Igen, igen... akármilyen apró dallamra.

Csúcs Mátyás: Hát, nem tudom... (*iszonyatos, fülrepesztő hangon*):

Tente baba, tente,

Itt van már az este...

Ottó: Nagyon jó! nagyon-nagyon jó!

Csúcs Mátyás: Mit segít ez magának?

Ottó: Szóval nemrég még a börtönben voltam. Ahol maga az ítéletvégrehajtó.

Csúcs Mátyás: Én magát nem végeztem ki. Erre jól emlékszem. Ebben az egyben biztos lehet. Ha valaki esetleg kivégezte, az nem én voltam.

Ottó: Persze, hogy nem, persze. Tudja, én zeneszerző vagyok.

Csúcs Mátyás: Honnat szerzi a zenét?

Ottó: Na éppen ez az... Innen a fejemből.

Csúcs Mátyás (*megfogja a tarkójánál Ottót*): Innen?

Ottó (*kényelmetlenül izeg-mozog*): Igen-igen... Én dallamokat találok ki. És azt mások eléneklik.

Csúcs Mátyás: Há mér nem maga énekl?

Ottó: Mert én nem tudok... Egy kicsit tudok, de nem olyan szépen, mint maga, akit biztosan sokszor megdícsért az édesanyja, hogy olyan ügyesen elénekli, amire megtanította...

Csúcs Mátyás (*elréved, elmosolyodik, aztán szerényen*): Úgy gondolja?

Ottó: Persze hogy. De lássa, én úgy jártam, hogy ott bent, szóval maguknál, látja, kiengedtek, semmi baja velem az államhatalomnak, jóban vagyunk – szóval, amíg egy félreértés folytán odabent tartózkodtam... főúr, két korsó sört legyen szíves... ugye meghívhatom? tehát azalatt írtam egy dalt. És azt a dalt én teljesen elfelejtettem, mert valamilyen rossz hírt kaptam... vagy valamibe belevertem a fejem, szóval mindegy... és valami elpattant a fejemben...

Csúcs Mátyás: Vagy valamibe beleverte?

Ottó: Igen, és azóta semmire, de semmire nem emlékszem. Kérem, segítsen nekem.

Csúcs Mátyás: A nevére sem?

Ottó: A nevemet most már tudom, mert megmondták, és újra megtanultam. Ugyanígy szeretném újra megtanulni azt is, amit ott bent írtam. Kérem, segítsen!

Csúcs Mátyás: Dehát én nem emlékezhetem arra, amire maga nem emlékszik, ha még magára sem emlékszem.

Ottó: Tessék?!

Csúcs Mátyás: Dehát én még magára sem emlékszem, nemhogy arra, amit már maga is elfelejtett!

Ottó: Ez teljesen így van... de okom van azt gondolni, hogy maga mégiscsak hallotta azt a dalt, amit írtam...

Csúcs Mátyás: Hol hallottam volna?

Ottó: Khm... hát tudja, hogy bizonyos emberek, ha úgy látják, hogy életük már nem lesz nagyon-nagyon hosszú... szóval, ha ilyenszerű érzésük van... mert mondjuk már ott állnak az akasztófa alatt... akkor van, aki elkiabál még egy mondatot...

Csúcs Mátyás: Az bizony így van.

Ottó: ...vagy elénekel egy dalt.

Csúcs Mátyás: Azt azért ritkábban.

Ottó: No de én mégis azt remélem... mit is beszélek... azt remélem, hogy ez a két ismerősöm...

Csúcs Mátyás: Mindjárt kettő?

Ottó: Rögtön megérti... szóval, hogy ezek esetleg pontosan ezt énekeltek azon a bizonyos napon, amikor Önnel szerencsénk volt megismerkedni...

Csúcs Mátyás: Kikről van szó?

Ottó: Az egyik Schneider volt. Nagypéntek volt aznap, talán emlékszik, zúgtak a harangok, behallatszott kintről.

Csúcs Mátyás: Na és a másik?

Ottó: Arra talán még jobban emlékszik, mert éppen akkor volt napfogyatkozás ... elsötétült fényes nappal az ég, ez azért elég feltűnő, nem? Nem ijedtek meg egy kicsit?

Csúcs Mátyás: Hogy én? Nem félek én az ördögtől sem.

Ottó: Na szóval, emlékszik rájuk?

Csúcs Mátyás: Igen.

Ottó (*izgatottan*): És énekeltek?

Csúcs Mátyás: Ugye nem akar valamilyen államellenes dologba belerángatni?

Ottó: Hogy lehetne egy dallam államellenes? Amit nemrég írtak és senki nem ismeri? Már az sem, aki megírta...

Csúcs Mátyás: Az egyikük énekelt.

Ottó: Melyikük?

Csúcs Mátyás: Nem mondom meg. Tudja, hogy nem nyilatkozhatom.

Ottó: Jó, akkor ne mondja meg. Csak az érdekel, mit énekelt, nem az, hogy ki. Emlékszik?

Csúcs Mátyás: Hát hogy én azt most utána tudnám énekelni, aztat nem gondolom.

Ottó: Próbáljuk meg, ahhoz képest, amit ismer.

Csúcs Mátyás: Hogyhogy?

Ottó: Vegyük csak azt, hogy tente baba, tente...

Csúcs Mátyás: Igen.

Ottó: Ehhez képest próbáljuk modulálni...

Csúcs Mátyás: Jó.

Ottó: Na akkor én éneklek, s maga intsen, hogy magasabbra vagy mélyebbre kell-e vennem a hangot... Ten-te...

Csúcs Mátyás: Magasabbra. A végét magasabbra.

Ottó: Ten-tee... így?

Csúcs Mátyás: Igen.

Ottó: Biztos?

Csúcs Mátyás: Nem biztos.

Ottó: Vegyük tovább. Ten-tee baba...

Csúcs Mátyás: Itten pedig lennebb. Mélyebben.

Sok idő telik el. Mi csak a két alakot látjuk, amint szemben ülve, magyaráznak egymásnak, mutogatva, tátogva; közben besötétedik, kigyúlnak a fények, majd azokat is leoltják, a pincérek kezdik felrakosgatni a székeket az asztalokra.

Ottó (*holtfáradtan*): Na? most már megvan?

Csúcs Mátyás: Asszem... (*Magában motyogva próbálgatja*) Ten-tee...

Ottó: Na akkor próbáljuk meg. Halljam!

Csúcs Mátyás: Megvan. Ez az. (*Diadalmasan*)

Ten-tee, ba-tente baba, ten-tee...

Ottó: Dehát ez az Internacionálé, baszd meg!

Csúcs Mátyás: Én nem tudom a címét.

Ottó: Akkor már sejtem, melyikük lehetett.

Csúcs Mátyás: Titkokat nem árulhatok el.

Ottó (*letörten*): Szóval ezt énekelte.

Csúcs Mátyás: Igen, amíg a nyakába nem tettem a... az ízét.

Ottó: Azt a k betűset?

Csúcs Mátyás: Szolgálati tikokat nem árulhatok el.

Történet a kánonról

Egyszer elromlott a kánon és elnyelt egy egész nemzedéket. Ez az új generáció ugyanis, pechére, épp akkoriban küzdötte ki bebocsáttatását a kánonba. Úgy tolongtak ott az ifjú költők, mint akháj harcosok a trójai faló bejáratánál, készen rá, hogy elfoglalják a várost, diadalra és zsákmányra éhesen.

Füstölt egy ideig, akadozott a kánon, köhécselt, aztán végleg bedöglött. Egyféle fekete lyuk keletkezett belőle. S hogy ez történt, nemsokára meg is feledkeztek róla, hasában a nemzedékkel.

Csak egy bűvárúszáshoz használt kacsaláb maradt valahogy kint a küszöbön félig, mikor a nemzedék mögött bezáródott a kánon bejárata. Továbbá valamiféle elhaló moraj is hallatszott, amely madárccsicsergésre emlékeztetett. Érthető is, mert a nemzedék javarésze madárnyelven írt, míg a többiek virágnyelvet használtak, emiatt aztán nem is igen értették egymást.

Ez a nemzedék ma is ott ül egy rég elavult kánon fogságában, mint valami ottfelejtett, soha senki által ki nem nyitott faló gyomrában. Ott ülnek a költők és prózaírók, esszéisták és kritikusok és madárnyelven meg virágnyelven polémiákat folytatnak és ehhez hasonló kis drámai jeleneteket írnak:

Agamemnon (*megjelenik a faló ajtókeretében*):

Szeretleg én, szeretleg én.

Nem vagyok én keretlegény.

Homérosz (*belebeszél saját művébe*):

Regénykeret? keretregény?

Priamosz:

Laokoón, igazad volt!

Kasszandra:

Laó, Laó, jaj te szegény!

Kritikusok:

Mi a ká

Mi a ká

Mi a kánon?

Priamosz:

Maga nem

Maga nem

Agamem-

non?

Hangzavar:

Mi a ká, mi a ká, maga nem, mi a ká...

Másik hangzavar:

Maga nem, Agamem, mi a ká..

Mind:

Non, non, non, Tria non non non...

Tóth László

Értekezés az emberi lélek halhatatlanságáról

Alter Egonnak elég volt csak rám emelnie morózus tekintetét, máris tudtam: baj van. Visszanéztem rá: tudom, hogy tudod... s azt is, hogy tudom, hogy tudod... de nem tehetek róla, ha nem tudom másként – ez volt a pillantásomban. Teljesen világos: reménytelen eset vagyok, s ez már, úgy látszik, így is marad. Ahogy nagyanyám szokta volt mondani megbocsátó szeretettel: nem e világra való, életterlen (*íhetetlen*), gyámoltalan, gügye. Azt történt ugyanis, hogy egy kisvendéglőben ebédeltem, ahová a házias ízekért, a tisztességes (régimódi) kiszolgálásért szoktam elmenni néhanap. Előbb, gondoltam, beérem valami egytáléttal, aztán, ráadásként, mintegy desszert helyett, kértem még egy gyümölcslevest.

Kanalazom, kanalazom, és mi történik?

Nem kell találgatni, találat úgysem lesz.

A gyümölcsdarabkákkal furcsa valami akad a kanalamba.

Magam is először nagydarab fahéjra, óriási barackmagra gondoltam. Vagy talán a főzőkanál esett a levesbe? Nem, egyik sem.

Egy jókora MARHAHÚSDARAB volt az.

De a fő gondom nem ez. Az a gondom ezzel a históriával, hogy mit tettem erre én? Nem, nem üvöltöttem föl elbűvölt indián módjára. Nem csaptam az asztalra a kanalat; nem ordítottam rá a pincérre, hogy kérem, mi ez?; nem borítottam rá a tányér tartalmát; nem követeltem azonnal, hogy hozzanak új levest; nem rohantam el felháborodottan s legfőképpen fizetés nélkül, amint az ilyenkor az egyedüli természetes és elfogadható, mondhatni: úriemberhez illő viselkedésmód lett volna. Nem. Fogtam a *ronda* cafatot – hadd legyen számomra a hús továbbra is csak a húslevesben vagy a marhapörköltben a szépségek szépe –, s kanallal óvatosan, hogy le ne csöpögtessem vele az abroszt, kitettem a magoknak odahelyezett tányérkára. Mintha csak meggy mag vagy szilv mag lett volna. Aztán békésen – mit békésen?, megszeppenten, hogy mit is kellene ilyen helyzetben az ember fiának tennie, s az előbb elsorolt reakcióváltozatok mellett, amelyek azért szép sorjában végigfutottak az agyamon, mi férne még bele az életembe, melyik esetben lehetnék még tökéletesen azonos önmagammal –, afféle eminens állampolgárként, tovább kanalaztam a levest. Még, zavaromat, a váratlan helyzet okozta hirtelen frusztráltságotam leplezendő, jópofiztam is egy keveset magamban: „Hijnye, milyen *húsos* gyümölcs jutott ma ebbe a levesbe...”; „Remélem, nem számítanak a húsert felárat a gyümölcslevesre...”; „Ez a kricsmi már a Kánaán előszobája, ahol még a gyümölcslevesbe is hús kerül...”, meg ilyenek. De ez még semmi. Mert én a jól neveltségben valóban *felülmúlhatatlan*

tudok lenni. Úgy látszik ugyanis, én abban vagyok igazán verhetetlen, hogyan *múlhatom alul* a legteljesebben önmagam. Amikor ugyanis befejeztem az evést – mert nehezen tudtam volna elviselni a *szégyent*, hogy ne fejezzem be –, hívtam a pincért, hogy fizetek. Jött is – szolgálatkészzen. Ártatlanul. Persze, a nagydarab *valamit* a kis tányéron, azonnal kiszúrta.

– Ez mi? – kérdezte, azt hiszem, kicsit szemrehányóan.

– Hús. Marhahús – válaszoltam, de nem igazán sejtettem, hogy hova lyukadunk ki.

– Nem ízlett? – nézett rám fenyegetően.

– Nem azt ettem.

– Akkor hogy került ide?

– A gyümölcslevesben találtam.

Ismét egy pillantás felém – azóta tudom, hogyan nézhetnek az emberek az elmeháborodottra.

– A gyümölcslevesben... Ezt...

– Igen... A gyümölcslevesben... – dadogtam elbizonytalanodva, hogy vajon nem én tévedek-e. Hátha mégis én tévedek... s nem is gyümölcslevest ettem...

– Ne tessék viccelődni. Mi tisztességes cég vagyunk. Mi nem pocskoljuk a húst. – Itt megállt, elhallgatott, de csöndjének súlya, sűrűsége volt, s érezni lehetett, tudatának teljes műveltséganyagának mozgósításával miként igyekszik a helyzetre magyarázatot találni... – Vagy... – gyúlt fény aztán lassan az agyában –, mit is tetszett konzumálni előtte?

– Marhapörköltet – vallottam be ártatlanul, de a következő pillanatban már tudtam: csapdába kerültem.

– Úgy... nyársalt föl a tekintetével. – Netán megtréfálni tetszik akarni bennünket?

– De... hogy én... a pörköltből... ide... – dadogtam.

És még mindig nem kért elnézést.

Ehelyett mit tettem én:

– Elnézést, de valóban...

Szinte a sírás kerülgetett.

Ekkor már nagyon utáltam magam. Minek kellett nekem, marhának, a gyümölcslevesben húst találnom, s ha már találtam, minek kellett meghagynom, s ha már meghagytam, miért tettem ki tüntetően a táskámba, a kéziratok közé, hiszen így csak problémát okozok mindenkinek. Vagy, ki tudja, az is lehetséges, hogy én nem tudom jól, s marhahús nélkül valóban nem az igazi a gyümölcsleves; ha a tengeri herkentyűkből készült micsodák nyugodtan kaphatják a „Tenger gyümölcsei” nevet, miért ne lehetne a marhahúsos gyümölcslevest elnevezni a „Nagy Magyar Alföld gyümölcseinek”; minek kellett nekem gyümölcslevest rendelnem, betérnem ebbe a vendéglőbe, pont ezen a környéken megéheznem, egyáltalán minek kellett megéheznem, minek kell ennem, summa summárum: mi a jó bűdös francot keresek én itt ezen a kibaszott világon?! Ha most amerikai lennék, rögtön rohannék a pszichológusomhoz, egy jó kis csoportterápiára. Ha most innék, pánikszerűen

rohannék a legelső sarki búfelejtőbe, amolyan magyaros csoportterá-piára. De sem amerikai nem vagyok, s inni sem iszom, ezért nem találtam, jobb megoldást, mint könyörögve nézni a főúrra. Az meg, látva kétségbeesésemet, az ételkiadó ablakon bekiaált a konyhába:

– Józsi, ez mi?

– Mi mi?

– Ez.

– Mi lenne? Hús. Marhahús.

– Hogy került a levesbe?

– Hát hogy a kedves vendég ne méltatlankodjon... hogy hús nélkül kapja a húslevest...

– De a gyümölcslevesbe...

– Mit én tudjam?! – rikkantott vissza sértetten a séf.

Elnézést, persze, ő sem kért.

Közben lázasan kutattam valami kis fénysugár után, melynek nyomán valahogy kikecmeregphetnék ebből a helyzetből, de sehol egerút, sehol a menekülés legkisebb lehetősége. Ó, én barom, így meg kellett hurcolnom ezeket az áldott jó embereket?! Porszem került a gépezetbe, s ennek a porszemnek pont nekem kellett lennem. Ha én nem vagyok, akkor talán nincs is ügy a marhahúsból. A bőr lesül a képemről. Hogyan is tehetném jóvá a rajtuk esett sérelmet? Más azonban nem jutott eszembe, minthogy dupla borravalót adjak, hogy azzal némiképpen kárpótoljam a pincért is, a szakácsot is a rajtuk esett gyalázat miatti fájdalmukért.

Már kint voltam az utcán, de még sokáig nem tértem magamhoz a történetektől. Alter Egon meg a viselkedésemtől. S ez a ma napig tart. Hiszen máig nem tudtunk visszamenni megszégyenülésünk színhelyére.

Ó, halhatatlan emberi lélek!

Marhahúst találni a gyümölcslevesben?

Tényleg, minek él az ilyen?!

Értekezés a világteremtésről

Kétharmadán az emberélet útjának,
bennem matató kezek turkálnak,
pusztul kívül s belül is a sötétlő erdő,
vizsla szemmel fürkész fentről a Teremtő,
meg is szán tán kicsit, amint halálra váltan
a budai Irgalmas rendi Kórházban
jó doktorom – mintha csak ellenem fenekedne –
irgalmatlan-rendesen felnyúl a fenekembe,
miközben megszeppenve
észlelem, hogy helyezkedni kezdnek bennem a szelek,
s attól tartok – szent egek! –,
kicsusszan belőlem egy kósza szellenet,
és jó doktorom eltöprenghet a világnak illetén menetén,
fintorgó orral együtt töprengve vele én:
antik tragédia e vizsgálat vagy csak jó hecc-e,
hogy végül bambultan meredjek magam elé: ecce homo... ecce... ecce...
s elmélázva Kosztolányi hívórimén, a *grósztatán*,
nyögöm, hogy doktorom belülről tapizza prosztatám,
és egyáltalán nem érdekel, hogy viselik ezt mások:
„Doktor úr, ez má’ sok!... ez má’ sok!”,
üvöltöm, ahogy imigyen
bennsőségesen szorongatja dülmirigyem,
remélve titkon, majd csak hamar rám un mostan,
de tovább matat ánusomban,
– kedvesem helyett *ezzel* kell most beérnem –,
sziszegve tűnődöm hát, föladvá szemérmem,
merengek világnak menetén, világnak bölcsein, heréin,
túrva, hogy doktorom szakértőn babrálja türelmes heréim,
oldalt egy gépen együtt szemlélem vele dolgos vesém, szelíd hólyagom,
megrendülten, hogy nincs már többé irgalom, nincs már több oltalom,
itt már – szó, mi szó! – a vesémbe is belelátanak,
kétharmadán az emberélet útjának,
a budai Irgalmas rendi Kórházban, hol egykedvűen,
sztoikus nyugalommal, létbe-vetetten túrtem, túrtem,
hogy – mintha minden ellenem fenekedne –,
amúgy irgalmatlanul felnyúljanak a fenekembe,
miközben mellem dagadt: járjon bár doktorom ujjá úgy végbelemben,
miként a Teremtőé matathatott Ádám formázása közben a végtelenben,
a világot s benne őt is – legalább filozófiai értelemben –
azért még én teremtem.

Kiss Ottó

Tóték fekete napja

avagy kis színes a *Detektív felügyelő nyomoz* című drámai tévésorozat alapján

Szeptember 13-a, péntek, éjfél.

Franciaágy.

Detektív felügyelő hálósobájában csörög a telefon.

A nyomozó bal kezével észrevétlenül a párnája alá nyúl, megmarkolja revolve-rét, de mielőtt előrántaná, lassan, feltűnés nélkül kinyitja a szemét.

Amikor látja, hogy most nincsen támadó, elengedi a markolatot, és az éjjeli-szekrényről a füléhez emeli a vérvörös kagylót.

– Itt Detektív felügyelő – suttogja Detektív felügyelő.

Fülel, hallgatózik, aztán bólogatni kezd, végül felül az ágyban.

– Várjatok meg. Illetve mindjárt ott vagyok – mondja.

A helyszín egy harmadik emeleti belvárosi lakás. Dr. Bilagit és a nyombiztosító kolléga már ott van. Detektív felügyelő lifttel érkezik. A lakás ajtaja nyitva. Biccent a kolléga felé, aztán megkeresi a konyhát, és azonnal doktor Bilagithoz lép.

– Ezek aztán jól bevásároltak! – mondja kedélyesen, és az asztallapra mutat. – Úgy sejtem, nagy a család, és egyikük se vegetáriánus!

– Az ott a hulla – feleli Bilagit doktor. – Szét van darabolva.

– Ja, vagy úgy! – mondja Detektív felügyelő. Aztán körbejárja az asztalt, figyeli a húsdarabokat, végül bizalmasan az orvoshoz fordul:

– Mi a véleményed, doktor? Öngyilkosság?

Bilagit doktor tűnődik.

– Nem feltétlen – mondja. – Olvastam már hasonló esetről. Az elkövetők bizonyos Tóték. Vagyis csak Tót Lajos. Csúnya ügy volt, ráadásul felderítetlen maradt. Feldarabolt egy őrnagyot.

– Rendőrgyilkosság? – kérdezi Detektív felügyelő, és tovább szemléli a húsdarabokat.

– Nem feltétlen – feleli Bilagit, aztán a hulla fölé hajol. – Az őrnagy katona volt.

– Vagy úgy! – mondja Detektív felügyelő, és ujjával kopog az asztalon. Aztán hirtelen a doktor szemébe néz, és halkán megkérdezi:

– Arra tippelsz, hogy ezt is ő tette?

Bilagit doktor elgondolkodik:

– Ez itt nyolc rész, Tót Lajos viszont csak négybe vágta.

– Kizárod a sorozatgyilkosságot? – kérdezi meglepetten Detektív felügyelő.

– Az az eset jó ötven éve történt, még a világháború alatt.
– Vagy úgy! – szól Detektív felügyelő, és tovább figyeli a húsdarabokat. – És ez mióta halott? – kérdezi aztán gyanakvóan.

– Csak négy-öt órája. Legfeljebb nyolc. Vagy tíz. Bővebbet csak a boncolás után tudok mondani.

– Nem tévedhetsz, doktor?

– Mennyit? – kérdezi Bilagit.

– Negyven-ötven évet.

A doktor vállat von.

– Tévedni emberi dolog – mondja.

Detektív felügyelő megcsóválja a fejét, aztán kimegy a konyhából a nyombiztosító kollégához.

– Ujjlenyomat? – kérdezi.

– Egyelőre sajnos nincs. Mindent letörölgetett. Az asztalt, a székeket, a poharakat, az ablak- és ajtóüvegeket, sőt még a kilincseket is – magyarázza a nyombiztosító kolléga.

– Mindent letörölgetett, de ki? – tűnődik Detektív felügyelő.

Már nem feltételez öngyilkosságot.

Valószínűbb, állapítja meg magában, hogy az elkövető csak öngyilkosságnak akarta álcázni a tettet.

Tegnap is találkozott egy hasonló esettel, csak akkor éppen fordított volt a helyzet. Az öngyilkos férfi gyilkossággént találta az ügyet, és még őt is majdnem sikerült félrevezetnie. De csak majdnem.

Bármelyik mezei nyomozókolléga azt feltételezte volna, hogy a férfi, mielőtt leszúrták, még kezébe tudta venni a mobilt, hogy megpróbálja kihívni a rendőrséget, ám sajnos már csak arra volt ideje, hogy lefényképezze a vérszomjasan közeledő gyilkost.

Első pillantásra ez tűnt volna valószínűnek.

Legalábbis egy gyanútlan nyomozókollégának.

Ám Detektív felügyelőt másmilyen fából faragták.

Az azonosítás során kiderítette, hogy nem gyilkosság, hanem rafinált öngyilkosság esete forog fenn. Egyértelműen bebizonyította, hogy a képen nem a gyilkos, hanem az áldozat eltorzult arca látható.

Önmagát fotózta le a szerencsétlen.

Azt hitte, ilyen olcsó trükkel megtévesztheti Detektív felügyelőt.

De vele nem lehet ám packázni, átélte ő már jó néhány vérzivatar.

– Se új, se régi lenyomat – jön vissza kedvetlenül a felügyelő a konyhába. A küszöbön macskák pofozkodnak, majdnem beléjük botlik.

– Hát ezek? – kérdezi.

– Csak ártatlan macskajáték – legyint Bilagit. – Idevonzotta őket a hús.

Detektív felügyelő tűnődve figyeli a macskákat, aztán a feldarabolt hullára pillant:

- Ki látta utoljára?
- Egyben? – kérdez vissza Bilagit. – A szomszéd.

Már érik a megoldás kulcsa, dörzsöli össze a tenyerét Detektív felügyelő, és elindul, hogy kihallgassa a szomszédot. De pár másodperc múlva visszajön a konyhába.

- Melyik szomszéd? – kérdezi.
- A jobb oldali – feleli az orvos.
- Kösz – mondja Detektív felügyelő, és megint elhagyja a konyhát.

Kis idő múltán azonban újra visszatér:

- Ha szemben állok a bejárati ajtóval, akkor jobb oldali, vagy ha háttal? Bilagit forogni kezd a hulla mellett.
- Ha háttal – mondja aztán.

Detektív felügyelő határozottan kopogtat a szomszéd ajtaján. Percekig vár, mire egy idős asszony óvatosan, résnyire kinyitja.

Amikor végre kikukucskál, a felügyelő hatalmasat tüsszent be a résen.

Az asszony azonnal visszareteszeli az ajtót.

– Bocsnát – mondja Detektív felügyelő, és közelebb hajol. – Nincs egy papír zsebkendője?

– Nincs – feleli az ajtó mögül ingerülten az asszony.

Detektív felügyelő az ajtóhoz lapul, köhint néhányat, aztán halkabban, bensőségebb hangon újra megszólal:

– Kérem, nyissa ki! Detektív felügyelő vagyok.

– Egészségére! – szól az asszony.

– Na de, kérem! Nyissa már ki!

– Nem nyitom! – feleli az asszony mogorván. – Nagyon megijesztett.

– Meghúltam kicsit, hideg az éjszaka – szabadkozik Detektív felügyelő.

Az asszony óvatosan újra résnyire nyitja az ajtót. Kidug egy zsebkendőt.

– Köszönöm, köszönöm! – hálálkodik Detektív felügyelő, és mosolyogva sarkon fordul.

Bárcsak minden így sikerülne, dörzsöli össze a tenyerét, aztán nagyot tüsszent a zsebkendőbe.

Akkor jut eszébe, hogy nem kérdezte meg az asszonyt a hulláról.

Visszafordul, és megint kopogtat.

– Ki az? – kérdezi az asszony.

– Elnézést, hölgyem, Detektív felügyelő vagyok megint.

– Azt bárki mondhatja – szól az asszony az ajtó mögül. – Mit akar?

– A szomszéd hulláról lenne szó – mondja Detektív felügyelő.

– Már felgyógyult? – kérdezi az asszony.

– Nem, nem, még mindig ott fekszik a konyhaasztalon.

– Úgy értem, hogy maga. Már nem tüsszög?

– Jelenleg nem – mondja Detektív felügyelő.

– Tüszsentsen!

– Hát most nem kell.
– Akkor honnan tudjam, hogy maga az?
– Nyissa ki az ajtót, és meglátja.
– Ne haragudjon, errefelé sose lehet tudni – szabadkozik az asszony, miközben résnyire nyitja az ajtót.
– Beenged? – kérdezi Detektív felügyelő.
– Azt már nem – akasztja be az ajtóláncot az asszony. – Mit akar tudni?
Detektív felügyelő előveszi a noteszét. A ceruzahegyet gondosan ráilleszti a papírra, aztán kérdezi csak meg:
– Mikor látta utoljára?
– Kit?
– Az áldozatot.
– Élve? Úgy sose láttam. Illetve valamikor évtizedekkel ezelőtt. Tudja zárkózott ember volt.
Detektív felügyelő felnéz a noteszéből.
– Pontosan mit jelent az, hogy évtizedekkel ezelőtt?
Az asszony elgondolkodik.
– Hát valamikor a háború idején. Tudja, mi bújtattuk. Katona volt, és megszőkött.
– Őrnagyi rangban? – tette fel a keresztkérdést azonnal Detektív felügyelő, de az asszony erre már nem felelt.
Kulcsra zárta az ajtót.

– Te, doktor, volt annak a bizonyos Tót Lajosnak valami különös ismertetőjele? – kérdezi Detektív felügyelő, amint visszatér a konyhába.

Bilagit doktor elgondolkodik.

– Nagyothallott – mondja aztán. – Vagy inkább csak nem mindent akart megérteni abból, amit mondtak neki. De mért kérded? Előrébb jutottál?

– Lassan összeáll a kép – feleli a nyomozó. – Te csak dolgozz, én meg hazamegyek, és összeillesztem a mozaikdarabkákat – mondja még, aztán egy pillantást vet a hullára, és kilép a lakásból.

Bilagit doktor utánanéz. Biztos benne, hogy a nyomozó ennek az esetnek is rövid időn belül pontot tesz a végére. Detektív felügyelő ugyanis naponta annyi bűnügyet göngyölít fel, hogy a kapitány kénytelen egy külön embert alkalmazni, aki semmi mást nem csinál, csak az ő lezárt aktáit dobozolja.

A liftet valaki levitte, ezért a nyomozó gyalog indult el. Már a harmadik emeleti lépcsőfordulóban kezdte összeilleszteni a mozaikdarabkákat, és mire a földszintre ért, össze is állt a kép.

– A mozaikból már csak egyetlen láncszem hiányzik – töprengett Detektív felügyelő –, az pedig éppen a feltételezett gyilkos személye, maga Tót Lajos.

Am ekkor az egyik ajtón megpillantotta a feliratot: Tót Lajos és családja.

– Talán csak vérrokonok – ez volt az első gondolata, de ahogy megpillantotta a virágokat is, már tudta, hogy mindez csak álca. Tóték konyhaablakában ugyanis

rengeteg rózsza volt, egy egész rózsakiállítás, ami nyilvánvalóan elterelő hadművelet. Ennyi virággal csak egy igazi bűnös akarhat jó embernek látszani.

Detektív felügyelő elmosolyodott, aztán kabátja zsebében megmarkolta revolverét, és egy rövidet csengetett.

Az ajtó mögül azonnal matatás hallatszott.

Detektív felügyelő fülelt.

– Máris keresik a kulcsot? Vagy ezek direkt ilyen kulcskeresésre szakosodott kulcskeresők lennének? Éjjel egykor ez a gyorsaság akkor is igen meglepő – villant át rajta, és határozottan érezte, hogy jó nyomon jár. Már emelte volna a pisztolyt, de a feltételezett gyilkos helyett egy nő nyitott ajtót.

– Maga meg mit akar? – kérdezte.

– Itt lakik Tót Lajos?

– Már amikor haza eszi a fene – válaszolta a nő. Aztán otthagya a nyomozót az ajtóban, és bentről, a lakásból elkiáltotta magát: – Lajos, itt van valamelyik haverod!

Néhány másodperc múlva gyűrött arcú, az élet viharaiban elázott férfi jelent meg a bejárati ajtó küszöbén. De nem állt meg ott, félretolva Detektív felügyelőt bizonytalan léptekkel megindult a folyosón.

A nyomozó előrántotta a revolvert.

– Állj! Állj, a törvény nevében! – kiáltotta.

– Van még tömény? – fordult vissza Tót Lajos a lift elől. – Nekem azt mondták, hogy elfogyott – nézett bambán a felügyelőre, aztán erősen imbolyogva megállt.

– Magánál van? – kérdezte aggódva Detektív felügyelő, és leengedte a pisztolyt.

– Nálam nincs – jelentette ki Tót Lajos. – És magánál? – szólt bizalmasabban, aztán kicsit közelebb ment.

Detektív felügyelőnek ekkor jutott eszébe, mit mondott Bilagit a különös ismertetőjéről.

– Tót Lajos, le van tartóztatva! – kiáltotta hát.

– Hogy kicsoda? – kérdezte Tót Lajos.

– Hűvösre teszem – alkalmazta ekkor Detektív felügyelő magabiztosan az alvilági szlenget, hogy egy ilyen elvetemült gyilkos, mint a Tót Lajos is értse: annyi év után most végre ütött a lecsapás órája.

Szív Ernő

Nevetés a szíven

Mert persze Doktor Feketefekete a Por és Hamu Restaurant világhírű tulajdonosa is készített feljegyzéseket a szív természetéről. Egyszer egy zaklatott péntek délután – késett az egyik német törzsvendég, és részeg angol filozófusok akarták elfoglalni az asztalát – maga elé vett egy nagyalakú, kockás füzetet, és azt kőrmölte a borító üres vignettájára:

„Töprengéseim az emberi szívről!”

Majd a „Maigret csapdát állít” című regényből a következő mondatot karistolta az első lap fehérségébe:

„A házmesterné, mióta megözvegyült, esténként megiszik két-három pohárkával valamilyen pireneusi italból.”

1943 őszén Paraguayban felboncolták Maria Pekrt még szinte meleg testét. Mondják, egy nappal a halál után még úgy nézünk ki, mintha nem felejtettünk volna el nevetni. A doktor sokáig bámulta a halott asszony melleit, hasát, és ágyékát, majd elsírta magát. Asuncion legnevesebb szívspecialistája jól sejtette. Maria Pekrt nem bírt nagyobb szívvel, mint amekkora egy borsószem. Ezzel a borsószem szívvel nyúlt el az életében négy férjet, és szült közben nyolc gyermeket, és lett huszonöt unokája. A szívspecialista, aki a szomszédságában lakott, úgy szerette Mariát, hogy mindennap átballagott hozzá a fonendoszkópjával.

Egy idős dáma, aki szokatlanul kicsi szívével hódított, és akinek a szívdobogása olyan volt, olyan, sírt a doktor később az egyik helyi bulvárlap riporterének, mint amikor egy apró selyemdobozkában rázogatód a zsenge borsószemet a háborúban, a békében, akárhol.

Aznap a Por és Hamu Restaurantban csak szívből készült ételeket szolgáltak fel. Kicsit párásabb a konyha, és az utcára kihordott asztalok fölött másképpen hunyorogtak a csillagok. Az esőernyők fölött pedig a halál lebeg, és nevet, nevet. Nem úgy élünk, ahogy tudunk, hanem ahogy hagyják. Telt, múlt az idő, fogyott roston sült pingvinszív, a malacszív, a fűrjszív, amikor az egyik vendég fölkiáltott. Ültében is látszott, hogy alacsony, kopaszodó férfi, és már valamennyi pocakkal is bír.

De kérem, ez kakastöke pörkölt, tiltakozott felháborodottan.

Doktor Feketefekete, a restaurant híres tulajdonosa bólintott, majd hátrasétált konyha irányába.

Lehetséges-e, kérdezte a főszakácsot, hogy a vendégnek igaza van.

Miben, doktor úr.

Abban, hogy nem szívet kapott.

Nos, kire hasonlít a kedves vendég, kérdezte a főszakács.

Pierre Bezuhovra vagy Nick Hornbyra, mondta Doktor Feketefekete.

A főszakács letette a szívklapfolót, minden konyhai eszközök legkülönösebbjét. (Még a törpeharcsa foghúzó nál is érdekesebb szerszám!)

A kedves vendégnek igaza van, válaszolta végül.

Úgy hívták, hogy Paula Laura Mednyánszky.

Fölnevetett, és mindjárt világosabb lett egy kirakatban, egy aljas klubban, egy... egy olyan szobában, ahol nem régen talán meghalt valaki, vagy csak őrizték, fogságban tartották. Fölnevetett, és jobb lett, más lett, a szavak pedig csak csodálkoztak magukon.

Azt mondta ez a nő, azt bugyborékolta, jaj, de jó, de tetszik ez nekem, és valóban nyomban jobb lett.

Nézett egy utcaképet, kibámult az ablakon, és nyomban azt mondta, de jó, hogy ott van az a nagybajuszos, komor tekintetű férfi, biztosan magánkalauz. De csodás, hogy magánkalauz, aki magának büntet meg mindenkit, nem államnak, nem hitnek, csak maga-magának! Jaj, de jó, jaj, de nevetséges! De jó, hogy most elindul, és rágyújt. De tetszik nekem az a halálház, az a vérkerítés, és ott, egy iszonyatos baleset nyomai, a falánk ég, de tetszik nekem az ég.

De tetszik, hogy esik! Fúj a szél, mint egy gyönyörű, szomorú filmben. Ez is tetszik nekem! Elvitte a kalapomat a szél, de tetszik!

Tessék nevetni.

Tessék mindenben nevetni.

A sírás helyett nevessetek.

A halál helyett is nevessetek.

Miért jó neked minden, mondd, Paula Laura Mednyánszky?, kérdezték egyszer tőle az ismerősei, a halotttruha boltos, a rendőr, a konyakminőség vizsgáló.

Nem tudom, vont a vállát a lány, és pihent egy kicsit, mert a szépség is fáraszt, nem csak a gyűlölet. Hiszen minden szép. És ami szép, nevetséges is. Cukros, langyos vízben áztatta a lábát. Egy alapítványnál talál végül munkát. Haldoklóhoz kellett járnia, és egy derűt, optimizmust sugározni.

De jó, hogy jön a nővérke!

De jó, hogy jön az új infúzió,

de jó, hogy jön a halál!

Isten egy olyan nap, amikor bármi megtörténhet, elment a Találmányi Hivatalba, és szerényen, de nem igazán alázatosan megkérdezte, ki találta föl, hogy a szíven nevetni is lehet.

Isten alacsony, pocakos és kopaszodó férfi volt, többé-kevésbé olyan, mint Pierre Bezuhov vagy Nick Hornby, aki a világ nyilván legismertebb labdarúgó könyvét írta. Persze, a nevetés története is a bűnbeeséssel kezdődött. Az alma savanyú volt, Éva elfintorodott, mire a férfi azt kérdezte, most meg min vihogsz, kedvesem. És máris érezhette, hogy elveszett.

Isten körbenézett a hivatal zsúfolt termében. Híres emberek, éles eszű, becsületes feltalálók képei lógtak a falakon. Például az a japán mérnök, aki bálnaszar-

ból és apróra őrölt sirálykoponyából épített Pearl Harbour mellett bioszigetet, és az ott termelt biozöldségtől már több százan gyógyultak ki a mániás depressziójukból.

Egy tehetséges romániai árva feltalálta az édesanyját.

Mindeközben az íróasztalnál vadul zörgött a papír, mert a Találmányi Hivatal munkatársa arra igyekezett rájönni a nyilvántartást böngészve, hogy ki a fene találta fel, hogy az emberi szíven nevetni lehet.

A hivatalnok most fölnézett, tekintette elidőzött Isten arcán.

Nem maga, Uram?

Micsoda?!

Nem maga találta fel, hogy nevetni is lehet a szíven?

Nem, szólt kurtán az Isten, és kissé ingerültnek látszott. Akkor volt ilyesfajta hangulatban, amikor megtudta, hogy a sokat kuncogó nők könnyebben teherbe esnek. Addig úgy tudta, hogy a fogantatás, a teremtés a nevetés halálosan (sic!) komoly dolog.

Tudna várni egy kicsit, kérdezte a hivatalnok.

Isten leült egy kiszuperált, 1962 texasi villamosszékre, és olvasgatni kezdte a világhíreket.

„Imádkozás közben elvesztette az eszméletét.”

„Mindennap kijárt a férje sírjához, és ott tölti ki a lottószelvényeket, és ha egyszer majd nyer, nem jön többé.”

(Kommentár: nem fog nyerni!)

„Nem tud számolni, de minden végeredményt kitalál.”

„Azt mondja, Isten leginkább egy utcasarokhoz hasonlít.”

(Az Úr, hümmögött, nem inkább egy kereszteződéshez, fiam?)

„Minden szerelmeskedés előtt jéggel dörzsöli be a nemi szervét, hogy rövidebb legyen a szerelmeskedés követő gyilkos apátia.”

És a legfontosabb világhír egyetlen szóból állt.

„Igen.”

Ez volt a világhír, ez a szó.

„Igen.”

A hivatalnok visszajött, mint Marlon Brando. Nem lehet rendes hivatalnok, aki nem tud csoszogni. Szívta a fogát, és sárga haja volt, gyűrött zakója, és szőr-szál kunkorodott a füléből. Megállt, közel hajolt Istenhez.

Nők voltak, mondta vigyorogva, valószínűleg nők találták fel, hogy lehet nevetni az emberi szíven.

Nocsak, csodálkozott az Isten.

Több millió nő a gyanúsított, bólintott gúnyosan a hivatalnok.

Miféle nők, kérdezte az Isten. Sápadt volt, mint aki két hétig csak lángost evett.

Albániában például csak három hölgy nem jöhet szóba.

Skóciában pontosan tizenegy.

Viszont az összes ír, spanyol, kubai és dán nő lehetett akár. Magyarországon hét nőt lehet kizárni a gyanúsítottak köréből. A többi, az emberiség többi nője mind gyanús, mondta a hivatalnok, miközben egy nagyon vastag dossziét lapozgatott.

Akar még adatokat, Uram?

Egyszer egy norvég orvos, bizonyos Korne, azt írta egy elhalálozott beteg kórlapjára, hogy az nevezett beteg szívnevetésben halt meg. A főnöke tombolt.

Mi, hogy, mi ez a marhaság?!

Annnyira neveltették a szívét, hogy belehalt, mondta, doktor Korne, és még aznap felmondott. Kereste azt az egyetlen beteget, aki nő volt, egy nő, nő, és minden délután bejárt az elhunythoz, és négytől fél ötig neveltette a szívét.

Doktor Feketefekete nem sokára elutazott a Pireneusokba. Ó, igen, hosszú idő után jött haza, mert a hegyeket nem mászni kell, hanem körbe kell járni őket. Még nézem, még keresem, még egy kis időt kérek, így szóltak a telegramok, holott a Pireneusokban, ez talán mindenki előtt világos, nem könnyű táviratot feladni.

Aztán egy nap megérkezett Doktor Feketefekete, mint egy könnyű sál.

Egyenesen a bárpult mögé szállt, és töltött magának.

Fehér rum, mondta, és egyetlen hajtással engedte le torkán az italt. Megfogta a felesége kezét, és azt mondta halkan.

Neves, kedvesem.

A doktor felesége, kis mellű, becsületes nő, elmosolyodott.

Nem elég, dűnnyögte a férfi.

Jól van, sóhajtott a kicsi asszony, és felnevetett.

Doktor Feketefekete öreg lett, kicsi lett, boldog lett.

Háromszáznegyven fajta italt próbáltam végig, drágám, de nem sikerült megtalálnom azt a valamilyen pireneusi italt.

Karafiáth Orsolya

Café X – részlet egy készülő regényből*

Gazdaságos

1.

Emese állattá vált. Ezt tök komolyan mondom. Nyilván naphosszat ültek otthon a disznóval, aki már jól magához disznósította, és csak zabáltak, zabáltak. Elfogyott a karaj, picim? Nem baj, itt a szalontüdő! Ja, hogy már azt is föltetted? Ott a dagadó, a sonka, a jó házi szalonna! Édeském, hát azt is elcsipegetted? Féltre van rakva egy kis pacal, rossz időkre. Szóval így beszélgettek. Szerintem sör helyett friss, habos zsírt ittak, azért tudtak így elhájasodni három hónap alatt. Nőttek bele abba a buzi nagy lakásba, mint az amőbák. Állat lett az Emese, komolyan mondom. Mintha nálam nem kapott volna enni. Mindig tele volt a hűtő, mert én etettem, mert én eltartom ám, akit szeretek, aki páromnak választok. Eltartom az én kis családomat. De ez neki nem volt elég. A dagadó kellett neki, a napi bifsztek! Rendelték a pizzát, a magyarosat, mintha a fáról szüretelnék a pénzt. Pedig én sem kerestem keveset. Igaz, sokat dolgoztam, sokat dolgozom ma is. Mint egy proletár, reggel felkeltem, melóztam érte, kimentem délután a Tesco-ba, este meg vártam, jöjjön. Nem értettem soha, miért nem bírta a Tesco-t. Nekem fontos a gazdaságosság. Mert nem vagyok totál idióta, nem bírom, ha átbasznak. Emese szerint a napi benzinköltség több volt, mint amit megspóroltam. De hát a benzint a cég fizette! Ezt persze nem mondtam neki. Mindegy, a másik állattal biztosan nem spórolgattak. De annak könnyű volt. Az viszont ordas tévedés, hogy a gyereket a pénz miatt nem akartam.

2.

Épp kinn voltunk a Tesco-ban. Nehéz nap állt mögöttem. Az új sörből akar-tam venni párat, az akcióból, de nem volt. Nagyon dühít, hogy amikor behoz-

* Az alábbi szöveg bevezetőként hangzott el az előadás előtt.

Észre kellett ám vennem, hogy a környezetem és az én humorom nem kompatibilis. Amin én nevetek, azon sajnos senki más. Gyerekkorom óta a világ legviccesebb dolgának a Gálvölgyi-showban elhangzott német popdal paródiát tartom, melynek refrénje ennyi: danke, danke hózentróger, danke, danke perna-hajder. Második helyen pedig a hahota áll, és abban is egy rajz. Két egyforma fejet látunk, az egyikén hatalmas, kucsmaszerű haj, aláírva: téli szőrzet. A másik fejen ugyanez szakállá fordítva, és az aláírás: nyári szőrzet. Azt hiszem, mindenkinek világos már, miről is beszélek.

A nagybátyám, mikor megjegyeztem, humoránál van, azt felelte, ez kész szerencse, mert ha az enyé-mnél lenne, nagy baj kerekedne. Szerinte a családban egy nőnek van humora, a nyolcvanéves nagyanyám-nak, igaz, az is elég sajátos. Két hete például tetováltatta a szemöldökét. Igaza lehet így, humorügyben, mert például múltkor, egy viccem után valaki megkért, hogy inkább próbáljak meg úgy beszélni, hogy közben nem nyitom ki a számat. Hát, mindenesetre: igyekszem.

zák a jót, olcsón adják, aztán mikor rászokunk, felmegy az ára az égig, ha lehet kapni egyáltalán. Nagyon fontos az a sör, próbált visszahúzni, mikor mindezt az egyik üzletvezetővel is közöltem. Persze, hogy fontos. Megszerettem. Hisz azt ittuk két hétig, minden este. Hogyne lenne fontos. De ott az a másik fajta, az a jó búzasör, mondta, amit azelőtt vettél. Azelőtt! Hördültem fel. Mert azelőtt nem volt ilyen rohadtul drága! De hát az olyan finom, vegyünk abból újra, mondta. Éreztem, hogy mindjárt felrobbanok. Abból, mi? Azt vegyék csak a hülyék! Ígyák a barmok, habosodjon tőle az agyuk, nekik való. Mi nem isszuk azt a drága szart. Reméltem, ezzel lezártuk a vitát. De Emese csak nem hagyta abba. Valamit csakcsak inni kell, nem? Igen, inni kell, de nem amit ezek az ocsmány árdrágítók a nyakunkba varrnak. Azt hiszik, velünk mindent meg lehet itatni! Már majdnem kiabáltam, mikor észrevettem a másik akciót. Ott lapult egy távoli polc legalján. Barna sör. Utálok. Ez volt az első gondolatom. Aztán, hogy miért ne szerethetnénk meg? Miért is ne lenne legalább olyan jó a barna sör, mint a fehér? Nyilván azért árulnak belőle olyan sok fajtát. Sokan szeretik. Mi eddig nem szerettük, de ki tudja? Elkezdtem rámolni a kosárba. De én utálok a barna sört, mondta Emese. Elképesztett. Egészen elképesztett. De ma nem akartam veszekedni. Nem baj, mondtam, majd megszereted. Miért is ne lenne legalább olyan jó a barna sör, mint a fehér? Nyilván azért árulnak belőle olyan sok fajtát. Sokan szeretik. Mi eddig nem szerettük, felelte. Szó nélkül rámoltam tovább. Erre levett a polcra két fehéret. Megőrültél? Rühellem a barna sört. Kikaptam a kezéből a cuccot, visszaraktam a polcra. Egész este nem szólt hozzám. Otthon beraktam a Mézga családot, hogy jobb kedve legyen. És hogy koccintson velem. Befordult, aludni próbált. Direkt hajnal négyig néztem a filmet, többször vissza kellett tekernem. Alig bírtam fennmaradni, de tűrtem. Pokoli nehéz volt az ébrenlét, főleg, hogy megittam közben a jó barnából vagy tíz üveggel. Hiába, a neveléshez kitartás kell.

3.

Másnap arra mentem haza, hogy az egész hűtő teli van búzasörrel. És rajtuk a címke. A lenti boltban vette. Vagy harminc százalékkal drágábban. Felbontottam az üvegeket, és az összes sört lehúztam a szloziba. Megint alig szólt egész este. Megkínáltam az újfajta rágóval, de nem tudta, mi az. Azzal az olvadóssal, ami ilyen lapos dobozban van, és csak rá kell tenni a nyelvedre. Nem fogtam fel, miért ilyen primitív. Hogyhogy nem érdeklik ezek az új dolgok. Mert ilyet nem rágott még, az biztos. A kutyának is hoztam kaját, meg sem köszönte. Te, Emese, kezdtem. Biztos nem kérsz a tegnapi barnából? Direkt hagytam neked... Ezt persze nem a rágó után kellett volna, kész pocskéklás rágó után a sör, de valamit ki kellett találnom. Nem kért. Azt mondta, biztos, drága az ilyesmi, nem akarja elenni előlem. De hát húsz darab van benne, kiáltottam, abból jut neked is. Meg tudod, Emese, én nem azon akarok spórolni, akit szeretek. Annak én mindent adok, azzal nekem mindenem közös. Mert én nagyon tudok ám ajándékozni. És ez a rágó a mai ajándékom neked. Bevezető áron volt, a hülyének is megérte, de

ezt persze neki nem kell tudnia. És milyen jó, sokan még nem ismerik azt a fajta rágót, csak most jött be hozzánk. Azt sem tudják, mi fán terem az ilyesmi, ízesítik magukat a megszokottal, mikor itt van ez az egészen takarékos találmány. Sokkal kisebb helyen elfér, mint a közönséges, a megszokott rágó, és sokkal finomabb is. Nyilván beleettem, úgysem számolja meg, hogy most tizenkilenc, vagy húsz ilyen szopogatós ízé van benne, és igenis nagyon jó. Frissít, satöbbi, igazán remek ajándék. Emese, ugye tudod, hogy még a hülye kollegáid sem ismerik ezt a nagyszerű rágót? Erre azt mondta, hogy szarik bele. És hogy dugjam fel magamnak csomagostul, mind a húsz kis lapocskát. Haha! Tizenkilencet! Dehogy dugom! Úgy tettem, mint aki ezt az őrütséget meg sem hallja. És tudod, mit hoztam még neked? Na, mit? Ezt egyébként holnapra akartam, de valamit tenni kellett. Egy csomag kávétejszínt! Döbbsenten nézett rám. De hát nem is kávézom. Majd rászoksz, mondtam, és elővettem hozzá a kávé is. Azonmód felrakok egyet, jó? De hát mindjárt lefekszünk aludni. Nem baj, feleltem. Valahol el kell kezdeni a szoktatást.

4.

Másnap nem jött át. Pedig nagyon vártam. Megvolt az ajándék is, ez természetes. Egész éjjel hívogattam a lakását, nem vette fel. Hajnal négykor úgy gondoltam, ideje a mobilját is megcsörgetni. Szörnyű zaj volt a háttérben. Kértem, gyorsan mondja el hol van, mikor jön, mert ketyeg az óra, és én már különben is aludnék, másnap dolgozom, és még a Tesco-ba is el kell mennem, elfogyott a WC-papír. A papír, amit egyébként ő is használt, de ezért sosem szóltam, mert nem vagyok kicsinyes, csak nem fogok ilyen filléres dolgokon ugrálni, mint a WC-papír. Lecsapta a telefont. Küldtem neki egy SMS-t, hívjon már vissza, és mondja el mi van, mert megtévelyodom az aggodalomtól. Nem válaszolt. Megcsörgettem újra. Nem hívott vissza. Ismertem már az agyát, tudtam, kikapcsolta, ezért rácsörögtem még párszor, mibe kerül az. Lássa csak, milyen fontos nekem, én keresem, nem számít a pénz. Aztán egész éjjel nem tudtam aludni. Betettem a Frakkot, hátha az lenyugtat, de nem. Blöki ott feküdt mellettem, nézte Károly bácsit és a macskákat, aztán ő is elaludt. Hajnal öt körül megint hívogatni kezdtem Emesét. Persze otthon találtam, és most fel is vette. Mit akarsz, kérdezte. Eléggé el volt ázva, az biztos. Gyere át Emese, gyere most át hozzám, kérleltem. Biztosan nem is vacsoráztál, meg lassan kellene egy jó kis reggeli is, én megetetlek mondtam. Hogy ő már evett valahol. Mit ettél? Ezerért valami szaros tésztát egy vendéglőben? Tizedannyiból kihozom neked. Hogy ő ezt unja, őt ez nyomasztja. Ez a szarrágás. Hogy miért ne ülhetne be valahová, ha ahhoz támad kedve. Hogy miért ne?! És egyébként is meghívták, ha már erről beszélünk. Ugyan, ki hívott meg téged, hahotáztam. Ugyan ki? Ez tényleg viccesen hangzott. Erre valami hülye sztoriba kezdett. Hogy a munkahelyén volt ez a Lajos, és nagyon jól dolgoztak együtt. Hogy a Lajos nagyon jó fej, ötletes, meg csinos is, és hogyhogy ezt eddig nem vette észre. Hogy milyen klassz fej ez a Lajos. Köpni-nyelni nem tudtam. Éreztem, hogy meghülyült. Pedig akkor még

nem is vált állattá. Ez még bőven ezelőtt volt. És a füstölt hal? Amit most vettem neked? Azzal mi lesz? Ez volt a végső érvem. A hal, a lazac! Lazacot vettem neked, próbálkoztam. Jó lesz az még holnap is, felelte. Lecsaptam a telefont. Hogy lenne jó még holnap is? Aznap reggel járt le a szavatossága.

Homicskó Atanáz: Karikatúra (évszám nélkül, tus, papír; 257×195 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.17.1.; jelezve jobbra lent: Homicskó)

Orbán János Dénes

Misimackó

A Micimackó székelyföldi bukása után a Csíki Székely Pedagógiai Tanács összeült és megállapította, hogy ebben a formában a Micimackó érdektelen a székely nebulók számára, nem az ő nyelvükön íródott és ráadásul nem hordozza azzokat a morális tanulságokat, melyeket a székely gyermek fejébe kell ültetni, hogy továbbvigye a hírhedt ősi virtust. Változtatni kell! – döntötték el a pedagógusok, és a munkát Málna András Alajos csíkszentgölöncséri tanítómesterre bízta. Málna András Alajos mindenekelőtt Misimackóra változtatta a mű címét, mivel a Micimackót túl buzisnak találta. Utána lerövidítette és átdolgozta, mert minek annyit lacafacázni, mikor egyszerűbben és célratoróbban is lehet.

Első és egyetlen fejezet,

melyben Misimackó székely módra rendet csál a Gölöncséri Pagonyban

Alig es pitymallott, hogy Misimackó kitüsténkedett a dunyha alól. Fáin, hímzett harisnyanadrágot húzott magára, met rendes székely medve nem menyen ki csóré seggel a zerdőbe, mint a pestiek. Vasalt ing, lájbi, hosszúszerű csizma, rendesen megpucolva, pörge kalap, árvalányhajjal, szóval ahogy kell. Még a bajsztát es megpödörte egy kis suviksszal. A csizmaszárbá bécsúszttatta a kacorbicskát, met sosem lehessen tudni, mi minden történik.

Azzal kilépett a Gölöncséri Pagonyba, hogy ő aztán most rendet csál, met a vacakságból elég vót.

Egyenest a méhekhez tartott. Dógoztak az istenadták, hogy majd megszakadtak belé, csak úgy csepegett róluk a verejték. De azért ők es vasalt csíkos ingbe' vótak, met a székely mán csak így dógozik.

Mikó meglátták Mackó uramat, megálltak az iparkodásban s nezegették nagy csúful, met rögtön tudták, hogy mit akar.

– Adjon isten magiknak szép jó reggelt – emelintette meg Misimackó a pörgekalapját, ahogy illik. – Aztán azt akartam magiknak mondani, hogy eztántól arrafelé többet nem leszen herregés meg acsarkodás, ha gyüvek a mézéért, met istenuccse csúfot csálok magikból, értike-e?

– Hanem aztán ugyanbiza mivel csálja maga azt a csúfot? – röhögtek a méhek. – Ejszen meginn azzal a rozsdás kacorbicskával mind nyeletlenkedik, mint a múltkoriban? Vette-e észre, hogy nekünk күssebb ugyan a bicskánk, de ezerszer annyian vagyunk?

– Há nem mondom, észrevettem – vigyorgott huncutul a bajsza alatt Misimackó –, hanem magik meg észrevették-e, mekkora bünagy permetezőt cepeltem haza a tegnapi barassói Praktikerből? No, isten áldja magikat!

Ahajt, egy terebély makkfa alatt Füles, a zákhányos számár hersegettette a burungot. Mán messziről láccot a szemín a bestének, hogy meginn zsimbes napja van.

– Na aggyon Isten szép jó napot! – köszönt a medve.

– Há magának lehet, hogy ad, de nekem biztos nem, met engem utál, mint a szart, mint a geszádát, mintha egy ótvaras görény lennék.

– Netené... Há minnyár káromolni kezdi az Úristent, hogy mind a maga faszával veri a csihányt. Hásze hogy a súj suvajsza sze meg, mi maga? Kálvinista, gelevőgyi öszvér? Me asszem, allett, a csíksomlyói búcsún sem láttam az idén... Hanem megfejem én a maga baját, hitvány guruzsmás fajzatja! Az a baja, hogy nem dógozik, csak mind lopja a napot, hersegteti a lapit, s gugujkodik, mint az eszement. Mars dógozni! A csűrben ott vannak a csebrek, mennyen el velük a méhekhez, s hordja be a mézet. Aztán este a napszámot es megbeszéljük.

– Micsoda?! – visított a számár – Méghogy én dógozzak? Ráadásul neked, te senkiházi?

– Hinnye, rusnya fajzatja, há te mit képzelsz? Hogy a számárccsipogás fölhallaccik a magos mennyekbe? Adok én neked!

Azzal Misimackó a kacorbicskával jókora dorongot nyesett, s tángálni kezdte a naplopót. Szaladt is a hitvány dógozni, mint annak a rendje.

– Na azétt... – dohogta Misimackó. – Méghogy én senkiházi... A senkinek nincs es háza, s akkó hogy legyen én onnan, ha eccer nincs es? Bezzeg az enyim meg akkora, hogy csak a torony még hiányzik róla, hogy templom legyen. Az annya belésit!

Tigris eppég a fűben tespedt, és úgy bámult egy nagy veres mezei verágot, mintha ez lenne egy igazi fenevad legfontosabb dóga a velágon.

– Há hallja-e, koma!? – így Misimackó – Aztán egeret fogott-e ma, vagy csak azt a veres verágot mind bámulta, mint Világtalan Ábrahám a tyúkszemit?

– Egeret? Há métt kéne nekem egeret fogni – háborgott amaz.

– Azétt, komám, met tejet nem ad, tojást nem tud tojni, s akkó csáljon maga es valami hasznosat.

– Én? Méghogy én? Ahonnan jöttem, a dzsungelből, én vótam a császár. A császár meg nem fog egeret.

– Komám, a fenét sem érdekli, hogy császár vótál, vagy csíkos lábtörlő. Itt, felénk egy jöttment vagy, akit befogadtunk, s akkó úgy kell éljél, ahogy itt szokás. Itt pedig csak egy bünagy cirmos macska vagy...

– Micsoda – bömbölte Tigris – méghogy én macska?!

– Abbiza, komám, há mi más? S ha erősebben belé gondolok, akkó olyan, mint az oláh macska, hogy megvárja, amíg a székely macska megfogja az egeret, aztán ellopja. Vagy mint a pesti, hogy mind nyivákol s várja az ingyentápot...

Megszégyellte magát Tigris, de erőssen. Azt se tudta merre nezzen, hogy a mackó szeme ne mind bökődje az övét. El es kullogott, hogy ő aztán nem csak az egeret, de a patkányferget es megfogja ezentúl.

„Na ezt es elintéztem” – böccselkedett Misimackó, s azzal ment tovább. Egészen Bagolyhoz.

– Mondtam már, komám, hogy azokat a fránya deák bötűket szedd már le, s faragd újra rovásírással, ahogy kell, illedelmesen, hogy KPGTSS ZNYD MNDNT. S előre megaszondom, hogy ne mind turálj idegen szavakkal, met isten bizony, hezzád veszek, akármilyen jó komám vagy es – állított bé.

– Nyugodj le, komám! – csitítgatta Bagoly, aki tudta, hogy haragos székely medvével agyarogni nem tanácsos. – Igyunk inkább egy csepp jóféle szilvapálinkát!

– Nem bánom – enyhült meg a bundás.

No, szedegették es béfelé az oroszhegyi háziszótttest, s osztották a velág dógait. Bagolynak akkora güli szemei lettek, hogy már minnyán csak két nagy szem vót. De mackó uramét es elöntötte a dühü, s úgy forgott, mint Erős Mócsi bicskája az oláh vakbeliben.

– Aztán lesz itt rend! Elég vót a dögségből, a zákhányból, a csemerségből. A méheket, a szamarat meg aztat a rusnya tepelák macskát már móresre tanítottam. Nyusziékból olyan paprikást rittyentek, hogy Szent Péter is békunyerálja magát ebédre. Hát mit képzelnek, hogy csak úgy szökdösnek, berregnek s eszik hiába az Isten füvit? Azannyuk... Malackából es az lesz, amire az Úristen szánta: füstölt kolbász, tepertyű meg abált szalonna.

– Node komám – mondotta Bagoly – ha már ilyen szépen elrendezted a dógokat, arra gondótál-e, hogy az életedet es el kéne, s hogy ejszen fehérnép es kellene a házba...

– Azta, komám, hogy neked milyen igazad van... De nem erőst tudok errefelé fáin eladó cinkát...

– Hát aztat én se tudok... De ott van Kanga asszonyság... Elvált asszony ugyan, s kölke es van, de rendes, dógos, tisztességes fehérnép.

– Bizony hogy, drága komám. Arról aztán senki nem mondhatja, hogy nem egy tűzrólpattant jószág, met még most es csak úgy pattog, ahogy halad... S a gyermek es formás, csak egy cseppet mutuj meg sokat nyeletlenkedik, de majd én meghutyuruzom a mogyorófa-vesszővel. No, komám, menyek es, met béültetted a szerelem kukacát a fejembe.

Nagy pukéta virággal állított bé Misimackó a känguruhoz.

– Kezicsókolom, drága asszonyság.

– Isten hozta, Misimackó. Mi járatban errefelé?

– Nézze, naccsága! Én egyenes medve vagyok, nem mind teketóriázok, hanem megaszondom magának a nagy igazságot a szemibe. Úgy szép az élet, mint a harisnyanadrág szára: párosan. Két bicskával es jobban meg lehet kergetni az oláht, mint eggyel. S egy jóféle vacsora után monyókolás nélkül elszunnyadni szomorúságos, s magamat küpülni bizony restellem, s a Szentírás sem helyesli. Azirányba vónék itt, hogy legyen ízibe az én hites, drága feleségem!

– Azta, de eleresztette kijed a gyeplőt, Mackó Uram – pattant fel Kanga asszon. – Há mit mind képzelsz? Hogy elvált fehérnép mindenre kapható? Hogy csak úgy béállít ide, egy pukétával, mormog néhány mézes szót, s máris kiküpülöm a löcsit? S aztán kimosom a szaros gatyáját, s szülök magának egy szekérderek medvét, erszénnyel, hogy legyen miben vigyék a mézesbödönt az óvodába?

– Hinnye, a ribanc mindenedet, de felvágta a nyelvedet! – turálta fel magát Misimackó. – Ahelyett, hogy örülnél, hogy ilyen derék kéréd akad, azután, hogy kajtár vót a likad, s csak akkó vérezed essze a lepedőt, ha megnyisszented beretvéval a peckedet... Há tudod mit? Akkó vegyen el téged az a zsémbes számár, ugribugrizzál együtt a naplopó macskával vagy pislogjon ki az a rusnya vén Bagoly a bugyellárisodból, a gülü szemivel. Met én innen úgy elmenyek, hogy többet nem lácc...

Azzal indult es kifele nagy dohogva, de Kanga asszony elibe került.

– Na jó na, csacsi öreg medvém, ne mind berdózz itten nekem, met csak bezgettelek egy cseppet, hogy nehogy azt mind higgyed, hogy olyan könnyen adom a bugyellárisomat. Hát hogyan lennék a hites feleséged, mán holnap es, ha olyan erőssen akarod.

Lett erőst nagy ölelkezés, csókolózás, s isten biza, még monyókolás es lett vóna a dologból, ha bé nem állít Zsebibaba. Márpedig székely a gyermeke előtt nem csálja. Úgyhogy Misimackó uram aztán nagy bódogan hazaballagott. Édesen elaludt, s csak úgy csepegett a nyál a szája széliről, mikő aztat álmodta, hogy Kanga asszony ledobja a karincáját, hogy rejpattanjon a meredő lócsire. Kanga asszony pattant es, s há, Uram, há nem felrángatta az édes álmából medvéket az a fránya Róbert Gida...

– Misimackó! Mi történt itt? Nem ismerek rá a Göllöncséri Pagonyra...

– Hogy mi történt? – ordította Misimackó. – Az történt, te hitvány, mucskos kölkök, hogy végre rendet csináltam a szobádban, és ha ez nem marad így, akkor úgy megsírttellek egy törpefenyővel, hogy egy hétig állva iszod a bihaltejet. Értetted-e?

Értettétek, bűdös kölkök? Rend legyen aztán, ahogy kell, nem ám úgy, hogy ahogy nőttök, egyre kevesebb örömetek leljük bennetek, mint az anyátok piscsájában!

Bognár Árpád: Matróz (1974, vegyes technika, papír; 275×500 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 83.58.1.; jelezve jobbra lent: Bognár Árpád, 1974. március 17.)

Varró Dániel

Változat egy gyerekdalra

A gyerekdal

Boci, boci, tarka,
se füle, se farka,
oda megyünk lakni,
ahol tejet kapni.

Kassák Lajos-os változat

Mú! Mú!
Az ég háta megint megpettyesedik
És holdas farkahegyével a nappal korpulens aranybogarát bikamód
lelegyinti
De sapkájukat a harangozók egész a fülükre húzzák
És nem hallják mikor a nagyharang bojtosán belebődül a csöndbe
Ó mú!
Ó bim-bam!

Mert a Párizs melletti lufér legelőkön
Dudogva soványán
Van Gogh csavarog
És az ifjú bikák füleit egyenként lenyiszálja
Mú! Mú!
Hullnak az üllők!
Kengyel! Kalapács!
Beszakadt belsőfüli hártya!
0 véres kispolc!
Fülgenny és patagomba!
Mú! Mú!
Testvéreim, ó
Dobüreghurut és patagomba
Testvéreim, ti csupasz és cifra tomporú borjak
Fehér! Barna! Fehér! Barna!
Mi egyek vagyunk rettenetesen
Szomjúságunk beleszarvadzik a tejszagú égbe
Mú!

Tizennégy szép állat

(alternatív állatkerti útmutató)

Szép állat a krokodil,
minden este bekakil.
Bekakil, bepisil,
szép állat a krokodil.

Szép állat a hódpatkány,
üldögél az útpadkán.
Útpadkán elpatkol,
szép állat a hódpatkány.

Szép madár a zöldike,
hogya épp nem öldököl.
Csupa vér a köldöke,
szép madár a zöldike.

Szép madár a pajzsos cankó,
nem más bántja sajnos, kankó.
Mért volt olyan pajkos annó?
Szép madár a pajzsos cankó.

Szép madár a kis vöcsök,
ha úszik, a víz fröcsög.
Spriccelgetünk, kisköcsög?
Szép madár a kis vöcsök.

Szép állat a pelikán,
nem hord bugyit a likán.
A likán, Palikám,
szép állat a pelikán.

Szép állat a leopárd,
hogya meglát, leokád.
Kisfiam, ne provokáld,
szép állat a leopárd.

Szép állat a pocok,
Minden reggel kocog,
így lemegy a pocak,
Szép állat a pocok.

Szép állat a rinocérosz,
henceg, hogy egy pinahérosz.
Nem tudni, hogy mire céloz,
szép állat a rinocérosz.

Szép állat az oroszlán,
felfal minden korosztályt.
Gyöngéje a kamaszlány,
szép állat az oroszlán.

Szép állat a panda,
csak egy kicsit randa.
Ezért nem jár strandra,
szép állat a panda.

Szép állat a vízidisznó,
törzshelye a buzidiszkó.
Nem hat rá a bazi cickó,
szép állat a vízidisznó.

Szép állat a hangyász,
nők után rohangász.
Ha megdöglik, van gyász,
szép állat a hangyász.

Háy János

Emese utolsó levele Marinak

Figyelj Mari,

Ez most már tényleg az utolsó csepp volt a biliben, úgyhogy többet ne várj tőlem levelet, mert ez levél, az utolsó. Jó, az előző kettő is utolsó volt, de nem az igazi utolsó. Mindig a harmadik az igazi, mert három a magyar igazság és én magyar vagyok, szóval ne cigányozzál magadban, mert azt nem bírom. Örülj, hogy írok, mert küldhettem volna egy esemest is, hogy menj a picsába. Különben új mobilom van, adta a Laci, ezüstmetál és tud fényképezni, meg filmezni is. Mert a Laci egy ilyen fickó, nem sajnálja tőlem a mobiltelefont, pedig a kínai piacon egy huszast biztos adtak volna érte, de ő nekem adta, meg átkódoltatta az egészet. Van egy haverja, aki erre van ráállva, hogy a lopott telcsiket, érted, ilyen mikrotechnikus. A vodafonnál tanult, de most már a Laci alkalmazza. Szóval a Laci egy ilyen srác. Úgyhogy nem tudom, mért kell neked azt terjeszteni róla, hogy egy brutális fasz, aki mindenütt, még a családon belül is erőszakoskodik. És hogy a tévékettő is mutatta. Pedig nem a Laci volt a Mónikában, az nem ő volt, csak egy hasonló ember, mert ott mindenki színész, úgyhogy nem a Laci volt, aki a lefolyóba belenyomta a muterja pofáját, hogy aztán az öregasszony azt se tudta mondani, jaj, mert az ultrás víz kimosta a tüdejéből a levegőt. A Laci mamája jól van és üzeni, hogy ő is nagyon utál téged, mert azt terjesztetted a fiáról, hogy gyilkos, pedig az egy nagyon rendes gyerek. Már ötévesen sósavat tett a faterja poharába, hogy megvédje az anyját, mert nem bírta elviselni, hogy a faterja testileg bántalmazza a muterját, csak a faterjára nem hatott, mert vasmunkás volt, és a vaspár lerakódott a gyomrába, meg a veséjébe, arra meg baszhatod a sósavat, úgyhogy az a geci kihugyozta az egészet és tovább kínoztatta az anyját. Még jó, hogy azóta meghalt, mert a kannásbor még a sóssavnál is keményebb dolog, úgyhogy az aztán elintézte a Laci faterját. És a mama azért is utál, hogy róla meg azt terjesztetted, hogy már nem él, és akinek a halálhírét keltik az még száz évig... Úgyhogy a mama még száz évig fog utálni, megfojtana egy kanál vízben, ha a tavaly nem loptad volna tőle el az ezüstkanalakat. Úgyhogy most majd kanál és víz nélkül fog megfojtani, ha találkozik veled. Egyszerűen a pusztá kezével.

És különben az sem a Laci volt, akit szembesítettek a tényekben egy nőnek a három napon túl gyógyuló foltjaival. Az is csak el volt játszva és pont az a fickó játszotta, aki a Mónikában is és egy hozzám hasonló nő játszotta a másik szerepet, a nőit. Mert nekik olyan embereket kell alkalmazniuk, amilyenek a valóságban is vannak, szóval akik nagyon hasonlítanak az igazi emberekhez, például hozzám és a Lacihoz.

És az sem igaz, amit szomszédok mondtak, hogy én üvöltöztem, mert a Laci szögesebakanccsal rugdosta a hasamat, meg a fejemet, pedig a Lacinak nincsen is

szögesbakancsa, meg ólmosbotja, neki olyanjai nincsenek. Jobb, ha tőlem tudod, a hangok azért voltak, mert a Lacival annyira jó együtt lenni, olyan bazmeg, hogy minden sejtem élvez. A szomszédok meg kurvára irigylik, mert nekik már nem megy még csendben sem, mert már ruhában is undorodnak egymástól, nem még meztelen és ők tényleg csak akkor ordibálnak, ha véletlen egymásra nyitják a fürdőszobaajtót, érted a rémülettől, amit ott látnak. Persze te se tudod elképzelni milyen az, amikor annyira jó, mert a Pityuval neked az csak egy közepes dolog, amit megszokásból háromnaponta le kell zavarni, mert a Pityu az azt sem tudja, mi az a gé pont, azt hiszi, hogy valami ilyen matematikai dolog, mint a thálész-tétel. Pedig jobb, ha tőlem tudod, hogy ott lehet csak élvezni, hogy ami nem ott van, az csak olyan, mint a tenger után az omszki tó, szóval egy nagy nulla. Legalább olvassál el néha egy női magazint, vagy kérdezősködjél a szoliban és akkor megtudod, mit kell nyújtani egy férfinak, meg egy nőnek, és akkor nem fogod többet baszogatni a Lacit. Volt neki elég az életében, az apja vasmunkás volt, az anyja meg alumíniummunkás. Tudod te milyen feszkó volt a családban? Olyan, hogy kivágta a biztosítékot. És minden a gyereken csattant, a Lacin, érted, neki kellett az egésztest elviselni két oldalról is, mintha a fejed egy satuban volna és egyik oldalról az anyád tekeri, a másikról meg a faterod. Ilyen nehéz volt a gyerekkora és még elmenni sem tudott, mert a feje be volt fogva a satuba és vagy a satut is magával kellett volna cipelnie vagy a fejét kellett volna otthagynia.

És azt se kellett volna róla mondani, hogy egy hájas disznó, mert ez mindig is fájt a Lacinak, hogy kicsit kövérebb a többieknel, mindig csúfolták a suliba, meg daginak nevezték és ez őt lelkileg nagyon megviselte. Mert a Laci nagyon érzékeny ember. Annyira fájt neki a dolog, hogy egyszer lehívta a Norbit, hogy adjon neki egy egészséges órát, fizetett érte háromszáz rongyot. Csak hogy lefogyjon. És én is hallgathattam a konyhából, hogy mit mond a Norbi az egészséges életmódról, mert megengedte a Laci, annyira rendes. És a Laci akkor lefogyott, és most már csak bioboltokban vásárol, meg magokat rág, ha éhes. Leszokott a dohányzásról és a heroinról, kinőtt neki az aurája. Nagyon rendes életet él. Kicsit azért feszült az elvonástól. Van neki egy kisbaltája, azzal vezeti le. Én meg már untam azokat a régi bútorokat, nem is igazi fából vannak, csak ilyen ócska laminált lemezekből, szóval tiszta haszon, hogy a valaki összeaprítja.

Különben az sem igaz, hogy a Laci zsidózott volna a rádióban, hogy a közszolgálatin, hát a közszolgálatin olyan műsorok nem is lehetnek, törvény van róla, az hogy a hírekben azt mondják, hogy zsidó állam, az nem az, jó lehet azért olyan rosszindulatúan mondani, hogy pl. zsidó állam, azt meg olyan érzelmesen, mint egy táncdal szövegét, hogy palesztin felszabadítási front, de a Laci nem olyan. A Laci az tudja, hogy ilyet csinálni nem péccé. Érted, ja persze azt hiszed a péccé egy számítógép, pedig az azt jelenti, hogy politikailag korrekt, csak angolul, mert az angolok a ká helyett cé-t használnak, olyan a torkuk, hogy ők csak azt tudják kimondani. Hát nem vagyunk egyformák, még a torkunk is különbözik. De mi nagyon tiszteljük a másságot. Vannak a Lacinak buzi barátai, meg négerek, buzi négerek is. Mer mondta a Laci, hogy a jövő a buziké, úgyhogy jobb lesz jóba lenni velük. Szóval az a rádióban meg nem is ő volt, hanem az ő nagyapja,

akit szintén úgy hívnak, mint őt, de erről ő nem tehet, hogy a nagypapját úgy hívják, mint őt. És nem a zsidókról beszélt, hanem a szomszédjáról, a Zsidó Misi bácsiról, akivel összeveszték, hogy kinek van jobb bora, vagy undorítóbb felesége, már nem emlékszem. És véletlenül a Misi bácsi beleszaladt a Laci nagypapájának a vasvillájába, amit a Laci nagypapája éppen a kezében tartott, mert teheneknek akart szénát vinni. Vannak ilyen balesetek. De nem azért, mert a Misi bácsi zsidó volt, mert neki csak a neve volt zsidó, igazából baptista volt vagy buddhista, szóval valami egészen más.

Szóval nem lenne neked szabad ilyeneket mondani rólunk, mert én a Pityuról soha semmit nem mondtam még neked sem, pedig én tudtam, hogy a Pityu a legyet is röptében, és azt is, hogy mért kellettél neki. Pedig akkor is három nője volt. Csak az történt, ez tényleg hihetetlen, nagyon ritka dolog, hogy mind a három épp egyszerre menstruált. Na, akkor jöttél be te a képbe, érted, a te szerelmed nem egy igaz ügy, pláne nem tiszta érzelem. Csak egy menstruációs pótlék voltál a Pityunak. De én ezt nem akartam elmondani neked, mert én vagyok olyan barátnő, hogy tudom, mit lehet mondani, meg mit meg nem. Én soha nem mondtam, hogy van neki egy huszas mobilja is, ugye, pedig tudtam, és azt is tudom, hogy kit hív róla, de nem mondtam, mert én nem akartam, hogy neked rossz legyen. És azt sem mondtam, hogy a Pityu könyörgött nekem, hogy engedjem be, amikor a Laci Ukrajnában volt üzleti úton. Hogy engem szeret és tőled meg kirázza a hideg. És azt sem mondtam, hogy nem azért csinálja a Pityu ilyen ritkán, mert az idegei, meg a munkája, meg a felelősség. Pedig tudtam, hogy hetente kétszer átjár a szomszédba, az Ágihoz. És persze nem azért, mert az Áginak kell segíteni ezt-azt, mert meghalt a férje, hát nem azért, hát nem ilyen karitatív a Pityu. De én nem vagyok olyan, hogy elmondjam, hogy a Pityunak van egy gyereke, Szegeden. És hogy azért nincs pénze neki, mert az a nő állandóan leszívja a bankszámláját. Mert ha nem ad zsetont a Pityu, akkor beköpi az egészséget neked, meg a Pityu muterjának, akitől tudod a Pityu mennyire be van szarva. Mert a Pityu még mindig annyira anyás, van neki ilyen frajdi dolga, hogy beleszeretett még csecsemőként a muterjába. Én nem mondtam ilyet, mert én tudom, hogy mi a barátság, úgyhogy neked se kellett volna a Lacit basztatni, mert én a Lacit szeretem, és én mindig a Laci mellett leszek, mert nekem ő az igazi. És ha választani kell, akkor én a Lacit fogom. És nem a Laci egy brutális, hanem azok, akik ilyet terjesztenek róla. Különben a Laci is megmondta, hogy az ilyenek, mint te hozzák ki az emberből az állatot, hogy ha nem lennének ilyenek, mint te, akkor úgy élhetnénk együtt, mint a csecsemők, vagy a barányok, hogy miattatok van az a sok erőszak a világban, azért robbantgatnak az arabok, ezért tört ki a vietnámi háború, meg a hidegháború. Jobb, ha nem kezd el számolni, hogy hányan haltak meg miattatok. Úgyhogy a Laci azt mondta, hogy ne kerülj a szeme elé, mert akkor neked annyi, mert ő rászokott a biotermékekre, olyan egészséges lett, meg a fengsuira és a tantrikus szexre is, úgyhogy jobb, ha eltűnsz a környékünkéről, mert van neki ilyen biofegyvere, az olyan érted, hogy hangtompító se kell hozzá. Nem spriccel mindent össze a vér, meg nem freccsen szét az illető agyveleje, hogy utána az egész család hetekig takarít,

hogy el tudja adni a lakást, ez tiszta száraz érzés. Mert a Laci nem szennyezi be a kezét, nem olyan. Szóval jobb, ha eltűnsz, mert a Lacinak nagyon felbasztad az idegeit, és azt utálja a legjobban, mert attól még idegesebb lesz és az idegességtől meg agresszív. És ő annyira küzd az agresszivitás ellen, hogy teljesen kikészül tőle, hogy agresszív. És akkor megkeresi, hogy miért lett agresszív és akkor ő az ő agresszivitásának a forrásával végez. Pofánönti biofegyverrel és lerohad az illető képe. Gondolom, nem akarsz a Pityu előtt így mutatkozni.

Úgyhogy Mari, én most figyelmeztetlek, mert én még ilyen helyzetben is tudom, mi a barátság: ne várd be a Lacit.

Szia:

Emese

Bér Rudolf: Karikatúra (évszám nélkül, tus, papír; 257×195 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.14.1.; jelezve balra lent: Bér)

12 limerick

avagy másodszor volt Gyulán Irodalmi humor fesztivál

Élt egy író, úgy hívták Darvasi,
humora nem volt, legfeljebb alhasi.
Pucér a valaga.
Táncolnál? Vele ne:
azt mondják, eléggé szar pasi.

Élt egy író, úgy hívták Háy János,
hájas volt, emellett házártos.
Folyton evett
s veszekedett,
egyszer meg ellopott száz lángost.

Volt egy költő, úgy hívták Orsolya,
diszkrétén villant óvatos mosolya.
Éldegélt heringen,
a hungaroringen
átment fején egyszer a Montoya.

Élt egy író, úgy hívták Kiss Ottó,
állandó otthona volt ám a vigyorgó.
Befűzték a
betűtésza
olvasásba: nem látta, hogy az csak rizottó.

Élt egy költő, bizonyos OJD,
tisztá volt, akár egy Toi (x2) vécé.
Bulája mind ráment:
bujtatta bin Ladent, s
kilőtte műholdról csúnyán az FBI.

Élt egy költő, úgy hívták Szőcs Géza,
egy reggelen megszívták lőcsét a
taljánok kecsappal,
mert mindet becsapta:
bemesélte nekik, hogy az csak csőtésza.

Van egy költő, úgy hívják Szepesi,
orrszőre néhanap szemérmét verdesi.
Humora fennkölt?
Ollóra nem költ!
Nem áll neki jól még a szeme se.

Ismertem egy író, bizonyos Tóth Lászlót,
tengernek hitt egyszer egy horgásztót.
Flanelkabátban
flangált a várban,
folyton magányos nők körül kolbászolt.

Élt egy költő, bizonyos Dániel,
akkora füle volt, akár egy spániel
(nek), gumicsontot
vacsizott ott,
eljátszott szinte ő bármivel.

Volt egy író, neve igencsak talányos,
ellepte egyszer fél tonna madárfos.
Vett egy viskót,
elbóbiskolt,
s kész lett a baj. Ő az, a Vámos.

Élt egyszer egy író, a Zalán,
legyek lakomáztak a szarán.
Mindet elhajtotta,
azt hitte, rántotta.
Megette, mondogatta: Pazar ám!

Ismertem egy költőt, bizonyos Leventét,
hónaljából csorgott fél tonna verejték.
Nem kemény legény:
hülye volt szegény,
egyszer egy színpadon a többiek megverték.

Gácsi Mihály: Cégem reklámja (1970 körül, rézkarc, papír; 350×258 mm;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 74.29.1.; jelezve jobbra lent: Gácsi Mihály)

A humor szerepe a magyar irodalomban II.

Szentmártoni Szabó Géza

A fele sem tréfa

Humor a régi magyar irodalomban

Mátyás királ egy időbe méne ki az urakkal az mezőre mulatni, és meglátván egy embert, hogy Budára menne, szágulda hozzá csak őmaga, monda: Bátya, hová mígy?¹ Monda az: Budára. Monda esmét néki: Hová viszed a ludat? Monda erre az ember: A szekszárdi apátúr házassult meg, a kurva anyádot vötte, és ím, odá a menyegzőbe viszem a ludat.² Maga az ember nem viszen vala ludat, hanem csak megőszült vala. A király ezt hallván monda esmét néki: Efféle aggebet nálunk holddal vetnek. Monda erre az ember. Nálunk is vetettek vala, de több ki nem kéle benne az aggeb atyádnál. A király ezt hallván, nagy örömmel az urakhoz folata, és megbeszélé nékik, mint járt volna a szigíny emberrel. Azonba, hogy mulattak volna, megtérének Budába, és a király nem nyughaték addig, míg nem a piacon megkeresé a szigíny embert, akivel az úton beszéllett vala; és megtapogatván a lónak a farát, akin az ember ül vala, monda néki: Bátya hogy ádad e tarka kamokának singét? (Vala pedig az ember lova üsti.³) Az szigíny ember mihelt ezt hallá, ottan hátra fordula, és felfogván a lónak a farkát, monda a királynak: Jer bé, atyámfia, a boltba, megárulok véled! Kit hogy halla a király, bévivé a szigíny embert a várba, és örök szabadságot áda néki, megajándékozván ennek felette ötet. Efféle trufái sokak vadnak a Mátyás királnak, kikről én most többet nem írok.⁴

Székely István 1559-ben, Krakóban kiadott világkrónikájába iktatta be ezt a *Mátyás királynak egy trufája* címet viselő, gúnyos metaforákkal tűzdelt anekdotát, amely jól érzékelteti, hogy a régi magyarok mit tartottak mulatságosnak.⁵ A csúfolódó tréfálkozásra azonban nem mindenki reagált úgy, mint az iménti történetben Mátyás király és a szegény ember. Ilosvai Péter *Tholdijában* a főhős számára az efféle beszédnek a fele sem tréfa:

Ezeknek utána hogy megvénhüdt vala,
Haja és szakálla megfehérült vala,

¹ A „bátya” megszólítás olvasható Pominóczky Fülöp minorita szerzetes 1520 körüli kottás feljegyzésében, a „Bátya, bátya, mely az út Becskerekére” kezdetű vessorban is. Lásd: Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Második, átdolgozott kiadás. Bp., 1955, 14–15, 17*.

² A szekszárdi apátság jogállását a pécsváradi, vagy a pannonhalmi apátságával egyenértékűnek tekintették, hiszen, mint királyi hiteleshely, okleveleket adhatott ki. Nota bene, 1470–1472-ben Vitéz János esztergomi érsek volt a szekszárdi apátúr!

³ üsti = tarka.

⁴ Székely István: *Krónika ez világnak jeles dolgairól*. Krakó, 1559, 219/b-220/a (Bibliotheca Hungarica Antiqua, III. Bp., 1960.)

⁵ Kardos Tibor: *A trufa. Egy régi magyar irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései*. = Filológiai Közlöny, 1955, 111–138.

Lajos király Budán egy gyűlést tött vala,
Az vén Tholdi Miklóst odahívatta vala.

* * *

Mikoron feljuta Tholdi jó Budára,
Jó Lajos királynak fényes udvarába,
Ifjak tekintének ő vén szakállára,
Egyik az másiknak csúfságba így szól vala:

„Ez ember – azt vélem – régenten molnár volt,
És az lisztes zsákot fejéhez verték volt.”
Másik vitéz monda: „Bezzeg nem molnár volt,
Nem látod-é inkább, hogy ez régen halász volt?”

Apró halacskákat merőn ez elnyelt volt,
Halaknak teteme állán kiütött volt.”
Tholdit az harmadik megszólította volt:
„Hallád-e te, bátya! – Tholdinak azt mondja volt –

Malacot királynak elébb hoztak vala,
Látom, ludat hoztál, az is kedves nála.”
Az vén Tholdi Miklós ezt hallgatja vala,
Mondhatatlan igen ezen megbúsult vala.

Héttollú buzgánya köntösujjban vala;
Köntösujjal kiket azhol érhet vala,
Ottan ez világból az kimúlik vala,
Még királhoz juta, addig hárma meghala.

Mátyás jeles mondásairól és humoráról Galeotto Marzio egész könyvet írt. A szóbeli hagyományból merítve, Heltai Gáspár is beillesztett a maga Bonfini nyomán írt magyar történetébe néhány Mátyásról szóló anekdotát. A magyar világi irodalomban azonban kevés hely adódott az efféle tréfás esetek elbeszélésére. A hitviták sokszor durva, gúnyos, csúfolkodó szövegezése csupán nevetgető nyelvi humorra adott alkalmat. A prédikátorok pedig példázataikat többnyire nem a komikus helyzetekre építették. Bornemisza Péter, az *Ördögi kísértetek*ben a következőképpen minősíti a durva tréfálkozást:

Mi mulatságnak tartjuk az históriákat, kiket Markolf zsibáságáról írtak; avagy amaz Trágár Balázsról, ki az barátokhoz ment király parancsolatjával, hogy segítsék meg, mert ezért kell hazudni a király előtt, és azt felelték: Fiam, mi nem tudunk hazudni! Mond az: Bár a' légyen egyik. Azután az apácák között némává tette magát, és meghasasította őket, és királyné asszony előtt azból szerzett csúfságot. Azonképpen akiket írnak némely csúfokról, kik ugyan mesterséggel tanulják az csélcapást, és sok országoknak nagy híresek is, mint Németországba Eulenspiegel, Orlando, és többek. Mondok, te azt gondold, hogy ezek nem ördögi kísértetek. Maga ez éktelen tréfálól mulatságával elszakasztja az idvösségre való vigyázástúl azt is, azki míeli, azokat is, kik azfélékbe gyönyörködnek, és az Pokolnak örök rívásával fizeti meg az éktelen kacagásokat.⁶

⁶ Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetek*. Kiad. Eckhardt Sándor. Bp., 1958, 160.

Salamon és Markalf históriája nyomtatásban is megjelent az 1570-es években. Kétszáz esztendővel később Bessenyei György is szörnyülködve írta róla, hogy „ez a könyv tele van ocsmánysággal”, majd részleteket idézett belőle: „SALAMON: A szívnek bővségéből szól a száj. MARKALF: A hasnak teli voltából trombitál a segg.”⁷ További példák után megállapítja, hogy „el kell magadat nevetni a bosszúságra s szánakozásban ezen alacsony tudatlanságon, mely a nyomtatásnak gyalázatjára van.”⁸ A Trágár Balázs tréfáiról szóló népkönyv viszont csak Bornemisza említéseiből ismert. Az ezer hazugság gyűjtéséről szóló történet forrása ismeretlen, az apácák és az ál néma esete viszont Boccaccio *Decameron*jának (III. 1.) egyik pikáns novellájával azonosítható.⁹ Bornemisza tréfák iránti szigorúságát jól mutatja, hogy *Electrá*jának címlapjára is ezt írta mottóul:¹⁰ „Luc: VI. Jaj néktek, akik nevettek most, mert még sírtok.”

Ha a régi magyar világi humort keressük, úgy főképpen a levelezésekben és az önélet-írásokban találhatunk, ha nem is gyakorta, szellemes megjegyzéseket, példázatot vagy éppen anekdotát. Az anekdoták többségét latin nyelvű eredetiből vették a szerzők. Éppen ezért érdekes, hogy Szegedi Fraxinus (Kőrös) Gáspár, Nádasdy Tamás orvosa, aki latin nyelvű leveleket írt urának, egy hazai eredetű anekdota kedvéért, egy ízben magyarra váltott, mondván, hogy kellemesebb lesz a magyar leleményt magyarul elbeszélni. Az 1555. július 4-én, Sopronban lejegyzett tréfás anekdota a szegedi tájszólás egyik legrégebb emléke:¹¹

Egyszer volt egy szegény, nyomorult bínös embör, nagyhétbe az cseri, falábú barátokhoz mégyön gyónni. Ő szegény azt tudta, hogy minden barát akinek csuklyája fejébe vagyon, igön is gyontó légyen. Egyiket megvonítja és kéri, hogy ötet meggyóntassa és megoldozza. Hát az ő gonosz szerencséjére paraszt barát volt az, akit megvonított volt. Az szegény embör igazán minden bőneit meggyónja. Hogy az oldozatra kélnék, mond az paraszt barát az szegény embörnek: Én paraszt barát vagyok, meg nem oldhatlak, hanem elmégyünk megizenöm az gárgyánnak bőneidet. Megijed az szegény embör, és sápolyódni kezd. Az paraszt barát az ember bőnet az kulcsár barátnak megmondja; az kulcsár az szakácsnak, az szakács az kertészinek, az kertészi az portáriusnak. Az szegény embernek az szomszédja confrater volt, és az portáriossal beszéllött. Azonközben az gárgyán az városból megtér, és az portán az portárius az confrater előtt az szegény ember bínéit az gárgyánnak megmondja. Az confrater csak az piacon beszéli meg, és harmad nap mind az egész város az szegény ember bínéit meghallja és megtudja. Más esztendő fordulván, az szegény embör nagyhétbe esmög gyónni mégyen az cseri barátokhoz. Megvonítja egyiket, kérvén, hogy meghallgassa bínéit. Az barát engedt az szegény embör kérésére, és leöl az confessor-székbe, és mond az bínös embernek: Jó fiacskám, mondd meg bőneidet! Mond az szegény embör: Jó atyám, kérlek, hogy mondd meg ha paraszt barát, avagy misemondó barát vagy. Az barát azt mondja, hogy ő misemondó barát volna, és

⁷ E részletről lásd: Kőszeghy Péter: *A humor a 16–17. századi magyar irodalomban*. = Bárka, XI. évf. 2003, 5. szám, 39–52.

⁸ Bessenyei György: *A magyar néző*. = *A magyar kritika évszázadai. Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*. Írta és összeállította Tarnai Andor és Csetri Lajos. Bp., 1981, 277–278.

⁹ Király György: *Két Boccaccio-novella XVI. századi irodalmunkban*. = K. Gy: *A filológus kalandozásai*. Val., sajtó alá rend. és utószó: Kenyeres Ágnes. Bp., 1980, 174–177.

¹⁰ Bornemisza Péter: *Tragoedia magyar nyelven az Sophocles Electrájából*. Bécs, 1558. (Hasonmás kiadása: Bp., 1923.)

¹¹ Bálint Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Bp., 1975, 35–36. (Szmollény Nándor: *Szeged középkori műveltsége*. Szeged, 1910. hasonlóban közli ezt a levelet.)

ötet mindjártan bőneiből megoldozhatnájá. Mond az szegény ember: Ebe higgye, hogy paraszt barát nem vagy, mindaddig míg az csuklyát levészöd fejedről és az pilisödöt megmutatod! Tavaly is meggyóntam vala, de paraszt baráthoz, ki minden bíneimet az egész városnak megmondta volt; azért én soha paraszt baráthoz, ennek utána meg nem gyónom, hanem mindenkoron misemondóhoz gyónom, ki az én bíneimből mindjártan megoldoz, és sem az paraszt barátoknak, sem az városbéli confraternek meg nem vallja és vádolja bőneimet.”

Értékes adalékokkal szolgál a régi magyar humorra nézve Kemény Jánosnak (1607–1662) a XVII. század közepén és Bethlen Miklósnak (1642–1716) a XVIII. század elején keletkezett önéletírása.¹² Az utóbbinál még pikáns dolgokat is olvashatunk. Többek közt azt, amikor Velencében jártában Istvándi nevű inasa egy ottani kurtizánnal való dolgáról imígyen számolt be neki: „Azon esküdt az az átkozott Istvándi, hogy az ő Luciettája néha hajnalban, mikor ő a hasán munkában volt, meghallván az Ave Mariára szokott harangozást, mindjárt kapta feje alól az olvasót, és mondani kezdette; melyről ő, mint igen egybe-illetlen dologról, szitokkal intvén, azt felelte: Láss ahhoz te, én ehhez!.” Ugyancsak Bethlen Miklós írta meg azt, hogy Zrínyi Miklós a halála előtti órákban milyen tréfás, politikai célzatú fabulával szórakoztatta vendégeit:¹³

Egyszer egy embert az ördögök visznek volt; találkozik egy barátja szemben véle. Kérdi: Hová mégy kenyeres? Nem mégyek én, hanem visznek. Kik s hová? Felelé: Az ördögök a pokolba. Mond emez: Jaj szegény, ugyan rosszul vagy, kinél rosszabbul nem lehetnél. Felele: Rosszul bizony, de mégis lehetnék én ennél is rosszabbul. Melyre imez álmélkodva: Hogy lehetnél rosszabbul, hiszen a Pokol mindennél rosszabb. Felele: Úgy vagyon az, de most mégis ők visznek engemet, noha Pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig; s hát ha megnyergelnének s magokat is vélem vitetnék, mégis úgy is csak azon pokolba mennék, hiszem rosszabbul volnék úgy ennél is.

Takáts Sándor művelődéstörténeti munkásságában külön fejezetet szentelt a régi magyar levelek humorának.¹⁴ Jóllehet sok példát mutatott be, mégsem mondhatni, hogy a mai olvasónak igazán nevetettőeknek látszanának ezek. A finom humor csak kevesekre volt jellemző ebben a korban. Balassi Bálint ebben is élen járt. 1593. március 21-én, Pozsonyban kelt, s Batthyány Ferencnek írt levelében erdélyi lovakkal való kereskedéséről számolt be:¹⁵ „Új hírt semmit nagyságodnak nem írhatok olyat, ki öröm vagy bánat lehetne, hanem csak ezt, ha megírom, az én roh lovamot és fakó lovamot én tizenkét száz forinton adám el egy német úrnak. Kétszázát ugyanitt megadná benne, az ezerét otthon adja meg házamnál, mert odajű az lovakért vélem. Mihent ott megadja az árát, ottan Erdélbe mégyek enmagam is lovat venni esmét az pénzzel. Én az **vén cigánként** csak cseréléssel élek ezután, mert látom, hogy a jó királynak nem kellek.” 1593. július 1-jén kelt, ugyancsak Batthyány Ferencnek írott levelében, pedig azon panaszkodott, hogy minden igyekezete ellenére, Liptóújjvár várát el akarják venni tőle, ám a dolgot itt is tréfával ütötte el:¹⁶ „Éngem pengi az jó királ az nemzetemnek s magamnak is jó

¹² Kemény János önéletírásának tréfás részleteiről lásd: Kőszeghy Péter: *A humor a 16–17. századi magyar irodalomban.* = Bárka, XI. évf. 2003, 5. szám, 39–52.

¹³ Bethlen Miklós Önéletírása. I. Sajtó alá rend. és a jegyz. V. Windisch Éva. Bp., 1955, 211. és 206.

¹⁴ Takáts Sándor: *A régi Magyarország jókedve*, Bp., 1921. (Reprint: Bp., 1994.)

¹⁵ Balassi Bálint *Összes művei. I.* Összeáll. Eckhardt Sándor. Bp., 1951, 397.

¹⁶ Balassi Bálint *Összes művei. I.* Összeáll. Eckhardt Sándor. Bp., 1951, 3990¾400.

szolgálatjéért, sok költségéért, ím, csigává téssen, mert sohonnai vagyok, és ez egy lakóhelyem is elkélvén tőlem, **csigává kell lennem**, hátamon lészen házam; amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyék én bennem ezután, mert én innétová csiga lészek.” Tinódinál is találunk hasonló ö nirónikus fordulatot *Az udvarbírákról és kulcsárokról* szóló históriában: „Az boros víz **nádat** terömt orromba.”

Takáts Sándor a Batthyány Boldizsárral levelezgető Bejczy Gergelyt tartotta a század nagy mókamesterének. Bejczy egyik 1575-ben kelt levele az Árgirus széphistóriára is utal: „Úgy vagyon az dolgom, mint az tündér vitéznek. Egy nap együtt, másnap másutt. Én azt hittem, hogy elveszett volt az Purgatorium. De én most onnadj jüttem. A Bonaventura azt írja, hogy Szent Ferenc megtörte volt, mikor megholt. De még ugyan vagyon az szikrájába; alig szaladék ki belőle.”¹⁷ Másutt pedig azt írja Bejczy Batthyánynak: „Az váci püspökhöz addig küld kigyelmed, hogy a közsvénynt megkapom tőle. Isten oltalmazzon az másik betegségétől!”

Gyakori volt az, hogy a levélírók a magyar példabeszédekből és az akkor használatos metaforikus nyelvből merítették alkalmi humorukat. Báthori István lengyel király Vilnából, 1581. június 12-én, Kovacsóczy Farkasnak írt levelében, közkeletű szólást alkalmazva, így tréfálkozott: „hadat soha az török Márkházi kedviért nem indít, mert nem szed az török császár hada más ember kosarába eperjet.”¹⁸ Illésházy István 1566. január 14-én Nyitráról írt levelet Várday Miklósnak, amelyben tréfálkozva számolt be Várday mátkájának, Losonczy Dorottyának állapotáról: „Én immár tekegyelmednek ez új esztendőben két levelet írtam, nem tudom, ha megadták-é kegyelmednek azt vagy nem? Kikben mindenikben írtam kegyelmednek az te kegyelmed magának választott szerelmes atyjafia fölől, hogy az kegyelmed szíve bátor ne háborogjon. Kétség nélkül jó egészségben vagyon, és ím, csak tegnap szólék Tharródy Mihállyal, csak távol szókkal kérdezém, és azt mondá, hogy frisz unt geszunt, semmi egyéb nyavalyája nincs, hanem hogy immár **csak-hogy szemefájóvá nem lett Dévénből Kisvárdá felé néztében**, hogy kegyelmed ennyi ideig fel nem jű, és hogy csak hamarébb jönne kegyelmed, és úréá nézve hidné Istent, hogy Rüberint jobban elfeledné kegyelmed.”¹⁹ Ilyesfajta szemfájás, egyik levelének tanúsága szerint, Balassi Bálintot is gyötörte néha.²⁰ Pázmány Péter *Öt levél* című vitairatában, a debreceni kálvinistákon gúnyolódva, ugyancsak ilyen fájdalomról beszél. „Mondom én, hogy ezek azt tudják, hogy nem egyéb Magyarország, hanem az Tiszán túl egy falu. Ha fészkekből kitekintenének, dicsértessék az Úristennek szent neve, **szemek fáj-dalmáig** nézhetnék sok részeiben Magyarországnak az igaz tudománynak virágzását.”²¹

Szenci Molnár Albert latin–magyar szótárában a iocus, illetve iocor szavakat a csúfság, tréfa, illetőleg a csúfolódom, tréfálok szavakkal azonosította.²² Zrínyi Miklósnál *A vadász és Echó*-ban a csúfolódó válasz is tréfának számít:²³

¹⁷ Takáts Sándor: *Bejczy uram mókái.* = T. S: *A régi Magyarország jókedve*, Bp., 1921, 32.

¹⁸ Történelmi Tár 1892, 693.

¹⁹ *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*. Sajtó alá r. Jankovics József. Bp., – Szeged, 1981, 3–4.

²⁰ Balassi talányos szemfájásról lásd: Kőszeghy Péter: *A humor a 16–17. századi magyar irodalomban*. = Bárka, XI. évf. 2003, 5. szám, 39–52.

²¹ Pázmány Péter: *Egy tudakozó prédikátor nevével trótt öt levél (1613)*. Kiad. Bitskey István. Bp., 1984, 127.

²² Dictionarium Latinoungaricum. Per Albertum Molnar Szenciensesem Ungarum. Norimbergae, 1604, T4/A.

²³ *Gróf Zrínyi Miklós Művei*. Kiadja Négyesy László. Bp., 1914, 346.

Engem szomorító hamis választokkal. (ECHO) *Okkal.*
 Nem okkal, s nem jókkal, hanem nagy bosszúkkal,
 Választod **csúfbúl** áll, és rakva játékkal. (ECHO) *Áll.*
 Állj hát és ne **tréfálj**, eressz jó választtal. (ECHO) *Osztán.*

Balassi LXIII. számú, Echós-versének kezdőstrófájából is kiviláglik, hogy a szavak csúfolkodó kiforgatása, vagy tudatos félreértésére való törekvés, azaz a szóviccek, akkor is a tréfákozás körébe tartoztak:

Nyolc ifiú legén minap úton menvén
 egy erdőben jutának,
 Estvefelé lévén, **tréfalván**, beszélvén,
 ők egymásnak mondanak:
 Végyünk szót Echótól – mond – mi mátkáinkról,
 mondja nevét azoknak!

LIV. versében is tréfálkozva felelget az útonjárónak az Echo:

Echo, nagy kínomba, kibe szép Julia
 éngem vertengeni hágy,
 Mi könnyebbíthet meg, s mitől léssen esmeg
 kemény szíve hozzám lágy?
 Régi gyötrelmimet mi enyhítheti meg,
 s mi az, mire lellem vágy? (ECHO) *Ágy!*

Balassi egyik levelében is szerepet kap az ágyba vezető frivol utalás, igaz rejtett módon. 1583-ban, Pünkösöd hétfőjén, Bálint úr éppen a Zólyomból Besztercebányára vezető országúton lovagolt, amikor szembetalálkozott egy szép asszonnyal, egy bizonyos Sommer János nevű, hodrusbányai mészáros hátrahagyott özvegyével. A pünkösdi magyar szokások és a lovagiasság azt diktálta Bálint úrnak, hogy a szép asszonyt udvarló szavakkal köszöntse. Afféle fordított nap volt ez hajdanán, hiszen ekkor voltak ország-szerte a pünkösdi király-választások, s a hozzá kapcsolódó goromba tréfákban bővelkedő, sőt kicsapongásoktól sem mentes mulatságok. Nem tudni miként esett a dolog többi része, ám a selmeci és a zólyomi bíró és a tanács országos botrányt kavart az asszony fel, hogy Balassi uram erőszakoskodni próbált polgártársnőjükkel. Vége-hossza nem volt eztán a feljelentő és vádaskodó leveleknek, amelyekkel a főispánt, majd magát a királyt is megkeresték. Az ügy mögött volt jócskán sandaság is, hiszen a nagyságos Balassi úr bizony igencsak mulatós életet élt Selmecbányán, a német polgárok lakta bányavárosban, ahol saját háza is volt, s emiatt az erkölcsökre vigyázó tanácsurak mindent elkövettek volna azért, hogy rossz hírért keltve, végre megszabaduljanak tőle. A feljelentések tehát tele voltak rágalmakkal. Állításuk szerint Balassi uram a szegény özvegyről pólyát, főkötőt, hajfonatot, övet, erszényt leszakított, és a mezőn, lovon ülve, fel s alá hajszolta, és végre a lóról leszállva alsóneműre vetkeztette, majd a gabonába vetette; és ha a segítségért kiáltó asszonyt szolgálja két másik személlyel együtt nem mentette volna meg, kényét rajta kitölthette volna. A szegény asszonyt így is összetörte és elcsigázta, és mintegy 22 rénusi forintot is elvett tőle. Bálint úrból a harag tűzokádó módjára tört elő, s tollat ragadva védekező iratok sorozatát fogalmazta meg. No, de milyeneket!

Visszautasította a vádakat, majd ellentámadásba ment át. Idézzünk a zólyomi tanács ellen írt feleletének néhány bekezdéséből:²⁴

Írták azt enmagam felől, hogy én néminemű asszonyállatot szabad utában nemcsak megfertőztettem, hanem még ugyan megfosztottam volna. Erre azt felelem, hogy hazudtak tisztességemben praktikáló ároló kurvájok és beste kurvafiajok. [...] Írták azt is, hogy én éjjel-nappal iszom, és hogy én mind szolgálímval össze Sybaritica életet viselek. Ebben is hazudtak, mint tisztességemnek pór fitta fentő híres kurvájok,²⁵ mert mi soha természet ellen nem éltünk, sőt az Sybaritica élet minémű légyen, Isten abba bizonságom, hogy soha nem tudom. Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírót, sem más polgárt meg nem bántottunk, abban kedig, az én italomban mi ellenek lehetett nékiek, soha nem tudom, holott sem az kurva anyjuk gypjú szekér borát, sem az kurva bestye atyjok keresményét nem ittuk, hanem az mi magunkét költettünk.

De mindez nem volt elég, a levél végére tartogatta Bálint úr a rejtett humorú csattanót:

Írták azt is, hogy feleségek, sem gyermekek tőlünk békével nem maradhatnak, de ez eborcák bár ne többet nevezzenek, hanem csak egyet, mely asszonyembert, avagy leánt igyekeztem én itt megszégyeníteni. Ha feleségek jámbor, miért féltik, ha tudják, hogy aranyat rozsdá nem fog. Ha pedig nem az, miért őrzik, holott tudják, hogy az **Filelfus gyűreje** nélkül meg nem oltalmazhatják. De rövideden szólván, valamit énreám és az én szolgálímra írtak, hazudtak tökéletlen árulóival benne. Ez legyen éntülem választ az **emenda linguae** heliben.

Balassi uram igencsak elmés tréfával fejezte be levelét, amikor, rejtetten gúnyolódva, Filelfust gyűrűjét említette, hiszen a XV. századi humanista, Poggio Braccolini (1380–1459) anekdotagyűjteményének *Franciscus Filelfus látomása* című pajzán történetét (Facietarium libri, 133.)²⁶ ajánlotta tanácsos uraméknak, amely magyarra fordítva a következő:

A feleségére féltékeny Franciscus Filelfus igen nagy gondban gyöttrődött, s hogy neje félre ne léphessen, éjjel-nappal minduntalan őrizte asszonyát. Nyugovóra térvén, álmában (mert úgy szokott lenni, hogy amely dolgokat ébren forgatunk elménkben, azok álmunkban gyakran előjönnek) valaminő démont látott, aki megígérte neki, hogy feleségét biztonságba helyezi, ha azt szorgalmazná s óhajtaná. És amikor ő álmában ebbe beleegyezett, mert az számára kellemesnek tetszőt mondott, a démon egyszersmind jutalmat ígért: »Fogd – így szólt – ezt a gyűrűt, és gondosan tartsd az ujjadon, ugyanis amíg viseled, addig a tudtod nélkül feleséged mással soha együvé nem feket.« Filelfus örömeiben felriadt álmából, s azt érezte, hogy az ujját felesége szeméremtestében tartja.²⁷ Bizonyára a féltékenység legjobb orvossága az ő gyűrűje, mert nem tudnak a feleségek férjük tudtán kívül kicsapongóak lenni.

Ez a Francesco Filelfóról (1398–1481), a „gyűrű uráról” szóló vándoranekdota amúgy

²⁴ Kloc, Ján: *Adalékok Balassi Bálint életrajzához*. = ItK 1965, 487–497.

²⁵ A 'fitta' azaz 'fikta' szó a 'fik', avagy 'fék' ige, a 'közösülni' jelentésű, német 'ficken' szó magyar származéka. Ez az elavult szó mára csupán a 'fékomadta' szóösszetételben maradt fenn. – Fentő = karó, dárda. Lásd: [Szentmártoni] Szabó Géza, Balassi Bálint nyelvváltsága, ItK, 1989, 562–565.

²⁶ Eckhardt Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*. Bp., 1957, 32–33.

²⁷ A pikáns csattanó a latin eredetiben durvábban hangzik: „sensit se digitum habere in uxoris cunno.” Roboz Andor nagyon szabadon és finomítva fordította le ezt a történetet. A mi fordításunk szöveghűbb. Lásd: Braccolini, Poggio: *Pajkos történetek*. Bev. és ford. Roboz Andor. Bp., é.n., 83–84. (Hasonmás kiadása: Pán Könyvkiadó, Szekszárd, 1990.)

Európa-szerte elterjedt, s Hans Carvel gyűrűjeként, Rabelais (1492–1553) *Gargantua és Pantagruel* című regényében is előfordul (I. könyv 28. fejezet).²⁸ Balassi mérgében is csupán csak utalt a pikáns anekdotára, másokból viszont a harag és a düh kihozta a nagyon durva humort is. A káromkodásokkal elegyített csúfolkodást, a gúnyos tréfát, illetve tréfálkozást pakocsának, illetve pakocsálásnak mondták egészen a XVII. századig. „Ne lelessék tibennetek parázna hahotálás, ne szeméremtelen, rút pakocsa!” (*Cornides-kódex*, 277.) „Minden gonosz avagy éktelen ígék, jóllehet hogy légyenek vigadók vagy pakcsálók, szerzetesek szájától elszaggattassék örök átok szerént!” (*Horvát-kódex*, 247.)²⁹ Heltai Gáspárnál, az *Egy nemes emberről és az ördögről* szóló fabulában is ilyen értelem-ben fordul elő ez a szó:³⁰

Mikoron a faluba tovább mentenek volna, vala egy ház előtt egy kis leánka. És az, látván a nemesembert, megijede tőle, és befutamék az udvarba az anyjához, hol az ünőft fej vala, és kiáltván monda: Anya, anya, ihol jó a nemes ember, a mi urunk! Felelé az anyja: Ördög vigye el a vérszopó, kegyetlen árolót! Talám valami dögöt érzett valahol, és arra jó a bírságra! Hallván azt az ispán, monda a nemes embernek: Hallod-é, mit mond a szegény asszony? Felelé a nemes ember: Hallom, de nem szűve szerént mondja, hanem csak **pakocsából**. Ki tudja, miért búsult meg ez ebagné? Felelé az ispán: Bizony nem **pakocsából** mondja, hanem szűve szerént ajánla tégedet énnékem. Ezokaért enyim vagy, és elviszlek!

A káromló szavakban megjelenő alantas humorra Tinódi Sebestyén is hoz példát, mégpedig *Szegedi veszedelem* című históriájában, amikor hajdúkat imígyen ostorozta:³¹

Vannak nyelvetőkben nagy rútalmas szitkok,
Mind testét, mind lelkét **pestinek** mondjátok,
Lovag vitézőket gyakran csúfoljátok,
Köztetők egymást kurta szelletnek híjjátok.

A pesti, azaz bestye szó a „bestye lélek kurafi” káromkodásban oly sokszor elhangzott hajdanán, hogy arra még a külföldiek is felfigyeltek; sőt annyira humorosnak találták, hogy néha latin nyelvű szövegekbe is beékeltek. Van egy olyan, a pozsonyi bolhákon élcélődő Lassus-motetta, amelyben a „bestia curvafia” szavakból áll a refrén.³² Kassai Dávid Zsigmond (1556?–1586) Kovacsóczy Farkasnak (1540–1594) írt, latin nyelvű levelében azért kritizálja a porosz Daniel Hermannt, mert az Báthori Istvánról szóló, 1582-ben kiadott hőskölteményének³³ egyik sorában leírta azt „a nagyon is nevetséges magyar káromkodást, amellyel bestye kurafinak nevezünk valakit.”³⁴ A magyar károm-

²⁸ Innen vette át a meseíró Lafontaine (1625–1695) is, akinek versét (L’anneau d’Hans Carvel. Conte tiré de Rabelais) Babits Mihály fordította magyarra, Jancsi úr gyűrűje címmel.

²⁹ A Magyar Nyelvtörténeti Szótár adatai.

³⁰ Heltai Gáspár: *Száz fabula*. = Háló. Válogatás Heltai Gáspár műveiből. Sajtó alá rend. és a szöveget gond. Köszeghy Péter. Bp., 1979, 82–83.

³¹ Tinódi Sebestyén: *Krónika*. Sajtó alá rend. Sugár István. Bp., 1984, 172.

³² Szentmártoni Szabó Géza–Virágh László: *Megzenésített magyar szitkozódás és a pozsonyi bolhák egy Lassus-motettájában*. = ItK 2001, 341–358.

³³ Daniel Hermann Burussus: *Stephaneis Moschovitica*. Gedani, 1582. – Deák Farkas: *Báthory Istvánról szóló hősköltemény*. = MKSz 1877, 73–77.

³⁴ Janus Pannonius – *Magyarországi humanisták*. Vál., a szöveggond. és a jegyz. Klaniczay Tibor. Bp., 1982, 793–794. (A levelet Csonka Ferenc fordította.)

kodások gúnyos fordulataira a törökök is felfigyeltek. Egy török szolgálatban lévő magyar íródeák, azaz egy tyató fogalmazhatta azt a gúnyos, becsmérlő levelet, amelyet Ibrahim balatonendrédi zászlósága küldött Koppányból, 1589. március 2-án, a tihanyi várkapitánynak, amiért az nem állt ki vele párbajra. Ebből idézünk részleteket:³⁵

Adassék az hazug, tekéletlen, hitetlen, bestye kurvafiának, Pisky Istvánnak Tihonba, tulajdon kezibe.

Te, hamis hitető, hitetlen, bestye rossz kurvafi, eb, ország kóborlója, nem Pisky István, hanem Kurvafi István és kurvafia az te neved; az volt, az van is, az légyen. Bestye, hitetlen kurvafi, talánd azt tudtad, hogy én Konstáncinápolyba mentem tetőled való féltemben, bestye kurvafia, azért utánom ilyen levelet írtál? De bestye, hitetlen kurvafi, ha az jégen nem lött, mert énnékem nem írtad, és énnékem tudtomra nem volt, hogy jégen köll megvíni; de immár most értem, mi az akaragod. Készen vagyok, bestye kurvafi, és ezelőtt is kész voltam, de te nem voltál ember hozzá, hanem rossz kurvafi voltál. [...]

Azmit énnékem köldtél, bestye, hitetlen, rossz kurvafi, nem érdemlém én azt, de az te aggott apád az volt, te is az vagy; te magad farkadat elmetszted és azt köldted ide. Immár az te neved nem Pisky István, hanem kurta disznó. Erről ismerszik meg, hogy hamis, hitetlen, rossz kurvafi vagy. [...]

Ez levelet látván, te hitetlen eb és rossz, bestye kurvafi, énnékem választot adj, mely órában és hol akarod, hogy megvíjonk; én is mindjárást elmegyek. Isten vélem. Költ Koppánból, 2. Martii, Anno 1589. Az te nem barátod, Ibrahim aga, az hatalmas török császár zászlóságja Endrédbe.

Ilyen levelet persze mindkét oldalról írhattak egymásnak. A vitézlő Ganzer György 1654-ben írt, hasonló hagvételű, tréfásnak szánt leveléből Takáts Sándor idéz egy részletet:³⁶

Az nemes hátravitézlő etc. Verbas Jánosnak, az tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Ádám főpecérjének, nékem jóakaró kocámnak ... Kránicország főkapitányának adassék – a bakszar. Köszönetem után verjen meg téged ama iszonyú nagy bakbűz; üzzön meg a félő nyúl, kukucsáljon oldaladból három fán bűdös babul. Nem tudom, mint viseled magadat az akasztófán ... hogy semmit nem írsz? ... Kérlek, édes perc uram, jöjj fel Grécbe, házasodjál itt fent meg. Szép kecskemátkát szerzek, három szarvút, hosszú farkút, őzlábút, lóserényűt.

1663-ban Horváth Mihály írt humorosnak szánt szitkozódó levelet egy bizonyos Tantai Szabó Györgynek, aki a török elleni harcokban cserbenhagyta urukat, Zichy Istvánt (1616–1693) és őfelségét, I. Lipót királyt. A hagyományos levélformulák paródiájával fogalmazott hosszú levél néhány részletét idézzük az alábbiakban:³⁷

Szolgálatomnak tőled való megtagadása után, Istennek semminemű áldása ne szálljon rád, Istentől elszakadozott, Mennyországhoz háttal fordult, parázna, disznó életű, tisztátalan, visszaaggott, ebre ütött, kurva feleségű, huncfut, beste lélek kurafi. Soha nem

³⁵ Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma. Szerk. és sajtó alá rend. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó, Bp., 2000, 1052–1053. (A zászlósága levelének egyik hiányos változatát Illyés Gyula is idézi, Igaz hang a múltból című, 1963-as naplójegyzetében.)

³⁶ Takáts Sándor: *A régi levelek humora.* = T. S. *A régi Magyarország jókedve*, Bp., 1921, 13.

³⁷ Stephanus Katona: *Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae.* Tomulus XIV. Ordine XXXI-II. 382–386. Közli: Trócsányi Zoltán: *A történelem árnyékában*, Bp., 1936, 64–67.

hittem volna, hitetlen, visszaaggott, vén, aggeb kurafi, hogy vénségedre nemzetedet, a magyar szakállt, régi, jámbor, kegyelmes uradat, Zichy István urat, őnagyságát; annak felette kegyelmes urunkat, királyunkat így meggyaláztad. [...]

Legnagyobb mesterséged, tudományod az hurka- és csíknyelés; azt is valami rossz, francúz, trombitás inástul tanultad, úgy hallom. Elmehetsz oskolamestereddel, Katus asszony, síró, lúdmérgű bestia, szégyen kurafia; kerítő, áruló kurafi. Büszke, cifra kurafi, egy papucsért a feleségedet is elkímletted, Júdás szabású martolóc kurafi; kanállal fejtett szakállú, hegyes koporsóba való, gyalázatos vén kurafi; aggeb, Istentől elfutamodott, tűzrevaló, fátul szakadt Pilátus kurafi. Keresztet magadra nem tudsz vetni; a Miatyánkot félignél tovább el nem tudod mondani, szégyent vallott, boszorkány kurafi. [...]

Ezek után Isten meg ne mentsen, hanem akasztófán száradj meg; a fejed koponyájában varjak és verebek tojjanak, csontaidat az ebek széllyel hordozzák; ha pedig az hegyes koporsót inkább szereted, abban is, megengedem, teljék kedved. Költ Szécsénben, 28. Febr. 1663. Sem öcséd, sem bátyád, sem jóakaród: Horváth Mihály

Adassék az néhai vitézlő Tatai Szabó Lyukács fiának, az nem nemes, nem vitézlő, sánta, béna Szabó Gyurkának, vénségére megbolondult, kerítő, visszaaggott, beste lélek kurafinak.

Balassi cifra káromkodásai és pikáns tréfája miatt említette az **emenda linguae**, azaz a nyelvváltság nevű büntetést. A régi törvények szerint a gúnyos, vagy mocskolódo szavakért nyelvkitépés járt, ám ezt egy idő után váltságdíjként, vagy valamely pénzösszeg megfizetésére lehetett helyettesíteni,³⁸ vagy pedig egy olyan megalázó procedúrára kellett kényszerülni, mint amilyenről a debreceni városi jog is rendelkezett a XVII. században:³⁹

Ha ki valamely embert afféle gyalázó szókkal illetve, melyek által hírneve és tisztessége kisebbednék, mondván azt: kurva vagy parázna asszony fiának, lopónak, latornak, gyújtogatónak, szentségtörőnek, pap, barát fiának, avagy bűjös-bájos férfi, vagy asszony fiának, vagy eretnek fiának mondaná, vagy egyébképpen gyalázná, mellyel az ő szüléjinek és nemzetségének híre-neve kisebbittetni és mocskoltatni láttatnék, ha ez felül megírt dolgok elegendőképpen megbizonyíttathatnak, akkor a bűnös személy állattassék a törvénytévő, avagy tanácsház előtt tornácban, avagy oda, ahol a népek sűrű gyülekezeti léjend, tudniillik a templomnak tornácában kívül, avagy ugyanott a nagyobbik vásáros piacon, mely egy-egy hétben esik, ahol a népnek legnagyobb gyűlése, oda pedig poroszló által vitessék és ott a poroszló felszóval, a népnek hallatára, háromszor kiáltson, mely kiáltás után a bűnös személy felszóval mondja el mindenek hallatára előszámolván azokat a gyalázó szokat, melyeket amannak tisztességének kisebbitésére mondott volt, tartván a kezében **ebganéjt**, háromszor mondván: Mindenekben valamelyeket ez ember felől mondtam (előszámlálván a megírt dolgokat), **ebül hazudtam**, mert rosszul és rágalmazására mondtam. És mind a háromszori mondás után a maga száját az **ebganéjjal** megütögesse. Ha pedig ezt nem akarná elkövetni, és ezen renddel nem cselekedné, amint felül megíratattak, akkor az ő nyelve vasfogóval kivonattassék és elmetszettessék.

³⁸ [Szentmártoni] Szabó Géza: *Balassi Bálint nyelvváltsága*, ItK, 1989, 562–565.

³⁹ Bessenyei Széll Farkas, *A becsület és a bíróság előtti megkövetés a debreceni városi régi jogban (kézirat gyánánt)* Debrecen, 1897, 11–12.

Az imént idézett rendelkezés gyakorlati alkalmazását beszéli el Daniel Speer *Magyar Simplicissimus* című, XVII. század közepi simpliciadójának egyik beszámolója.⁴⁰ A Felföldön utazgató, Simplexnek nevezett főhős egy polgárember példás megbüntetésének volt a szemtanúja Kassán. Ez a polgár gúnyolódásaival és kemény szidalmaival olyannyira belegázolt a városi tanácsosok becsületébe, hogy azok felettébb megharagudtak. Az emenda linguae, azaz a nyelvváltság törvénye értelmében, a polgárra először rászabott büntetést, a nyelvkitépést elengedték; ám helyette, miként Speer elmondja: „három vásári napon a városháza előtt kellett egy széken állnia, mellette pedig a hóhér állt egy cserépedénnyel, amely – tisztesség ne essék, szólván, – elkevert **kutyaganajt** tartalmazott. Mikor legnépesebb volt a vásár, a poroszló összecsdítette a népet, és ekkor ez az ember kénytelen volt hangos szóval, nyilvánosan kijelenteni, hogy nem volt igaza; a magistrátust megköveti; a kegyelmes, elismerésre méltó és kikönyörgött ítéletért köszönetet mond, és nyilvánosan beismeri, hogy az elsőfokú ítéletre tökéletesen rászolgált. Tartozott még elmondani, hogy, **mint a kutya, úgy csaholt rájuk**, és a kiakadt rondaságot eb módjára azonnal mindenki szemeláttára meg is eszi. Mire a hóhér, nagy hangon, így válaszolt neki: »Mivel, **mint a kutya, ugattál**, és azt, amit a felsőbbség ellen magadból kiakadtál, ismét be kell venned magadba, tehát a te szabadosan könnyelmű, bűnös szádát nem illeti egyéb, mint hogy **kutyaganéjjal** tömjék be!« Erre a lágy kenettel a szája körül nyelvét bemázolta, s bedörzsölte.” A debreceni statútumból és a krónikás beszámolóból tehát világosan kiderül, hogy a kötözködő, gúnyolódó, vagy rágalmazónak minősített embereket a csahos ebekhez hasonlították.

Nem lehet véletlen, hogy épp a kutyához, illetve az ebganájhoz kapcsolták a csúfolókat és a rágalmazókat, illetve kiérdemelt büntetésüket. A latin 'latro', azaz 'ugat' jelentésű igéből gyakorító képzővel alakulhat ki a 'latrico', amelynek 'ugatgat', illetve 'csahol' jelentése, emberre alkalmazva, részben a haragoskodik és a mérgelődik, részben pedig a szitkozódik, avagy – az ezeknél enyhébb – csipkelődik értelemre módosul. Ennek a 'latrico' igének a származéka, a Balassi Bálint által is használt, latrikánus megnevezés, amely nem mást, mint méltatlankodót, szitkozódót, avagy zsörtölődőt és csipkelődőt jelenthet.⁴¹ Valószínű tehát az, hogy Balassi Bálintnak *Az cortigianáról, Hannuska Budowskionkáról szerzett latrikánus verse* nem valamiféle latorkodó, azaz szajhának írt ének, ahogyan azt Bod Károly nyomán Gerézdi Rabán vélte,⁴² hanem egy nyíltan megnevezhető lengyel udvarhölgygel játékosan kötözködő és csipkelődő, tréfás versezet:⁴³

Fris szép fejér póka,
Édes szűrő móka,
Porcogós Annóka,
Szerelemnek oka,

⁴⁰ *Magyar simplicissimus*, ford. Varjú Elemér, szerk. és bev. Turóczi-Trostler József, Bp., 1956, 163–164.

⁴¹ Szentmártoni Szabó Géza: *Latrocinatur Hungarus... Gallus cantat avagy a homonimiák játékosága*. = *Mozgó Világ*. Tanulmányok a hatvanéves Kulin Ferenc tiszteletére. Ráció Kiadó, Bp., 2003, 266–272.

⁴² Bod Károly: *Balassi Bálint latricanus verse*, It, 1913, 281; Gerézdi Rabán, A magyar világi líra kezdetei, Bp., 1962, 280.

⁴³ A cortigiana ekkor még nem a kurtizánt jelentette, hanem a királyi vagy főúri udvarban élő hölgyet, miként a cortegiano sem udvaroncot jelölt, hanem a mintaszerű udvari embert.

Mit haragszol?
 Hogy nem játszol
 Vélem, kivel egy fráj szól?
 Látd-é, víg, ki-ki táncol!

Más szavakkal így hangzana a kezdő incselkedés: Pompás, szép fehér pulyka, finom szűrű (=bundájú) mókuska, kuncogós Annácska.⁴⁴ A latrikánus megnevezés csupán Geleji Katona István *Öreg graduáljának* bevezetőjében fordul elő még egyszer,⁴⁵ de akkor ugyan-csak ilyen értelemben: „Ilyen éneket kíván az apostol mitőlünk, keresztyénektől, midőn azt írja: *Az Christusnak beszéde lakozzék tibennetek* (az Christusnak beszéde, azt mondja, s nem valami fajtalan, **latrikámos** fűzfapoétának szemtelen beszéde).”

Az élcelődéseknek ma már sokszor kevésbé érthető, latin idézetekkel megtűzdelt gyűjteményét tartalmazza az ismeretlen szerző által 1678-ban írt, *Actio curiosa hungarico idiomate (Tudákos tárgyalás magyarul)* című komédia. Ebben a Gaude, avagy Chernel István, aki egy dunántúli protestáns köznemes, nyolc beszédből álló, több személlyel való társalgása során, felmondja az előző századokban mások által összehordott tréfás bölcsességeket. Befejezésül innen idézünk néhány jellemző részletet.⁴⁶ Az *Első beszéd*ben vallási kérdés kerül elő:

GAUDE. Hóhó, nagyságos uram, akit egyszer a kígyó megcsíp még a gilisztától is fél. Megégette már egyszer a kása a számot!

ACHASTES. Mind attúl van az, édes Gaude uram, hogy kigyelmed pápistává nem léssen!

GAUDE. De senki kedvéért bizony nem vágatok eret a lelkemen!

ACHASTES. Ne vágasson bár eret kegyelmed, azonkívül is üdvözülhet.

GAUDE. De nem konty alá való a Szentírás-magyarázás.

A házasságon való élcelődés régi, hálás témája kerül elő a *Másod beszéd* ben:

BORSEQUIUS. Igen akarnám, uram, ha valami jó tanácsot adna kegyelmed aziránt, mert az első feleségem, szegény, nemigen kedvem szerint járt, de ezt igen becsületes asszonynak dicsérik.

GAUDE. Igen szép beste híres kurvát vennél el bizony, ha azt vennéd el, mert csak miólta kurva, üdösebb náladnál. Csak olyan volnál ott, mint a hajdú fenekén a tök, vagy

⁴⁴ Lükő Gábor magyarázata szerint a póka pólyát jelent, mert a pulyka nem fehér. Ez a vélekedés a pávára is igaz, mégis azt olvassuk a Balassi III. számú énekében magasztalt nőről, hogy „Fejér ruhájában, mint szép fejér páva.” Lásd: Lükő Gábor, Balassi „latricanus wers”-e. = *Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis* (a Miskolci Bölcsész Egyesület évkönyve), Tomus VI. Miskolc, 1996, 54–62. [Szó- és névmagyarázatok.] – Hargittay Emil Pázmánynál talált adatot a porcogósra. Pázmány Bézáról mondja, hogy az Kálvin egyik értelmezését „porcogósan neveti és név nélkül nyakazza.” Azaz Annóka kuncugós. Lásd: Hargittay Emil: *Pázmány Péter a Szentírásról és az anyaszentegyházról*. = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...” Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról. Szerk. Heltai János, Tasi Réka. Miskolc, 2005, 82–83.

⁴⁵ Keserűi Dajka János–Geleji Katona István: *Az keresztyéni üdvöztető hitnek... megtöltetett öreg graduál...*, Gyulafehérvár, 1636, 14. (az Ajánló levélben) Közli: H. Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Bp., 2004, 435. (Historia Litteraria, 17.)

⁴⁶ Magyar drámaírók 16–18. század. Vál., szöveggond. és a jegyz. Nagy Péter. Bp., 1981, 599–641, 1116–1123.

hogy mint egy üszögöt ütnének a Balatonban, vagy egy ujjadat mártanád belé. Hallottad-é, cinegének kóró nyárfa. Isten úgy segéljen, csak olyan volnál te ott, mint mikor az mokus kinéz az zsebből. S princ kutya, kis pityor, szar fing eb; csak a Simon bíró⁴⁷ hajtana ott a lovat. Szintén úgy járnál véle, mint a béklyós ló, egy kárból kihajtják, meg a másikba mégyen. Bizon csak halnak is kevés volnál te ott, úgy hordozna a téged hóna alatt, mint az grófné asszonyok a kis ebet. Tudod-é azt, hogy qui amat periculum, peribit in eo [aki szereti a veszélyt, az elpusztul abban]?

*A Harmad beszéd*ben az ősz szakáll is előjön:

ROTTENHOFF. Óh, uram, ne mondjék kegyelmed fajtalannak ilyen megőszült öregembert!

GAUDE. Hohó, nem elég az, hogy fehér a szakállod, mert a rókának is fejér a torka alja, de nagy veres ördöge vagyon annak hátul.

ROTTENHOFF. De, uram, ki szeretne immár éngem?

GAUDE. Ki szeretne? Nincs olyan rihes ló, aki egy görbe fát ne találjon, akihez dörgölődjék, sem olyan rossz kuvasz, aki holta napjáig egy nyulat ne fogjon. Tudod-é, hogy nemcsak az őz és a kuvasz fogja a nyulat, hanem az öreg elfogja? Olykor sok aranyból csinált nyerget téznek fel a cigány lóra.

ROTTENHOFF. Megélek én már, uram, mással, hiszem, hálá Istennek, él ugyan még az én szegény feleségem is.

GAUDE. Immár ha él is, kurva az anyja annak az egernek, akinek csak egy lyuka vagyon!

A Nyolcadik beszéd egyik tréfás mondata azért érdekes, mert a végén József Attila egyik verskezdetének lehetséges előzménye bukkan fel:

GAUDE. Quod vis, fac cito [amit akarsz, tedd gyorsan]; úgy-é? Mert aki kemencében bújik, s meg nem nem ég; várat vesz, s nem parancsol benne, hanem a várból parancsolják néki, hogy ezt, amazt cselekedj; vagy, mint amely ifjú öreglányt vészen, nem ő, hanem a leány hál övéle; szintén úgy jár, mint aki **virággá akart lenni, s karóvá változott**.⁴⁸

Végezetül a *Hatodik beszéd* egyik csattanóját idézzük, amelyben az emberi élet évtizedeinek humoros jellemzése hangzik el:

GAUDE. Hohó, molnár, aki húsz esztendősen korában nem kedves, harmincban nem vitéz, negyvenben nem okos, adjon Isten jó éjtszakát néki!

Ezt a ma is megfontolásra érdemes, humoros elmésséget, teljesebb formában és megverselve, Técsi S. János református esperes 1673-ban elmondott temetési prédikációja tartotta meg:⁴⁹

⁴⁷ Simon bíró = a férjén uralkodó asszony (a német 'Sie-Mann' elférdítéséből keletkezett.)

⁴⁸ József Attila versében: *Karóval jöttél, nem virággal*.

⁴⁹ Kecskeméti Gábor: *Quin dis. = Jankovics József 50. születésnapjára*. Balassi Kiadó, ReBaKuCs, 1999. március 10. – Técsi S. János: *Prédikáció Bocskai István, Zemplén vármegye bújdosó főispánja temetésén. 1673. = Szomorú halotti pompa. Kolozsvár, 1674. (RMK I. 1164.)* – A vers latin előzménye: Decennis tu sis gratus, bis pulcher, ter quoque fortis, Quot sapiens, quin dis, sex sanctus, postea non sis.

Tíz esztendős korban ki nem lött kedvessé,
Vagy húsz esztendőre nem lehetett széppé,
Harminc esztendőre, hogyha nem erőssé,
Vagy negyven keresztre nem lett volt még bölcsé.

Ötven esztendőre kinek pénze nem bű,
Hatvan esztendőre, ki nem szent életű,
Reménségtől bár ott elbúcsúzzék a szű,
Mert ebben csak egy is odá-visszá nem jű!

Bér Rudolf: Karikatúra (évszám nélkül, vegyes technika, papír; 257×195 mm;
Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.16.1.; jelezve balra lent: Bér)

Druzsín Ferenc

A komikum Arany költészetében Világos után (1850–52)

A téma alaposabb kifejtését *A nevetés költészete* című könyvemben¹ kíséreltem meg. A tudományos konferencián elhangzott előadásom, és ez a közlésre bocsátott szöveg egyrészt „kivonata” az eredetinek, másrészt legújabb kutatásaim részleteivel meg bővített változata. A könyvnek, a Fáytól Tömörkényig tallózó kötetnek ajánló soraiban egyebek között a következő mondatokat találja az olvasó:

„A kötet címe az is lehetett volna, hogy »A komikum költészete«, hiszen Fáytól Tömörkényig a humor, irónia, szatíra rendkívül gazdag változatait találtam. És találtam a komikumnak azokat a felbecsülhetetlen értékeit, amelyek a népi nevetéskultúra szóbeli vagy írásbeli »műfajai« hatását vagy »áthallását« mutatják 19. századi irodalmunkban. Ám könyvem címe »A nevetés költészete« lett; magával a címmel is szerettem volna ráirányítani a figyelmet arra tényre, hogy a komikum, amellet, hogy esztétikum, »embertani« probléma.”

Íme három idézet a komikum embertani mibenlétére:

H. Bergson *A nevetés* című könyvéből² vettem az első:

„Nincs komikum a sajátosan emberin kívül. Egy táj lehet szép, elragadó, felséges, csúf vagy jelentéktelen; neveléséges sohasem lehet. Nevethetünk egy állaton, de csak azért, mivel valami emberi magatartást vagy kifejezést veszünk észre rajta. Nevethetünk egy kalapon; de ilyenkor nem a nemez- vagy szalmaanyagon csúfolódunk, hanem a formán, amelyet emberek adtak neki, az emberi szeszélyen, amelynek anyagi kifejezése ez a kalap.”

A második gondolat **Tömörkény István**tól való: nem elvet tisztáz; szépíró írta rászoruló lelkek gyógyítására. Írta pedig az első világháború nevetésszegény éveiben, ám ne áltassuk magunkat, minden szava érvényben maradt a 21. század első évtizedében is.

„Jó ember az ma, aki a nevetnivalót kitalálja, mert nagyon sok sors van most olyan, amelyik a szomorúságot találja ki.”³

S végül **Eötvös Károly**t idézem. Akárhányszor olvasom az alábbi sorokat, egyre inkább az az érzésem: mérgező, kedélytelenedő világunkban aktuálisabbak, mint valaha; kinek-kinek az önvizsgálathoz, a közszerelőknak pedig alkalmasságuk megállapításához szembesítődniük kellene ezzel a százéves erkölcsi-szelemi testamentummal.

„Vagy boldogtalan ember, vagy rossz ember az, aki jóízűen nevetni nem tud. Az ilyen embert jól megfigyeljétek. Ha boldogtalan: legyetek részvétellel; ha rossz: fussatok tőle. De ország dolgát, nemzedékek jövődjét, fiatalok szerencsáját rá ne bízátok.”⁴

Természetesen – s most már a voltaképpeni tárgyra térve mondom – a feltételezés, hogy a nevetés és a komikum esztétikai és embertani probléma, érvényes Arany János

¹ Druzsín Ferenc: *A nevetés költészete*. Pont Kiadó. Budapest, 2003.

² H. Bergson: *A nevetés*. Budapest, 1986. Gondolat Kiadó. 3. kiadás

³ Tömörkény István: *Népek az ország használatában*. Budapest, 1917. A Tálto kiadása.

⁴ Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. Révai Kiadás. É.n. II.k.

műveire is. Az 1850–51-es években keletkezett műveire is. Az inkább itt a kérdés, hogy „jogos-e”, még inkább „illendő-e?” nevetni 1850-ben, ’51-ben, tehát közvetlenül Világos után? Általános érvényűvé téve a kérdést: szabad-e a csapást, a katasztrófát kinevetni?

Kedvező helyzetben vagyunk: ismerjük magának Arany Jánosnak a felfogását, ráadásul mind a konkrét helyzetre (Világos utánra), mind pedig az általánosságban is felvethetőre szóló érvénnyel.

Először 1847 szeptemberében vetődött fel a probléma; Petőfi Sándorhoz küldött levelében⁵ egyebek között beszámolt a körösvölgyi sáskajárás pusztításairól, a helyzettel élcelődő Jókai ellenében pedig felvázolta „komikumelmélete” néhány elemét.

„A sáskának csak a csihéssét verte erre a szél, a főcsapat a Körösvölgyén vonult el. Inség-okozó kárt nem tett, de némely határon egy néhány tábla tengeri vetést felhabzolt. Ad vocem sáska. – Jókai mindúntalan vitzelt rá. Szerintem ilyes élczekben nem lehet komikum. Humor talán lehetne, de ne a más, ne a szegény osztály rovására. Ha a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állna, akkor illenék szájába a keserű humor, mint azon szőlősgazdába, ki látván, hogy szőlőjét a jég ugyancsak veri, felkapott egy dorongot s neki esett ütni-vétni a fürtöket, mondván: »no csak uram isten! rajta! a mit elkövéthetünk rajta ketten! lám én is segíték!« Ez aztán humor; de tengerparton állani, s a vésszel küzdőkre elménczkedni, ez oly valami, amire méltán rá illik a gúny »országomat egy vitzért.«”

Másodszor a *Bolond Istók* második éneke elején „nyilatkozott” hasonló ügyben Arany János. Igaz, ekkor már 1873-at mutatott a kalendárium, ám a komikumfelfogás lényege nem változott; a szalontai sáskajárásnál jóval nagyobb, nemzeti méretű katasztrófára reagál, és páratlan erejű groteszk költői képbe rendeződik a kárvallott szőlősgazda szájhagyomány útján vándorló példázata.

„És engem akkor oly érzés fogott el...

A szőlős gazda is, az egyszeri,

Magánkívül s őrvöngve kacagott fel,

Látván, hogy szőlőjét a jég veri,

Dorongot ő is hirtelen kapott fel,

Paskolni kezdé, *hullván könnyei*:

»No hát, no!« így kiált, »én uram, isten!

Csak rajta! Hadd lám: mire megyünk ketten!«” (II. 7.)⁶

(Kiemelés: D. F.)

Arany Jánost akkor olyan érzés fogta el, amely ironikus pozícióból nőtt ki, a tehetetlen állapot szükség-fedezékéből, szerkezetét tekintve azonban humorban öltött testet: „Magánkívül s őrvöngve kacagott fel”, és „Paskolni kezdé (ti. szőlőjét), hullván könnyei.”

Az „illendő-e”, „szabad-e”-kérdésre pedig mindezek ismeretében az a válaszuk: „illik” Arany János szájába „a keserű humor”, mivel a világosi csapás után „a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állt.”

Bár ismeretes vallomása az érzelmek és a költői megszólalás viszonyáról („Én csak bizonyos objectív állapotban tudom kezelni az érzelmeket. Hol valami engem közlelő,

⁵ 1847. szeptember 7. In: *Arany János levelezése író-barátaival*. I. k. 107. Budapest, 1888. Ráth Mór

⁶ Az epikus művek idézeteit az alábbi kiadás szerint idézem. *Arany János Összes Munkái*. Kritikai kiadás. Akadémiai Kiadó.

mélyen sebez, ott hallgatók”⁷), 1850. március 15-én, a nemzet „Esküszünk”-je második évfordulóján, amikor szomorúan konstataulta, hogy „Innep volnál , de senki meg nem ül”: ugyan „mélyen sebezte” a „feledékenység”, ám megszólalt. Még nem a komikum hangján; az emberi gyarlóságot Péter mítoszával igyekszik elsimítani:

„Emléked átkos, nyomasztó tereh:
A vérnek és könnyűnek tengere
Mind, mind ahhoz tapad.
Az ember gyöngé: félve néz feléd,
S mint egykor a tanítvány mesterét,
Nehéz időkben megtagad...” (*Évnapra*)

Az emberi gyöngeség komikumban megszólaltatásának egyik legerőteljesebb verse az ugyancsak 1850-ben keletkezett *Hecc-hecc*⁸. A két négysoros strófa groteszk „felvétele” az ötvenes évek (együtt a mindenkori világ) kétarcúságának. Szemléletes és beszédes az első strófa képe, a vágópadra szánt áldozat groteszk ironiája:

„Utcahosszat bőg a szegény marha,
Nincsen kedve menni vágópadra,
Kínosan küzd öt-hat szelindekkel:
Életért még öklelni is mer!”

A második négy sor groteszk szatíra; nem is annyira az áldozatra váró mészárosé, mint az áldozatban gyönyörködni kész „vicsori szomszédoké”:

„Gyepü megől vicsori szomszédok
Gyönyörködve nézik a játékot...
A mészáros ebeit kapatja,
Ráadásul magát is mulatja.”

Arany 1850–51-beli hangulatát azonban a két befejezett epikus alkotás fejezi ki teljesebben. Bár epikus töredékei is maradtak ezekből az esztendőkből, mégis: az epikus hős, Bolond Istók vagy Csóri vajda alkalmasabbnak bizonyult a „szőlős gazda” „objektív” állapotba helyezésére, az érzelmek és a korról formált gondolatok kimondására, mint a líra.

A *Bolond Istók* a humor remekműve, éspedig Kölcsey örökhagyása szellemében. Kölcsey *Komikumról* című tanulmánya⁹ sok fontos kérdésben mond ki máig érvényes megállapításokat; a humort például az alábbiakban határozza meg:

„Ezerféle vegyület érezteti magát az emberi szív és fej productumainak tünetényeiben, s gyakran a legellenkezőbb principiumokat látjuk összeolvadásban. Ilyen az, midőn a nevetető érzékenyítővel, a tiszta vidámság többé vagy kevesebbé setét érzelmekkel

⁷ *Levél Egressy Gáborhoz*. 1854. március 19. In: A. J. levelezése író-barátaival. II.k. Budapest, 1889. Ráth Mór. 92.

⁸ A „hecc szó – Arany így írta – megvan Gvadányinál: „láthassam – »Vadak viadalját s magam mulathassam«”. In: Arany J. Összes Munkái. Akadémiai Kiadó, 1951. I. k. 443.

⁹ Kölcsey Ferenc: *Komikumról*. Élet és Literatúra. II. 1827.

vegyítették. (...) A humor vegyületei heterogeneumok egymással (...).” (Kiemelés: D. F.)¹⁰

Ezzel a „képlettel” szinte Arany Jánosnak „diktálja” a humor „definícióját”; a *Bolond Istók* első éneke legelső soraiban ezt olvassuk:

„Kedvem van énekelni (ritka kedv
egy idő óta!) s ami több, vigat,
Vagy vig-szomorkást, melyben játszi *nedv*
(Humor) nevetet s olykor szívre hat”;

Pár stanzával később már Kölcsey tételszerű tömörségével egyenrangú sűrítményben, csak éppen költői képpen fogalmazza meg a humort:

„Ez a hullámos emberszív nedélye,
Halandó létünk cukrozott epéje.”

A *Bolond Istók* elképesztően gazdag és sokváfajú komikumából ezúttal csupán két képet, a groteszk humor két struktúráját idézem fel.

Humorból, túlnyomóan groteszk humorból szövi Bolond Istók „történetét”. Szinte kívánczik a kérdés: mi másból, hiszen sem céljáról, sem hősi tetteről, sem „eposzi hiteléről”, de még származásáról sem tudhatni többet, mint hogy „bekukkant Debrecen-be.” E vékonyka „esemény” éppen azért jött kapóra, mert belőle semmiféle közvetlen szál nem vezetett sem a közelmúlt történelméhez, sem a költő személyes élményköréhez. Ismerjük „híres” vallomását az érzelmek és a költői megszólalás viszonyáról („Én csak bizonyos objectív állapotban...”); a céltalanság, a hiábavalóság metaforája tökéletesen alkalmas volt arra, hogy feloldja a megszólalás bénultságát. Bolond Istók „objektív állapotot” biztosított; „történetében” a befejezetlen gesztusok struktúrái az értők számára egyértelmű utalást jelentenek mindarra, ami a közelmúltból „sebezte” a költőt. A körülményeskedő történetkezdsé (a 8.-tól az 50. stanzaig inkább csak „előkészít”) tehát nem a megszólalás valóságos nehézsége. Nem is az „eposzi hitel”¹¹, az epikai háttér hiánya; a jelentéktelennek, a kisszerűnek ez a fontoskodó részletezése esztétikai fogás: a felnagyítás komikuma.

A voltaképpen történések csak az 50. stanza tájékán kezdődnek: ott, ahol az öreg csósz – mezei szolgálatát letéve – kunyhója felé veszi útját. Otthon kellemetlenség fogadja: erkölcsös nevelésben részesített, makulátlannak hitt leánya ájultan fekszik a kunyhó földjén, mellette bömböl (vajon hol „szerzett?”) újszülötte. Már odakinn hallotta a szokatlan (ebben a hajlékban szokatlan!) „zenét”:

„Azzal belépett és odatapasztá
Szemét, hová a fül vezette azt,
Megállt, könyökét botjára nyugosztá

¹⁰ Kölcsey Ferenc: I. m.

¹¹ Arany Gyulai Pálhoz Nagykőrösről 1854. január 25-én kelt levelében olvassuk: „Nem tudom, benne van-e az aesthetica szótárában e terminus: »eposzi hitel«, de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventióm, phantasiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.” In: Arany János levelezése író-barátaival. II. k. Budapest, 1889. Ráth Mór. 40.

S bámulta hol az ordító kamaszt,
Hol ennek anyját. Ajka nem szalasztá
– Szitok képében sem – ki a panaszt:
De, két marokra fogván a botot,
Ütés végett neki húzalkodott.

Három nagy gondolat villant keresztül
Fején egyszerre, vagy egymás után:
Első: agyon zuhintani gyermekestül
Leányát; – másik, hogy kétágú fán
Szellőzni mégse jó – mert hátha meghűl
Az ember, ugy köntös nélkül, csupán; –
Harmadszor azt is elgondolta bölcsen,
Hogy a pokolban fűtenek ám erősen.

E két utóbbi gondolat legyőzte
Az elsőt, – így történt, hogy a botot
Alábocsátván (mint igazi csősze
Indulatának) rátámaszkodott.”

Két és fél stanzát: egy csodálatosan felépített groteszk képet idéztem, melynek szerkezete az esztétikai tökéletesség, egyben Wolfgang Kayser felismerésének „iskolapéldája”. Kayser azt mondja: „A groteszk: struktúra.”¹² A szépirodalombeli groteszknak struktúraként felfogása a műértelmezésnek alapkérdése ugyan, mibenlétét, lényegét mégis csak a szűkebb szakmai berkek ismerik, a művek feltárásában alig számolnak vele. Épp ezért nem lesz felesleges egy rövidre fogott „eligazítás”; voltaképpen a groteszk struktúra „vázlata”. Berkes Tamás *Senki sem fog nevetni* című könyvének¹³ A groteszk irodalom elmélete című fejezetében hivatkozik W. Kaysernek a szépirodalmi groteszk lényegéhez köze-lítő mondatára. Berkes így fejt ki a kayseri gondolatot:

„Olyan szerkezetről lehet szó, amely a groteszk sajátos törvényeinek a keretein belül keletkezik és a gondolati-érzelmi erőrendszer egy-egy lehetőségét valósítja meg. Pontosabban: a komikus és tragikus elemek egymáshoz való viszonya, társítási módja határozza meg a groteszket. Kayser ezt a tételt már nem fejt ki, de munkájának szakavatott ismerője, Pór Péter éppen e tekintetben fűz alapvető kiegészítéseket a könyvhöz.”¹⁴

Pór Péter¹⁵ a „komikus hiba” és a „tragikus vétség” fogalmából jut el a groteszk struktúrához. Berkes Tamás a következőket emeli ki Pór gondolatmenetéből:

„Nem arról van szó, hogy a »komikus hiba« és a »tragikus vétség« klasszikus fogalmai egyszerűen egymás mellé rendeződnek, mivel a groteszkben mindkét fogalom elveszti eredeti értékét: kölcsönösen kioltják egymást. A komikus és a tragikus elemek így megkapott szerkezete a következő alapformákat adja:

- tragikus helyi értékű komikus hiba;
- komikus jellegű tragikus vétek.

¹² In: Berkes Tamás: *Senki sem fog nevetni*. Budapest, 1990. Gondolat Kiadó.

¹³ Berkes Tamás: I. m.

¹⁴ Berkes Tamás: I. m. 20.

¹⁵ Pór Péter: *A groteszk története*. Filológiai Közöny. 1965/1–2.

Ez a struktúra a groteszk irodalmi művek alapsémájaként jelentkezik.”¹⁶

Ha most a Pór–Berkes gondolatsor ismeretében visszatérünk az idézett Arany-stanzákhoz, nem nehéz felismernünk a következőket:

A csősz tragikus következményű lépésre indította a Kató-okozta szegény: halálos csapásra készült csőszbotjával. Amíg a hatalmas és súlyos ütleg a magasba emelkedett,

„Három gondolat villant keresztül
Fején egyszerre, vagy egymás után”,
melynek egyként az lett a végeredménye,
„Hogy a pokolban fűtenek ám erősen.”

Ez a gondolatsor a bot pályája felső holtpontján váltotta ki a felismerést, egyúttal meg is szüntette „a tragikus helyi érték” tartalmát. A spekuláció kisemberi döntést hozott, és komikus, chaplini mozdulatra váltott; ütés (tragikus vétség) helyett jócskán módosítva a bot pályáját: „Alábocsátván (...) rátamaszkodott.” S az ilyenképp megteremtett képben jól felismerszik: „nem egyszerűen egymás mellé rendeződnek” az ellentétes tartalmak (szándékok, gesztusok); a groteszk struktúra „alkatrészei” egymásra vetülnek, és a csősz ábrázátán chaplini (groteszk) vigyorra emlékeztető a végeredmény.

Chaplint idézi a folytatás is: ocsúdva felemás helyzetéből, öreg hitestársához, vak feleségéhez fordul. Kacagva lép ágya mellé. Szívből kacag? Aligha: ironikus a pozíció, vert helyzetre (és vert helyzetben) reagál.

»Anyjok! Hej anyjok!« (s fuldokolt belé,
Míg e néhány szócskát végig beszélte)
»Anyjok! Na nézd e rossz lyányt mi lelé...
Hogy' a nyilába tudsz alunni délbe?
Nem lát'd – de hisz' hogy látnád – a napot?
Hanem füled van egy pár: hallhatod

Ezt a keréknyikorgást. Hahaha!«”

Kitalálható az építkezés folytatása: a kacagást, a komikus jellegű indító szerkezeti egységet – átmenet nélkül – tragikus mozzanat zárja le:

„Megrázta vállát, megfogta kezét:
S torkán akadt a szusz, meg a beszéd...”

A nagyidai cigányok egy jó esztendővel később keletkezett, mint a *Bolond Istók* I. éneke; 1851 nyarán kezdett hozzá Geszten, 1852 tavaszán fejezte be Nagykőrösön. Mivel Istók története a költő neve nélkül jött ki folytatásokban a Csokonai Lapokban, a helyel-közzel megjelenő „kisebb költemények” mellett *A nagyidai cigányok* volt a nagy színrelépés, az igazi „hozzászólás” a közelmúlt történelmi eseményeihez, a Világossal végérvénysé vált nemzeti katasztrófához. Szókimondóbb, „direktebb” a *Bolond Istók*-nál: talán mert volt egy másfél esztendőnyi távlat 48/49-hez, talán azért, hogy a „cukrozott epe” metaforikus képleténél egyértelműbb és érthetőbb legyen.

¹⁶ Berkes Tamás: I. m. 21.

Szókimondóbbnak sikerült lennie, egyértelműbbnek nem. A fogadtatásból kiderült, hogy a mű legnagyobb értékei – zavart okoztak! Általános zavart okozott az egyenes, nyílt, szembenéző, számvető magatartás, az elkövetett hibák felismertetése, beismerő megvallása; és mindez a komikum gazdag és változatos kultúrájában megjelenítve! A kritikák rendre elmarasztalták Arany legújabb művét; közülük most csak az egyébként kitűnő Toldy Ferenc soraiból idézünk, melyek az Új Magyar Múzeum augusztus 1-jei számában¹⁷ jelentek meg:

„E hősköltemény nem hősköltemény. Nem is fonákja a hőskölteménynek, mint a sok tekintetben jeles *Elveszett alkotmány*, s nem is Arany Jánosé, t.i. azon Aranyé, kiben név és érdem oly szép azonosságban egyesült. Szomorú aberrációja egy ritka szép léleknek, nem a tárgynál fogva, mert a költő minden tárgynak kölcsönözhet érdeket az eszme által, melynek azt vivőjévé teszi. De a tartalomnál fogva mely – áldatlan üresség. Elé most mielőbb a Toldi második részével, kitisztázására azon ragyogó fénynek, mely őt eddig körülvette, s megnyugtatóra az irodalombarátnak, ki elsőrangú költője nevét önmaga által elhomályosítva csak fájdalommal láthatja.”

A további kemény, némelykor durva hangú elutasítások helyett Aranyra figyelünk. Azokra a gondolatokra, amelyek kényszerű „magyarázatként” születtek az értetlenkedő fogadtatás láttán, még inkább magára *A nagyidai cigányokra*, benne kiváltképp azokra az értékekre, amelyek a komikum művészetéből származnak.

Szilágyi Istvánhoz 1853. február 5-én kelt levelében előbb a nagykőrösi mindennapok kilátástalanságát panaszolja, majd Nagyida bukik ki belőle:

„Ilyen körülmények közt, hozzá tudva még a közönséges bajt, nem csoda, ha a múzsa elveszti minden eleveenségét, vidorságát. Hogy Fartzé-t ír a világra s emberiségre, mert a Czigányok semmi egyéb, mint a pessimismus nyelvöltögetése. (...) De nem tehettem másképp: o...-hatnám volt.”¹⁸

A nagyidai cigányok komikumának gazdagságát két kiragadott válfajjal, a népi nevetés és a szatíra abszurd változata példáival igyekszem érzékeltetni.

A szatirikus ábrázolás értékei közül a nagyidai „cigánykarnevál” nyitányát választom: azt a részletet, amelynek komikumát a népi nevetéskultúra számos (hagyományos) alkotó eleme segít esztétikai magaslatra; azt a részletet, amely – mert nagyon is érthető – talán leginkább sérthette az igazság elfogadására alkalmatlan közvélemény és kritika ízlését is, érzelmeit is.

Nagyidán nem harangszó jelzi a karnevál kezdetét a Capitoliumról, mint Rómában¹⁹; Csóri vajda azzal adta népe tudtára az össznépi ünnep kezdetét, hogy

„Gyűlést hirdetett a legnagyobb terembe.”

Lett is foganatja a vajda szavának: a népi nevetéskultúra egyik legszebb szépirodalmi sereglése zajlik Nagyidán: igazi maszkokban, mégpedig a „nyelvi alakoskodás”, a ragadványnevek neveltető jelmezében jön Akasztó, Nyúlláb, Degesz, Vigyori, Gyügyü, Toportyán, Habók, Irha, Diridongó, Dundi, Süsü, Kajsza, Csimasz s a többiek.

A helyszín (a nyilvánosság színtere), a cigányünnep és az ünnepi szabadság hangulatában nemcsak a résztvevők, hanem maga a költő is a karneváli világérzékelés részese lesz; az a nyelv például, amelyen Diridongóékat bemutatja, valóban nem a Toldi nyelve, nem

¹⁷ In: *Arany János Összes Művei*. III. K. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1952. 334.

¹⁸ *Arany János levelezése író-barátaival*. Franklin Társulat Budapest, é.n.

¹⁹ Goethe: *Utazás Itáliában*. II. rész: A római karnevál. In: *Önéletrajzi írások*. Budapest, 1984. Európa Kiadó.

a Rózsa és Ibolyáé, s nem is Murányé. Ez a nagyidai „karnevál” familiáris, vásári beszéde, azaz: maga Arany is a népi nevetés tiszta hangján szólal meg.

„Jő Habók Irhával, s Diridongó hátul,
Ki huszonegy rajkót nemze Dundijátul;
Apja, anyja is él, – nagyapja, nagyanyja:
Mind együtt lakozván, nőténye és kanja.”

S már csak egy lépés, és „a pessimismus nyelvöltögetése” rátalál egy másik célpontra: 1848 esküszavára, a be nem váltottra, s meg nem valósítotttra. Csak az nem ismeri fel benne '48 márciusának egyik legígéretesebb és legszentebb mozzanatát, aki nem meri, vagy nem akarja.

Csóri ezen szavakkal szólítja meg egybegyűlt népét:

„Tartsunk össze, urak! *Most* urak, vagy *soha!*
Itt a jó alkalom; *hi* a nemzet java (...)”
(Kiemelés: D. F.)

Sem nem merték, sem nem akarták érteni és elfogadni *A nagyidai cigányok* Arany Jánosát. Pedig ebben az egy-két esztendőben többször is megjelent írásaiban a be nem váltott esküszó; nevezzük a néphit nyelvén, a hamis eskü. Még '50-ben a *Katalin* című elbeszélő költeményben és *A honvéd özvegyében*, '52-ben pedig önálló témaként *A hamis tanú* című balladájában. A levéltári adatokkal is igazolható birtokper Köröstarcsa és Körösladány között: perújrafelvétel, megmártva egy csipetnyi komikumban, amely ugyan-csak a népi nevetéskultúrából vétetett, és pedig a népi észjárás ravaszkodó, rászedő igyekezetéből.

Valóban úgy indul a történet, hogy nevetni fogunk: a vén Márkus ravaszszággal ki akart fogni az eskü szentségén:

„Lám a vén Márkusnak esze volt előre:
Talpa alá tette, úgy esküdt a földre.”

Arra a ladányi földre esküdött, amelyet még a ceremónia előtt helyezett csizmájába. Így már bátran vallhatta, égre tartott három ujjával még súlyt is adva az eskünek, „hogy az a darab föld, amelyen most áll”,

„Nem tarcsai birtok, ladányi határ az.”

Ám az „első fokon”, a két falu népe előtt megnyert birtokper hatalmas fellebbezővel került szembe: maga a néphit fordult Márkus ellen, és – nyert! És büntette az eskü könnyelmű szavait:

„Esküszöl – »Esküszöm, s ha hamisat szólok:
Se földben, se mennyben ne lehessen boldog;
Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:
Ama sebes örvény hánytorgasson engem. – »

Szakasztott így történt esztendővel a hamis tanúskodás után.

Úgy indult a Körös-menti birtokper, hogy neveltük, de legalább megmosolyogtuk Márkus ravaszágát. Ám a befejezés: balladás. Arany komoly szóval üzen mindenkinek:

a vétenül esküszegő Katalinnak, Szendrey Júliának, aki „kezet más ifjúnak ada”, Csóri lelkesült népének, akiknek hangoskodása mellől hiányzott az erkölcsi felelősség, a bűnpártolás vétségébe esett körösi halászhoknak; voltaképpen nemzetének:

„Ne mondjátok esküt, ha nem igaz hittel.”

A népi nevetés mellett az abszurd szatíra példáját ígértem *A nagyidai cigányok* komikumából. Nos az első karneváli attrakciókat követően a cigánykarnevál „szünetében”, amikor az evés-ivás és a tánc fárasztó szertartása után a „szent Ivó nap” mámorában mély álomba zuhant a várbeli cigányság, a vár alatti síkon színre léptek Puk Mihályék, éspedig egy abszurd attrakcióval. Ezzel a mozzanattal lett kerek Nagyida „ünnepe”, ezzel lett teljes az a tétel, hogy a karneválnak nincsenek térbeli határai. És még egy nagyon fontos adalék „ünnepismeretből”: Arany János azt is tudta a tereken kacagó népről, hogy ott minden és mindenki (ki)nevezhető. Eddig a mozzanatig mi olvasók (nézők) csak a hiszékeny és öntelt cigányokon nevehettünk; most nevetünk a „játsszók” másik csoportján, az ellenségén, Puk Mihályon, és kincstári gondolkodású (a képtelenség logikája szerint élő) katonaságán. S talán a magyar irodalom egyik legkorábbi abszurd történetét írta meg Arany, amikor a tábori tanács haditervének képtelenségeit fogalmazta igazi „katonadologgá”.

Az egyik katona („legyen neve Hering”) talált a térképen egy „magas hegyet”. Ez a hegy lehetővé teszi, amit a valóság megtagadott tőlük: a tetejéről beláthatnak Nagyida várába, s nemcsak megtudhatják a kiszámíthatatlan lövöldözés mibenlétét, de saját ágyúikkal méltó választ adhatnak a nagyidai vitézeknek. Puk egy pillanatig meginog, már-már gondolkodóba esik:

„Hányszor összejártam az egész vidéket,
Csetlettem-botlottam tapasztalás végett,
Szemeim jól látnak, üveget is tettem:
S ihol, e nagy hegyet észre nem vehettem!”

De csak egyetlen pillanatig inog meg, ám nem engedi magához közel a gondolkodást. Pedig egyik katonájából kibukik a józan szó:

„»Van biz’ ott hegy, ménkö!«csúfolódott Czibak,
»Hisz’ talán meglátná ... még az is, aki vak ...«”,

de beszélhetett Puk Mihálynak: az ő parancsnoki térképével nem mérkőzhetett a valóság, különben is ekkor már – abszurd ötletek sorából – kész volt a maga és katonasága „kollektív” mutatóványának terve:

„Innen lövetem a várat szerteszéjjel,
Ide vonszoltatom ágyuim az éjjel.”

Még egy józan félmondat segíthetne, de elsöpörte a vezényszóra járó logika abszurdja:

„»Az lehetetlenség.« – »Nincs lehetetlenség!
Ha nem bírja négy ló, hát nyolccal vitessék.
Ha nem bírja el tíz, be kell fogni százat,
S mindenik kerekét taszítsa egy század!«

Lewis Carrollnak, aki Charles Dodgson néven az oxfordi egyetem matematikai és logikai tanszékének tanára volt, egyik játékos, beugratásnak szánt matematikai példáját idézi fel az olvasóban Puk Mihály észjárása. Így szól Carroll abszurd feladata:

„...Ha öt embernek három napra van szüksége egy tízméteres kerítés fölépítésére, mennyi időre van szüksége ugyanehhez 300 000 embernek?”²⁰

Carroll szellemes feladványának matematikai úton természetesen van megoldása, azaz „kijön” egy matematikai eredmény, ám a logika tanára és az író nevet: háromszázezer ember nem fér hozzá a tízméteres kerítéshez! Arany János ugyanebből az okból nevet az oktondi önteltségen, a formális „gondolkodáson”, ráadásul valószínűleg ugyanabban az évtizedben, amikor világhírű angol kortársa. Puk Mihály magabiztossága ellenére bizony van „lehetetlenség”: kell-e mondani, hogy sem száz ló, sem pedig egy század nem fér hozzá az ágyúhoz, kiváltképp egy-egy kerekéhez!

Puk Mihály – gondolkodásból megbukott: a hegy helyén a valóságban mocsár volt, s ehhez képest már semmiség, hogy vélt mindenhatósága nem fért hozzá a megsüllyedt ágyúkhöz...

Arany a „Lányomnak mondom...” – észjárással figyelmezteti nemzetét: amikor versbe fogalmazza az abszurd logikáját, és Puk Mihályékról költ szellemes sorokat, bennük – nem is túlságosan rejtjelezetten – ott van a „Puk fölötti érzés valami” is:

Az abszurd gondolkodás első „következtetése”:

„Mert, ha mi a rajzban mocsárt láttunk volna:
Bizony ilyen tervet nem csináltunk volna;
(...)
Ellenben – ha a hegy igazán megvolna:
Akkor a mi tervünk ugyan remek volna!”

S végül az abszurd gondolkodás örökös „egérútja”:

„Kettős úton halad az emberi élet:
Egyik a gyakorlat, másik az elmélet,
S minthogy az elmélet, most ezuttal, sáros:
Hadd lám, a gyakorlat merre viszen mármost?”

A körösladányi Márkus nem nyert pert a néphit ítélszéke előtt. A komikum fedezékeibe menekülő Arany János pert nyert-e az álságosra hangolódott kritikával szemben?

Döntse el az olvasó. Az alábbi adalék talán nyújt némi segítséget.

1854-ben (az egykor oly nagy sikert hozó Toldival egy könyvben) megjelent a Toldi estéje. S ha nem is szó szerint Toldy Ferenc „rendelése szerint”, ti. „kitisztázására azon ragyogó fénynek, mely őt eddig körülvette”, a könyvhöz illesztett Végyszó mégiscsak tartalmaz valami mentegetőzészfélt, előrebocsátott magyarázkodást az ismét csak megjelenő komikumért.

„Lesz, a ki rosszalni fogja a humort, mely a darabon, növekvő arányban, átszövődik: azonban ne feledjük, hogy a hanyatlás, pusztulás már magában humoros jellemű (...)”²¹

²⁰ In: Nicolae Balotă: *Abszurd irodalom*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1979. 75.

²¹ *Toldi estéje. Költői beszély hat énekben*. Írta: Arany János. Pest 1854. Kiadja Heckenast Gusztáv. Végyszó. 140.

Balázs Imre József

„Jó taréj a nevetés”

Az avantgárd humoráról

A fej tartozékai

A címbeli idézet – „Jó taréj a nevetés” – Reiter Róbert *Nóta* című verséből való. Tétélezzük fel, hogy ez egy állítás. Tétélezzük fel azt is, hogy jóhiszeműen azonosulni kívánunk az állítással, hogy egyet szeretnénk érteni vele. Körülbelül három dologgal kellene így egyetérteni. 1. A nevetés jó. (Ezt máris bevállalhatjuk, különösen egy humorfesztiválon.) 2. A nevetés olyan, mint egy taréj. (Jó, rendben. De milyen egy taréj? Például piros, hullámosan cikcakkos, és ott van valakinek a fején. Naná, hogy olyan, mint a nevetés.) 3. A taréj jó. (Biztosan jó. Egyrészt semlegesen jó, egyszerűen azért, mert van. Ha nem lenne, rossz lenne. Képzeljünk el egy taréj nélküli kakast!¹ Másrészt azért jó, mert dekoratív. Mint kalapon a bokréta, mondjuk.)

Valaki persze azt is kérdezhetné, hogy *mire* jó a taréj. A kerülő utas válasz – és egyelőre maradjunk ennél – máris kínálkozik: a taréj ugyanarra jó, mint a nevetés.

Az egyetértés tehát nem okoz különösebb gondot. Most már csak érteni kellene egy kicsit jobban ezt az állítást. Hívjuk ehhez segítségül a kijelentés versbeli kontextusát a *Ma* 1918-as évfolyamából:

Jó párnánk az éjszaka sötét dunyhás tenyere,
jó falat nyers harapásunknak a sárga termés,
jó párunkká becézzük a ringó érett lányokat
és jó taréj, büszke taréj a nevetés.

A „kalapon a bokréta” képze megmarad: az, hogy a nevetés jó taréj, konklúziónak tűnik a többi állítás után. Nemcsak a nevetés jó, hanem az *éjszaka*, a *termés* és a *párunk becézése* is. Mintha József Attilát hallanánk, 1937-ből: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! / A mindenséggel mérd magad!” Csak a sorrend más itt: alvás, evés, ölelés. Végül pedig a nevetés. A kissé tendenciózusan választott kontextus felől nézve akár azt is odatehetjük: a nevetés olyan, mint amikor valaki a mindenséggel méri magát.

A legelemibb szükségletek közé helyezi tehát el a Reiter-vers gondolatmenete a nevetést, az élőlényként való „működés” alapjellemzői mellé. Az alvás, evés, ölelés testi funkciók. A nevetésről is a test reakciója árulkodik leggyakrabban. (Ottlíktól tudható, ha máshonnan nem, hogy van hangtalan, parányi, befelé elinduló nevetés is. De ez is a test nevetése, még ha a fegyelmezett test nem is árulkodik róla.) Hogy van-e az egymásmellettiségnek hierarchiája, nehéz eldönteni. A szöveg a „büszke” szó beiktatásával lépi át

¹ Van egy későbbi verses mese egyébként, amelyik elképzei. Veress Zoltán Tóbiás és Kelemenjében a két kakas taraja bennmarad az itatóedényben: „Kihúzták hát taraj nélkül, / de fejell a nyakukat, / s elbujdostak az udvarról, / úgy szégyellték magukat; / nem ireg már, nem forog már / többet fenn a szemen / Tarajtalan Tóbiás és / Kopaszfejű Kelemen!” A probléma megoldódik: a két kakas vitamindús spenótot csipeget a konyhakertben. A tarajuk visszaző, csakhogy zölden, így lesz belőlük Spenótféjű Tóbiás és Zöldtarajú Kelemen.

igazából a test(iség) határát: az önbecsüléshez, az énkép kialakításához kapcsolva általa a nevetés-taréjt. (Zárójel: térjünk vissza egy előző kérdéshez. Mire jó – a kakasnak – a taréj? Hozzá tartozik az énképéhez.)

A nevetés tehát nem fér el a testben, kitüremkedik belőle. De elválasztani sem érdekes a testtől. A test nélküli taréj olyan, mint a test nélküli nevetés. A taréj nélküli test olyan, mint a nevetés nélküli test.

Van-e humora az avantgárdnak?

Többek egybehangzó vélekedése szerint Kassák Lajosnak nem volt humora. És mivel Kassák életművét az irodalomtörténetírás gyakorlatilag megpróbálta behelyettesíteni a magyar avantgárral, ebből az következett, hogy a magyar avantgárd irodalom képe a maga egészében sem tűnt különösebben derűsnek.² Ha leszűkítjük is ezúttal a kört a magyar nyelvű avantgárd irodalomra – a francia vagy német nyelvű avantgárd humora Tristan Tzara, Hugo Ball és mások munkássága révén sokkal közismertebb –, több úton indulhatunk el annak a kérdésnek a megválaszolásakor, hogy beszélhetünk-e egyáltalán humorról ebben az irodalmi vonulatban. Egyik ilyen út a magyar avantgárd tágabb szövegegyüttesének vizsgálata. Elképzelhető, hogy Kassáknak „nem volt humora”, de ez nem jelenti azt, hogy Déry Tibornak, József Attilának, Illyés Gyulának, Tamkó Sirató Károlynak, Barta Sándornak, Reiter Róbertnek, Palasovszky Ödönnek vagy Kristóf Károlynak sem volt. A kilencvenes évektől kezdődően egyre több olyan antológia, szöveggyűjtemény látott napvilágot, amelyek a magyar avantgárdot több szerzős, polifón vállalkozásként láttatják.³ Ebben a változatban a cél voltaképpen annak az irodalomtörténeti prekoncepciónak a lebontása volna, hogy a magyar avantgárd Kassákkal azonos, s a vállalkozás az avantgárd humorát Kassák életművén kívül keresné. A másik lehetőség nem zárja ki az előzőt, viszont minőségileg valami egyebet nyújt: magát a humorkoncepciót vizsgálja felül. Annak a feltételét például, hogy mikor, milyen értelemben és következményekkel jelenthetjük ki: Kassáknak nem volt humorérzéke. Azt jelenti-e egy ilyen kijelentés, hogy Kassák művein nem lehet nevetni? Vagy hogy Kassákot nem foglalkoztatta a nevetés? Vagy valami mást?

Az utóbbi évek Kassák-értelmezései felől – a *Számozott Költemények* és *A ló meghal...* új szempontú felértékelődésével – egyébként felvillan egy másfajta, dadaista hangsúlyú Kassák-kép kialakításának lehetősége. De igazából nem ez a kulcskérdés, hanem az a szemléleti fordulat, amely a korábbi megközelítéseknél erőteljesebben rugaszkodik el az avantgárd önértelmezésektől. Köztudomású, hogy az avantgárd egyik jelentős fordulatát a korábbi művészetkoncepciókhoz képest az önértelmezés előtérbe állítása jelentette:

² Czine Mihály például általánosítva mondja: „a magyar avantgard, ahogy a magyar költészet egésze is, nemigen ismeri a tréfát és a játékot”. – A magyar avantgard. Jelenkor 1969/4. 324. Kappanyos András e kijelentés felől indulva állapítja meg: „A komoran patetikus alaphang valóban fontos (ha nem is egyetemes) jellemzője a magyar avantgarde-nak.” Tréfa, szatíra, ironia és az avantgarde. In: Kabdebó Lóránt et alii. (szerk.): Tanulmányok Kassák Lajosról. Budapest, Anonymus, 2000. 61. Forgács Éva hasonló következtetésre jut: „Kassáktól voltaképpen idegen volt a dadaizmus frivolsága – történetesen teljességgel humorérzék híján volt”. Le a széplelkek macskazenéjével. In: Uő: Az ellopott pillanat. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1994. 169.

³ Legegyértelműbben és legátfogóbban Deréky Pál (A magyar avantgárd irodalom olvasókönyve. Budapest, Argumentum, 1998.) és Kálmán C. György (A korai avantgárd líra. Budapest, Unikornis, 2000.) antológiái törekszenek az avantgárd sokszínűségének bemutatására.

a kiáltványok, kommentárok műfajának hirtelen felfutása. Ezek az önértelmezések általában a radikális szakítás gondolatát és vágyát hordozták, gondolatmenetük, retorikájuk a törések, ellentétek felnagyításában volt érdekelt. Narratívájuk végpontját gyakorlatilag a modernség terjeszkedésének idejére tehetjük. Az irodalomtörténetírás szerzőközpontú irányzata számára ezek az önértelmezések alig remélt kiindulópontot jelenthettek: más korszakok irodalma korántsem kínált ennyi szerzői önkomentárt. Az utóbbi évtizedekben egyre nyilvánvalóbbá vált azonban, hogy a szerzői önértelmezések fontos kontextust jelenthetnek ugyan a szövegértelmezések számára, de nem szükségszerű ezek kiemelten való kezelése. A szerző nem minden esetben „megbízható narrátor”. Ez egyrészt az olvasásméletek felől tűnik védhető álláspontnak: a mű megírásának, megjelenésének pillanatában elszakad szerzőjétől, a mű kommentátoraként a szerző csupán egy hang a többi olvasóé között. A másik érv a narrátori pozícióval függ össze: a szerző által elmesélt „történet” (például egy kiáltvány képe a múlt irodalmáról) egy adott történelmi-időbeli kontextus függvénye. Az elbeszélőnek-önértelmezőnek nem lehet tudomása olyan utólagos fejleményekről vagy korábbi, de rejtetten maradó forrásokról, amelyek egy későbbi perspektíva felől másképpen láttatnák akár ugyanazokat az eseményeket is. Az avantgárd irodalomtörténeti megítélésénél maradva: a későmodernség vagy a posztmodernség tapasztalata felől más történetek mesélhetők a húszas évek irodalmáról, mint amelyek a húszas években fogalmazódtak meg. Innen nézve másképpen látszik az avantgárd tradícióval való szembehelyezkedésének programja: olyan egyezések mutathatók ki például a századelős modernség és az avantgárd nyelv- és jelszemplélet között, amelyek a kor közegeiből nem tűntek relevánsnak vagy látványosnak. Ilyenszerű érvekkel indokolható tehát az eltávolodás az avantgárd önértelmezésektől.

A kérdés az, hogy az avantgárd önszemplélettől való távolodás nem jelenti-e egyben azt is, hogy az avantgárd humorát új perspektívából látjuk? A „Kassáknak nem volt humora” típusú kijelentések vajon mennyiben a Kassák pózaiból, önértelmezéseiből eredeztethetők? Mennyiben türemkedik ki Kassák és a többi avantgárd szerző humora a testből?

Az egyes humorelméletek különböző mértékben hangsúlyozzák a befogadó és a befogadás szerepét a nevetésben. Baudelaire 1855-ben írja például: „A komikum indítéka sohasem a tárgyban van, amelyet kinevetünk, hanem mindig a nevetőben.”⁴ Ez egyfajta szélsőségesen szubjektivistá álláspontnak tekinthető a nevetésméletek történetében. Számos későbbi elmélet a nevetés „objektív” oldalára helyezte a hangsúlyt. A marxista paradigmában például az objektív és szubjektív szempontok kiegyenlítődére tettek kísérletet az elméletírók – a kísérlet valójában az „objektív nevetésszerűség” kategóriája felé billent el.⁵ Az avantgárd önértelmezésektől való elszakadás ebben a vonatkozásban azt jelenti tehát, hogy felértékelődik a befogadás szerepe az egyes szövegek mulatságosként való olvasásakor. Lehet, hogy egy bizonyos avantgárd szerzőnek „nem volt humorérzéke” vagy humorkoncepciója a szatirikus kinevetésre épült. Ennek ellenére a szövegek nyelviségében, retorikájában működhetnek olyan alakzatok, amelyek mulatságosnak láttatják a szöveget más értelemben is. És itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a szerző valamiféle naiv, szándékolatlanul komikus hatást ér el művével, inkább arról, hogy a mű nyelve újrakontextualizálódik az idő múlásával, a jelölők anyagszerűbbé vál-

⁴ Baudelaire, Charles: A nevetés mibenlétéről és általában a komikumról a képzőművészetben. In: Uő: Válogatott művészeti írásai. Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964. 78.

⁵ L. például Balázs Sándor összefoglalását: *Humor és filozófia*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969.

nak azzal párhuzamosan, ahogy a jelölő és jelölt közötti viszony kevésbé áttetszővé alakul. Az avantgárd jelviszony esetében ez még bonyolultabb, hiszen nem egyszerűen az idő múlásával kell számolni, hanem a jelölő–jelölt viszony reflektált aláaknázásával is.

A nevetés-toposz a magyar avantgárd irodalomban

Gondolatmenetem szempontjából némileg következetlenül röviden kitérnék itt még arra, hogy milyen módon és milyen értelemben tűnik fel a nevetés mint toposz a magyar avantgárd irodalomban. Ez ugyan az avantgárd önszemlélethez tartozó probléma elsősorban, mégis tartogathat néhány érdekes mozzanatot: ahhoz, hogy el lehessen rugaszkodni tőle, érdemes megnézni, mitől rugaszkodunk el voltaképpen – hiszen az avantgárd önszemléletének explicit humor-vonatkozásai korábban ritkán kerültek a figyelem középpontjába. Egy ilyen áttekintés egyúttal a magyar avantgárd többarcúságát is dokumentálhatja. (Hogy e vizsgálat korlátait is felvillantsam, íme egy Palasovszky Ödön-idézet a szomorúságról: „Ház, ház, ház / Kőből, fából, vasból, mészből / Nehéz ház, sötét ház – / Fekete bácsi szögel benne / Szomorú néni vasal benne – / Vissza ne nézz! / Néni – a fejkalappal, a fejkalappal / Bácsi – a szájszivarral, a szájszivarral! / Pá pá ház!” – Palasovszky: *A zrí-Punalua*. A szomorúságról való beszéd nem azonos a szomorúsággal, sejthető tehát, hogy a nevetésről való beszéd sem azonos a nevetéssel.)

Derék Pál avantgárd-antológiájának 217 szövegében összesen 148 konkrét utalás számoltam össze a nevetés valamely vonatkozásával kapcsolatban. Körülbelül 1,4 versenként van tehát utalás nevetésre, röhögsre, vihogásra, mosolyra, vigorra, örömrre. (Kimondottan a szóelőfordulásokra figyeltem, kizárva például a vizsgálódás köréből a „boldogság” szót, de számolva az „öröm” szó előfordulását. A különbségtételt ebben az esetben az érzékelés tartóssága, illetve testhez köthető jellege indokolja – a nevetés hirtelen, kirobbanó, testi reakció: az öröm fogalma lényegesen közelebb áll ehhez a jelentéshez, mint a boldogság-fogalom.) Nehéz megállapítani első pillantásra, hogy ez sok vagy kevés: más irodalmi irányzatok és korszakok művei kapcsán is kellene hasonló statisztikákat készíteni ahhoz, hogy eldönthető legyen. Érdemes lenne ugyanakkor számba venni a hasonló jelentéskörbe tartozó, de ellentétes jelentésű szavak előfordulását is („szomorúság”, „sírás” stb.). Hipotézisem és szubjektív benyomásom az, hogy az öröm és nevetés tematikus jelenléte az avantgárdban magasabb arányú, mint a (klasszikus) modernség, későmodernség vagy akár a romantika, klasszicizmus irányzataiban. Ugyanakkor legalább ilyen hangsúlyos jelenlétet lehetne kimutatni a Derék-antológiában a sírás, a sikoly, a szomorúság esetében. (Kérdés, hogy ebben hasonló mértékű volna-e az eltérés az említett más korszakok, irányzatok irodalmához képest.) Legtöbbször a *nevetés/nevet* szóalakok vagy ezek változatai fordulnak elő a szövegekben (44-szer), valamivel kevésbé gyakori az *öröm/örül* (29) és a *mosoly/mosolyog* (20) előfordulása. 15-ször *röhög*nek a vizsgált szövegekben, és 11 szó szerinti utalás található *vidámságra/jókedvre*. Ötnél kevesebbszer fordulnak elő a *kacagás/kacag*, a *vigyorog*, a *tréfa*, a *humor*, a *gúny*, a *vihorászás*, a *viháncolás*, a *mulatás*, a *grimasz*, a *vicc*, a *karikatúra*, a *bohókás*, az *ujjong*.

Önmagukban a szóelőfordulások száma természetesen nem túl releváns és nem túl érdekes információ. Ha egybevetjük viszont a számokat azzal a tapasztalattal és interpretációs javaslattal, hogy az avantgárd általában a humor sötétebb, ambivalens változatai iránt, illetve a groteszk iránt vonzódik, akkor meglepő lehet az öröm és a mosoly nagyarányú jelenléte az önmagában semleges nevetéshez, illetve a negatívabb konnotációjú röhögshez képest. Ez a megközelítésmód egy-egy szerzőt is kiemel a többi közül: észre-

vehetően gyakoribb például József Attila és Márai Sándor verseiben a kirobbanás mozanatát nem tartalmazó mosoly jelenléte, mint másoknál. Barta Sándor verseinek szereplői durvább reakciókban élik ki magukat: nála a legnagyobb a „röhögés” aránya a többi kifejezéshez képest. Feltűnően gyakori Kassák verseiben az öröm (valamiféle elvont nevetés-konceptió jeleként?), illetve Reiter Róbertnél az, hogy – miközben megfigyelhető valamiféle egyensúly az egyes szavak jelenléte szempontjából – egyáltalán milyen sűrűn tűnnek fel a nevetés képzetköréhez tartozó szavak.

Nem cáfolják azonban a versek az „ambivalens nevetés” koncepcióját a tematikus előfordulások szintjén: a fentebb említett kifejezések legtöbbször ellenpontoszó szerkezetekben tűnnek fel, ritka a teljesen felszabadult öröm és nevetés az irányzat irodalmában. Olykor a közvetlen kontextus is jelzi az ambivalenciát: „kiröhögött agyvelő” (Barta Sándor), „a temetésen hangosan nevettem az örömtől”, „ironikusan nevetett” (Déry Tibor), „mosolyog ravaszul” (Illyés Gyula), „szomorúan mosolyognak”, „halljunk hát nevetni holtat” (József Attila), „nagyon sokan nevetve letörték a lábuk” (Kassák Lajos), „síróvihogás” (Németh Andor), „üvöltő örömsárcány” (Reiter Róbert) stb. A tágabb verskontextusban (például Déry Tibor illusztrált hosszúversében, *Az ámokfutóban*) is gyakori, hogy az öröm, a mosoly oppozíciós szerkezetekbe épül a sírás/szomorúság képzeivel.

Ez a tematikus megjelenítés mindazonáltal eléggé kötődik ahhoz a képhez, amely a szerzői önértelmezések horizontjának felel meg. Ha a szövegeknek nem csupán azt a rétegét vizsgáljuk, amelyben mondanak valamit, hanem azt is, amelyben elhallgatnak vagy elfednek valami egyebet, akkor árnyaltabb kép alakul ki az avantgárd és a humor kapcsolatáról. Ez utóbbi megközelítés konkrétabban, a nyelv materialitása felől érti a humor jelenlétét.

Az avantgárd többértelműség

Egy korábbi tanulmányomban részletesen vizsgáltam azt a kérdést, hogy a bahtyini nevetéskonceptió (illetve ennek nézőpontjából a Rabelais-féle beszéd) milyen módon hozható összefüggésbe az avantgárd nyelvteremtés jegyeivel.⁶ Itt csak vázlatosan utalnék a szöveg főbb téziseire: arra, hogy a középkori nevetés bahtyini koncepciója helyszínhez, kontextushoz (vásártérhez, karneválhoz) kötött, illetve időleges: felforgató jelleggel bír, de ez nem kíván tartóssá válni, inkább afféle újjászülető funkciója van. Az avantgárd ehhez képest tartós értékrendmódosulással számol: a korábbi korszakot és művészetét hullának tekinti. „Újjászülető” funkciója, ha van, más logika szerint működik, mint Bahtyinnál, hiszen a középkori nevetésben a szakrális szféra jelenléte, a világ egészben látása biztosítja az értékek újjászületését. Ennek ellenére az avantgárdban ugyanolyan erőteljesen érvényesül az „anyagi-testi elv”, mint Rabelais műveiben. Másik szembeötlő egyezés a groteszk testábrázoláshoz való vonzódás. Mivel a groteszk testet Bahtyin a változáshoz, mozgáshoz, lezár(ul)atlansághoz kapcsolja, megfogalmazható az a hipotézis, hogy az avantgárd testábrázolása és a változáshoz, újhoz való viszonya strukturálisan is összefügg.

Ehhez hasonlóan az avantgárd és a nevetés kapcsolata is több egyszerű tematikus viszonyról: nyelvhasználatbeli, viselkedéshez kötődő vonatkozások is összekapcsolják

⁶ L. a következő kötetben: Selyem Zsuzsa–Balázs Imre József: *Humor az avantgárdban és a posztmodernben*. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2004.

őket. Eltávolodva most már a bahtyini analógiáktól, olyan jegyeket is vizsgálhatunk, mint a nevetés kirobbanó jellege – ennek alapján megkockáztatható az az észrevétel, hogy a nevetés testi és kulturális kódoltsága ugyanazt az attitűdöt preferálja, mint az avantgárd. Ha van a nevetésnek és a sírásnak „ideológiája”, akkor az avantgárdot mindenképpen a nevetéshez láthatjuk közelebb, a nyitottság, közvetlenség, eruptivitás jegyei alapján – gondoljunk itt a sírás mint viselkedés jellemzőire is: a zárkózottságra, lassankéntiségre, közvetítettségre.⁷ A testi jelenlét fontosságát az avantgárdban nemcsak az anyagi-testi elv leképeződéseként ragadhatjuk meg, hanem az autonóm test feltűnéseként is: a nevetésben az ember lemond a testével való egységről, a test feletti uralkodásról. „Az emberi személy a testével hol mint eszközzel áll szemben, hol pedig egybeesik vele, és testként van.” – mondja Helmuth Plessner.⁸ A nevetésben a test nem eszközként működik (mint például a munkában), hanem elszakadva a funkcionalitástól, eksztatikus. Az avantgárd szabadon áradó mondatait, szavait leginkább egy effajta eksztatikus működéshez köthetjük. Ennek az értelmezésnek a kulcsmotívumánál maradva: a taréj a testhez tartozik, de „túl” is van rajta. Nem „eszköz”. És hogy itt nem egymást kizáró ellentétekről, inkább különböző pozíciókhoz kötődő interpretációs hangsúlyokról van szó, az abból is észrevehető, hogy az avantgárd gyakran beszél a munkáról vagy a testi szerelemről (amelyek az eszköz-test megnyilvánulásai is lehetnek), de jellemző módon az eksztázis perspektívájából, a felszabadulás örömeivel.

Ebben a kontextusban másképpen vethető fel a kérdés: mennyiben eszközjellegű a nyelv az avantgárdban? Az irodalmi anyagban számos jel mutat arra, hogy a nyelv „kiszabadul” az eszközjelleg korlátai közül („a szavak nem azért vannak hogy tartalmat hurcoljanak mint a zsákhordók” – írja Kassák a 12. számozott költeményben), másfelől a magyar avantgárd „aktivizáló” jellegét hangsúlyozó olvasókról sem lehet egyszerűen azt állítani, hogy teljességgel félreolvasnák az avantgárd szövegeket.

Egy látszólagos kitérő talán közelebb visz ismét a kérdés megválaszolásához. Matei Călinescu és Babits Mihály különböző korszakokban és egymástól függetlenül javasolják az avantgárdnak a modernség paródiájaként való megközelítését.⁹ Ez több szempontból is érdekes, revelatív felvetés: egyrészt olyan felszíni jegyek is magyarázhatók általa, mint például az avantgárd „túlzó” jellege, másrészt az az egyszerre afirmatív és kritikai viszony, amely az avantgárdot a modernség horizontján belül tartja ugyan, de el is különbözteti attól. Még érdekesebb az a paródiaelméleti felvetés, amelyik szerint „A paródia egy beszédaktus hiteltelenítését célozza azáltal, hogy átirányítja a figyelmet a szövegről egy »kompromittáló« kontextusra.”¹⁰ Az avantgárd egyik fontos célkitűzése ugyanis éppen az volt, hogy újrakontextualizálja a művészetet: az „akadémikus” irodalmat, de a klasszikus modernség irodalmát (Magyarországon tehát a *Nyugat* irodalmát) is megpróbálta kivonni az általánosság kategóriái közül: az avantgárdok az élettől elszakadt, zárt, elitista képződményként interpretálták az irodalmi modernséget, miközben ők maguk a korábban művészetnek kívülinek gondolt szférákat (gépeket, fényreklámokat, sportot stb.)

⁷ Sírás és nevetés antropológiai összevetéséhez lásd Helmuth Plessner: *A sírás és a nevetés eredete*. Lk. k. t. 2002/11. 27.

⁸ Plessner: i. m. 28.

⁹ L. Babits Mihály: *Futurizmus*. Nyugat 1910. I. 487–488.; Matei Călinescu: *Cinci fețe ale modernității*. București, Univers, 1995.

¹⁰ Gary Saul Morson: *Parody, History, and Metaparody*. In: Gary Saul Morson – Caryl Emerson (eds.): *Rethinking Bakhtin*. Northwestern University Press, 1989. 71.

is megpróbálták bevonni a művészetbe.¹¹ A nyelv eszközjellegének szempontjából ez a kritika úgy fordítható le, hogy miközben a klasszikus modernség szerzői a l'art pour l'art önelvűség koncepcióját képviselték, mégis egy hatalmi diskurzust érvényesítettek (tehát eszközként használták a nyelvet), hiszen elfedték és kizárták a nyelvből az élet bizonyos, jól körvonalazható területeit. (Például az anyagi-tesi vonatkozásokat, de az emberi létezés bizonyos aspektusait is, amelyek nem a polgári/bohém rétegekhez kötődtek.) Joachim Ritter éppen ebben a kontextuskeverésben látja a nevetés egyik lényegi sajátosságát: abban tudniillik, hogy a nevetés kettős játékot feltételez. „Az élet »tiszteességtelen« területe szólíttatik meg, de nem direkt módon mint olyan, hanem a tisztességes és megengedett álarcában, azaz a célozgatásban lép fel.”¹² Ez a „moralizáló” terminológia azért indokolt, mert egy normatívan működő értékrendről és nyelvről egyszerre van szó: „A létezést pozitívan meghatározó dolgok, a rend, az illem, a tisztesség és a tárgyilagos komolyság lényegében tehát benne rejlik, hogy ezek az életvilág egyik felét arra kényszerítik, hogy a szemben álló és a semmis formájában létezzenek és legyenek jelen. Nem azért, mert az ember két világban él, hanem azért, mert platonikus fordulattal, azáltal, hogy valamit lényegileg létezőként tételezünk, valaminek mint másiknak mindig nemlétezővé kell válnia. (...) Amit a nevetéssel játszunk ki és ragadunk meg, az a semmis eme titkos odatartozása a létezéshez; megragadjuk és kijátsszuk, de nem a kirekesztő komolyság módján, amely ezt semmisként csak eltartani képes magától, hanem úgy, hogy egyúttal magában a kirekesztő rendben odatartozóként válik láthatóvá”.¹³ Ezt jelentheti tehát az, ahogy az avantgárd nevet a modernségen, mint paródia az eredetijén – felmutatja a klasszikus, esztétista modernségből kirekesztett világszeleteket, de nem tagadja meg teljességgel a modernséget, akkor sem, ha a szólamok, kiáltványok szintjén megpróbálkozik vele. Intézményesültsége, illetve az alkalmazott médiumok ekkor még nagyon is emlékeztetnek az esztétizmus által működtetett kommunikációs csatornákra.

Valahányszor azonban megakasztja az egyes művek befogadását azáltal, hogy önreflexív alakzatokat használ, a nyelv anyagára irányítva a figyelmet, a művészi és általában a nyelvi kommunikáció manipulatív, végső soron „tiszteességtelen” jellegét mutatja meg:

Új hazugságokat kell kitalálni, mert a régieket már mindenki utálja és hazugság nélkül már nem lehet élni.

Kikiáltjuk:

hogy a *van* ige múlt ideje nem *volt*, hanem *nincs*!

hogy a mondatok alanyát alá kell pincézni és belezární egy szimbólumot, de a homály pincekulcsát csak az életrajzírók belső zsebébe szabad rejteni!

hogy *igen* helyett *nemet* mondunk és *nem* helyett *igent* és minden ötödik nap megfordítva, de ha a népszavazás minden hetedik napot jelöli meg az Igazság Ünnepe, az se baj!

Óh, a zavar-tengely mindent magárateker!

(Tamkó Sirató Károly: Dadaista szerenád)

¹¹ Bővebb kifejtését l. Selyem Zsuzsa–Balázs Imre József: *Humor az avantgárdban és a posztmodernben*. 22.

¹² Joachim Ritter: *A nevetésről*. Lk. k. t. 2002/11. 16.

¹³ Ritter: i. m. 16–17.

Az avantgárd öröm utópiai

Az avantgárd nyelv magának a kommunikációnak, a nyelvnek is a paródiája, humora ezzel hozható leginkább összefüggésbe. Számos avantgárd mű az irodalmi kommunikáció elégtelenségét, konvencionálisát mutatja meg, a kommunikációs helyzetek abszurdítását. De nem egyszerűen az irodalmi közlések, hanem az élet tágabb területeinek kommunikációja is bevonható ebbe az összefüggésbe: Palasovszky Ödön *Punalua*-ciklusa például (amelyet Derék Pál a magyar költészet első erotikus tömegénekének nevez¹⁴) a rituális és eksztatikus beszédet tárgy nélkülülként mutatja meg, behelyettesíthetők a szavak, inkább csak a hangnem emelkedettsége és a rituális szövegszerkezet működteti a szöveget:

A zrí lépked a lépcsőn fölfelé, kést köszörül a kortyok alatt, foszlánnyá szakít árnyékot és koporsót!

A zrí vet ágyat a szerelmeseknek!

A zrí fordítja meg a szekerek rúdját, a zrí vérzik a telefonban, a zrí forgatja az evezőket!

A zrí ugat a zrí nyerít a zrí sikolt a zrí viharzik, a zrí siklik a gátak tövében, lázak és katasztrófák elébe!

A zrí ficáncol a zrí csatázik! a zrí a mindig nyugtalan! a zrí a mindig meztelen! és minden nyűgöt átszakít!

(Palasovszky Ödön: *A zrí-Punalua*)

Palasovszky szövegében egyértelmű a test önkontroll alóli felszabadultsága, a kaotikus, eksztatikus mozgás. A zrí dicsérete pedig azt az ambivalenciát hordozza, amit fentebb a „tisztességtelen” szféra „tisztességes” kontextusban és eljárásokkal történő megjelenítésének neveztünk. A káoszt ódai módon éneklük meg a vers tömegjeleneteinek résztvevői.

Van a magyar avantgárdban valamelyes utópikus színezete is a nevetésnek – talán ez volna a Kassáknál gyakori, „elvont” öröm jelenlétének magyarázata. A jelenben a nevetés nem tud kirobbanni, így a jövőbe vetítődik ki. Több szerzőnél is feltűnik ez a struktúra, általában erőteljes testi kontextusban, a szóhasználat által vissza is véve valamit a „felhőtlen” utópizmusból. Bartalis János 1919-es verse pontosan jelzi is az idősíkok ellentétét:

Egyszer e vajúdó sötét világ költészete messze
leng-e, mint a mesebeli aranyalfafa?

Egy kamaszos, ifjú vihorászás lesz-e?

Tiszta egészséges örömködő dana?

Századok árnyában, mi halvány, finom, szomorú
lelkünk ködében napfényes, bővérű, buja emberek
fognak-e paráználkodni?

Eljönnek-e ős, primitív őstöneikkel, hogy megtartsák
durva nászéjszakáikat, mely egyszerű, természetes,

¹⁴ Derék Pál: *A vasbetontorony költői*. Budapest, Argumentum, 1992. 107.

primitíven-szép és nagy és emberi lesz,
monumentális, mint az egyiptomi gúlák?
Ó, boldog vihorászás!
(Bartalis János: Egyszer?...)¹⁵

Ez az utópikus nevetés az expresszionizmus horizontjában helyezkedik el, a felértékeltebb, de a korszak kontextusában minden bizonnyal ambivalens „ösztönösség” kategóriájával összefüggésben (lásd a „paráználkodás”, a „durva nászéjszakák” kifejezéseket). Néhány évvel később, 1925-ben Tamkó Sirató Károly is az ambivalens nevetés körén belül marad: utópiája nem teljesen naiv és egynemű, ide is betüremkedik a groteszk, ezúttal a gép és az ember egybegyúrása, együtt láttatása által:

Isten utódaival: a szabókkal
gyönyörűen vasalt, finom szövettű, világos ruhákba akasztatnám rá mindenki rongyos-
ra a jókedvet, hogy mosolyogtassa a földet a vígság és az elegancia.

Mindenkinek autóból csinálnám a lábát,
és repülőgépből a karjait.
(Tamkó Sirató Károly: A gazdagság akarása)

A humorelméletek némelyikében magának az utópizmusnak egy sajátos formája is feltűnik nevetést keltő tényezőként: a felnagyított szabadság elvéről van szó. Arról, hogy egyéni elhatározásból megszűnik a determináltság, ledőlnek a korlátok, létrejön az abszolút szabadság világa.¹⁶ Az a kép, amelyet az irodalomtörténet kialakított az avantgárd-ról, gyakran emlékeztet egy effajta, túlfeszített szabadság bűvöletében élő regényhős ábrázolására. Hiszen az avantgárd programja nagyjából egyszerre, robbanásszerűen kívánta eltörölni a korábbi művészetet, a társadalmi egyenlőtlenségeket, a nyelvi korlátokat, a művészeti ágak között mesterségesen felállított határokat, a kispolgári morált – és még lehetne sorolni, mi mindent. Ez (természetesen) nem sikerülhetett neki. Ha viszont az avantgárd nyelvi ambivalenciáira is odafigyelünk, a nyelv anyagában látni fogjuk, hogy az avantgárd reflektál saját gátjaira, azokra a problémákra, amelyek a teljes átalakulást akadályozzák. Utópista, de parodisztikus is: fenntartja a lehetőséget, hogy nevésszen saját utópiáján. (Hogy saját dadaizmusával szemben dadaista álláspontra helyezkedhessen – idézhetnénk Richard Huelsenbecket.)

Tamkó Sirató Károly egyik nagyívű versében a test gyógyítói művészként jelennek meg. A vers vége itt is a jókedvhez kapcsolódik. A nevetés taréja nélkül a test, úgy látszik, nem teljes. A taréj az énképhez szükséges – mondtuk feljebb; végső soron az önreflexiónak van szüksége rá: a taréjra, a nevetésre.

Én mászkáltam a klinikákon
ahol egy titkos szakszervezet
kavernákat bányásztatott a mellkasokba

¹⁵ Ez a Bartalis-vers nem szerepel a Deréky-féle avantgárd-olvasókönyvben, forrása: Bartalis János: *Ujjaimból lilíomok nőnek*. Válogatott versek. Kolozsvár, Kriterion, 2004.

¹⁶ L. például Balázs Sándor: *A túlfeszített szabadság*. In: Humor és filozófia. 117–118.

és az arcokra már kitűzte
a sárga lobogót.

.....

Minden beteg állatokból
ti istenségekhez könyörög a dal:
Egészséget!
Hiába fogadkozunk a csillagoknak
hiába éneklünk zsoltárokat
éjfélkor a szent pap ablaka alatt
és hiába fogadjuk meg hogy Szent Antal karimás fejét
a bal mellünkre fogjuk tetoválni
egyedül ti segíthettek: Orvosok!
Nagy komponisták után játszatok billentyűkön: receptek.
A hátatok megett
színes csöves
ezer tarka üvegű harmónium van: patikák.
A tudós könyvek homályából kijövő ködök felett
ősz professzorok dirigálják a műtétet.

.....

hízzatok kincsesedjetek hiszen mindenki szeret élni
és hazudjatok reményből nyárfasort
kietlen útjaira annak
ki sóvárogva tárja ki kezét
az örökre elbújt patak felé
ahol ti
a jókedvű egészség-vallás
víg Keresztelő Jánosai vagytok.
(Tamkó Sirató Károly: Himnusz az orvosokhoz)

Bertha Zoltán

Székely humor – erdélyi írók tollán

„Gyermekkoromban soha nem vettem észre ennek a világnak folytonos változását, annyira természete neki. De ahogy járni kezdtem idegen földeket és sokféle idegen várost, s bolyongásaimból haza-hazatértem, egyre jobban kezdtem ámulni ezen a játékon, melyet ember és természet egyaránt játszik. Sokszor láttam embereket, akik keserűükben éktelenül káromkodtak, de ahogy javában forrt a világ és vér: egyszerre megrezdült a láthatatlan kristály, és minden oda lett, ami zord. Jókedvet is láttam, melyből vér csordult, mire észre lehetett volna venni. S jártam völgyekben és állottam hegyek tetején: s amíg a völgyet néztem, a hegyek felett megváltozott a fény; s amíg a hegyeket néztem, a völgy színt és kedvet cserélt.” – A modern klasszikus székelymagyar író, Tamási Áron lírai-szociografikus vallomásregényéből, az úgynevezett „otthonirodalom” kiemelkedő alkotásából, a *Szülföldemből* származnak ezek a tűnődő gondolatfutatok. A székely hegyek és völgyek között lebegő szellem rejtelsein mereng a költői lélek, a derűt és a borút, a sírást és a nevetést, a keserűséget és a vigasztalódást váltogató vagy éppen szétválaszthatatlanul összeforrasztó kedély furcsaságain, a „szóban és levegőben, felhők egén és szemekben” mindig hirtelenül csillanó hangulatok titkain. A tréfás hang, a szavak, szójelentések, utalások, sejtetések, rejtélyeskedések örökös játéka és villódzása, a váratlan képzettársítások és az ötletes, meglepő szófordulatok mókázó kedélye: különös sajátossága az annyiszor és annyiféleképpen megcsodált és megragadni, megfejteni, értelmezni vágyott székely pszichének, amely a népi kifejezőskultúrától az irodalmi magasművészetig, az archaikus-mitikus folklórtól a kollektív identitásalkotó nyelvi, történeti, erkölcsi, vallási tudatig oly hatalmas szellemi és spirituális szférákat hatott és hat ma is át, ösztönözve régi utazóktól modern néplélekkutatókig, tudós és művész elméktől a legkülönfélébb kíváncsi értelmiségiekig oly sokakat az ezekben való elmélyedésre.

A humoros nyelvi megnyilatkozások áradása, sziporkázása vagy csak adagoló, kacskaringós komótosága valami olyan ősi és folyton felfrissülő világ- és létszemlélet kiapadhatatlan működésére mutat, amely szervesen köti egymásba a közösség preformált értelmvilágát a személyes és egyéni találékonyság végtelen dimenzióival. S az egyetemes szubjektivitásnak ebben a bensőséges áramában, a közvetlenség szellemi fluidumában szétbonthatatlan a teremtmény erő spontaneitása és intencionalitása is. Szellemesen találó megállapítása Németh Lászlónak, hogy milyen szerencsés és irigylésre méltó író Tamási Áron, hiszen helyette „a faluja dolgozott, s a népe lelkét színesre verő évszázadok. Más se tesz, csak mint a kútfő, bukja a mások szegénységéből, életkedvéből fölszálló ízeket, s annyi költőnek, aki dicsőséget sosem látott, minden dicsőségét ő aratja le, székely Homérosz maga.” – S a kimeríthetetlenül gazdagon ihlető népi észjárás, gondolkodásmód, nyelvezet kincses-tárából természetszerűleg napjainkban is születnek reprezentatív gyűjtemények, mégpedig éppen a szóbeliség, az orális-rituális kultúra szerepének, jelentőségének a mostani – Jan Assmann, Walter J. Ong és mások nyomán történő – teoretikus felértékelődése idején (amellett, hogy ez az inspiráció közvetve-közvetlenül az erdélyi magyar irodalom és irodalmi kultúra egészét is átítja – s ha csak Bethlen Miklósról, Apor Péterre vagy Mikes Kelemenre gondolunk, láthatjuk: évszázadok óta). A tréfás népi elbeszélések, komikus anekdoták, csattanós adomák kiváló szakértője, Vöő Gabriella – a népköltészeti és az irodalmi műfajvonások kölcsönhatásait, poétikai összefüggé-

seit vizsgálva – külön hangsúlyozza a néphumor általános és nemzeti karakterjegyeit, a „tartalom és forma tekintetében a korok és népközösségek hangulatához, szelleméhez igazodó tréfák, anekdoták” jellegzetességeit (*Tréfás népi elbeszélések*, 1981, *Kilenc kéve hány kalangya? – Anekdóták a székelyekről*, 1983). Újabb gyűjteményes kötet azután például Csernavölgyi Antal *Székelyek, góbék, mócok* (1990) című összeállítása, amely csavaros „szójátékok, furfangok, évődések sírva-nevettető világát” (Andrásfalvy Bertalan) idézi fel – vagy a *Hargitán innen – Hargitán túl* (2003), amely pedig a székely népi humor kitűnő antológiájaként Kriza János gyűjtésétől napjainkig foglalja magába a humoros műfajok sokaságát a trufáktól, a vidám meséktől vagy igaztörténetektől a csúfolkodó, pajzán, „kajánkodó” rigmusokig, táncszóig és a vicces népdalokig, proverbiumokig, szólás-mondásokig, élcelődő sírfeliratokig. A kötet szerkesztő Nagy Pál írja előszavában, hogy nincs termékenyebb talaja a magyar népi humornak, mint a Székelyföld, hogy ez a gondülőz-védekező mentalitás – „a nem mindennapi humorizáló hajlam” – a székelység etnikai sajátosságainak egyike, s hogy menyire telítődik ez a rafinált, játékos nyelviség sűrű léttapasztalattal és életbölcsséggel – a keservek és kínok ellensúlyát, a nevetés fegyverét kínálva a megpróbáltatásokkal szemben. És ennek az önreflexív identitásteremtésnek számtalan jegye tanulmányozható abban az imponáló szövegegyüttesben is, amely *Székelyek* (2005) címmel (Sas Péter szerkesztésében) a napokban jelent meg és bő válogatást közöl harminckét magyar író (köztük például Bánffy Miklós, Nyíró József, Tamási Áron, Tomcsa Sándor, Wass Albert, Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán stb.) székely tárgyú (a könyv alcíme szerint „a Székelyföldről, a székely emberről” szóló) novelláiból.

Tamási Áron „feleselő”, „fortélyos párbeszédet” (Szabédi László), „csali mesés” (Schöppflin Aladár), „facsaros”, „ugrató elmésséget” (Benedek Marcell) mozgósító stílusának gyökerei is rejtelmes messzeségekbe nyúlnak tehát, de az ösztökélő források között – adalékként – számon tartandó az erdőpásztor Ladó Lajos (vagy Laji) is, akitől az *Ábel*-regény több kalandos történetcsírája származik. S a naiv (általában paraszti) székely elbeszélők sorában említendő persze az emlékiró, önéletíró Tamási Gáspár (Áron testvéröccse) is, vagy az a Laji bá’ (Szini Lajos, egyébként értelmiségi író, újságíró, lapszerkesztő), akit Nyíró József „jótékony székely mesemondónak” aposztrofált (kinek ízes tájnyelven írott színes történeteit már az első világháború alatt „egymás kezéből kapkodták az emberek, hogy végre részük legyen az önkéntelen felkacagásban”), s akinek munkáit most Sántha Attila adja megszerkesztve közre (*Küsdeg nyüszkölések*, 2004). Ebben rögtön az első anekdota azt beszéli el, ahogyan a „kösségházára” „bésírlő” egyik atyafi, Diák Están „nagy szomorán” „aszongya” a „tekéntetes jedző” úrnak:

„– Halottat jelentenék, má’ mind a zasszont.

– Hateha! – csudálkoza a bíró ur – oztán mikor hala meg, ’sze’ tennap még látám ahajt a Tatárdombnál takarni?

– ’Sze’ mikor hazol eljövék még éle – felelé Están – de mán amijen csikarása vót, eddig biztoson meghót.

No, leve erre kacagás, met, hogy ijent hogy es mondhat ez a Zestán, de nem es irá bé a zasszont a jedző úr, met elébb, hogy hajjon meg, vaj mi.”

Ugyancsak Sántha Attila állította össze a *Székely Szótárt* (2004), s ha igaz, amit Cs. Szabó László vallott („A székely beszéd csillagnézésből, tündérek szótárából, manók szó-játékaiból született. Szent Iván éjjén szerkesztették, holdas varázslatból. De a székely úgy les ki e beszédből, mint a ravasz, okos varázsló a varázsigék mögül. Beszélget a tündérrel s közben egy fogással elkapja az ördög farkát.”) – akkor az is biztos (dokumentáris

tanúság rá e szótárkönyv is), hogy a csillogó életismeretet és nyelvvformáló intelligenciát már maguk az alapvető beszédelemek, a hangulatfestő, hangutánzó szóalakok (és ironikus konnotációik) élénken tükrözik. Megtudjuk például, hogy aki „vaszkatlódik”, az vackolódik, aki „tácso”, az tátja a száját, aki „süllögtet”, az bosszút forral, a „gugu” pedig egygyűjt jelent.

Szatirikus, groteszk, bizarr szemléletformákban bővelkedik a Dávid Gyula és Veress Zoltán szerkesztette antológia, a *Győzni humorral* (1996) is. Ebben a régebbi nagyok mellett felvonulnak a kortárs erdélyi irodalom és a humoreszk olyan mesterei is, mint Bajor Andor, Páskándi Géza vagy Bálint Tibor, s a szarkasztikus karcolat jeles művelői, képviselői (Sinkó Zoltán, Fülöp Miklós, György Attila és mások). Versek, novellák, humoreszkek, satírák, paródiák, mulatságos anekdoták szerepelnek (harminc írótól) a *Humorunknál vagyunk – Különféle irodalmi vidámságok* (2000) című kiváló antológiában is – Tamásitól, Nyirőtől, Tomcsától, Moltertől kezdve Dsidán, Szabédin át Panek Zoltánig és Szilágyi Domokosig, sőt Bogdán Lászlóig és Kovács András Ferencig –, s bevezető tanulmányában Nagy Pál (aki a könyv anyagát összegyűjtötte, válogatta és szerkesztette) így ír: „a kényszerű komorság körülményei között is élt bennünk a derű igénye”; „mindannak ellenére, ami oly sűrűn megkeseríti mindennapjainkat, szaporítja gondjainkat, fölfakasztja lappangó keserveinket – tudunk még nevetni, mosolyogni, derülni, kacagni, sőt hahotázni, göcögni, vagy éppenséggel vigyorgni és röhögni is”; „megfürdetni mivoltunkat abban a jótékony 'folyadékban', melyet Kosztolányi Dezső egykoron 'az élet nedvének' nevezett”. A könyv fényesen igazolja: „milyen szerteágazó erezte van – s volt mindig – irodalmunkban a játékos vidámságnak”; „hogy a humor iránti fogékonyság ritkán hiányzott az erdélyi magyar költők, elbeszélők, sőt kritikusok vénájából, magából az irodalmi életből” (szemben azokkal a kevésbé megalapozott feltevésekkel, amelyek a transzszilván sorsirodalmi örökségben a komorság, a gondterheltség kizárólagos egyeduralmát vélelmezik). A könyv címe egyébként a Panek Zoltán és Farkas Árpád szerkesztésében, a marosvásárhelyi folyóirat, az *Igaz Szó* által 1982-ben kiadott *Legyünk humorunknál* című kötetre rímel, reflektál, s mintegy folytatja az 1988-as *Utunk Évkönyv* humoros összeállítását is. A Nagy Pál idézte Kosztolányi szellemében, aki szerint „tág értelemben minden jó írás, minden élő stílus humoros”, s „humortalannak lenni annyi, mint emberietlennek lenni”, „hiszen maga az ember is rendkívül furcsa lény, s maga az élet is kicsiny és nagy egyszerre, vagyis humoros”. – Az összképet kiegészítheti aztán a paródiáírók sora (csak az újabb időszakokból Zágoni Attilát vagy a legfiatalabb „befutott” nemzedék köréből Fekete Vincét és Székely Csabát említve), illetve azok a könyvek, amelyek közismert szerzők életrajzi mozzanataihoz kapcsolódó, igen szórakoztató anekdotákat sorakoztatnak fel (ilyenek voltak nemrégén Fodor Sándor [*Ki ez a...?*, 1989, *Ki ez a... majdnem?*, 2000] vagy Nagy Pál [*Tinta a Kisgöncölben*, 2004] kötetei). – Általában pedig az erdélyi irodalom nagyon széles területeit szövik át a humoros (gyakran fekete vagy akasztófahumoros) mozzanatok, így aztán végtelen lehetősége lenne a kutatónak csak a ma élő írók műveinek rengetegében is felderíteni az ilyesféle esztétikai jegyeket – Sütő András groteszk-bohózatos farce-aitól Sigmond István morbid leírásain át Mózes Attila fantasztikus-frivol kalandtörténeteig vagy Szócs Géza posztmodern burleszkjeiig.

S a jelenkori populáris műfajok köréből pedig végül mindenképpen megemlítendő a kiváló folklorista, Zsigmond Győző viccgyűjteménye (*Három kismacska – kettő közülük kommunista – Erdélyi politikai viccek 1977–1997*, 1997), amelynek kísérő tanulmányai (az egyik a gyűjtő, a másik Voigt Vilmos munkája) e jellegzetes műforma történeti,

poétikai, motivikus stb. tényezőire is rávilágítanak, köztük például az ún. kisebbségi humor forrásaira és jellemzőire, a táji (székelyes) ízek mibenlétére. Csak két gyöngyszem a sok száz közül: „Jövevény román kérdi az erdélyi magyart: – Hé, nem tudod, merre van a Szabadság utca? – Én tudjam? Te vagy itt úgy 2050 éve!”, „Székelyudvarhelyen a városházára kitűzték a magyar zászlót. Provokációként. A máréfalvi székely bácsi beérkezik a városba, s bámulja, bámulja. Odamegy az SRI-s (román belügyis, volt szekus), oldalba löki, s kérdezi: – Mit bámul, mit bámul? – Nézem azt a zászlót! – Mit kíván, mit kíván? – mondja erre a szekus. – Hogy ott rothadjon el! – válaszol a székely bácsi a másik meglepedésére...”

* * *

Tamási Áron életműve, szövegvilága (novelláival, regényeivel, színműveivel, úti- vagy önéletrajzos naplóival, emlékezéseivel, vallomásaival, jegyzeteivel, esszéivel stb.) kétségkívül egyfajta thesaurusa a legkülönbélebb humorformáknak – az egyszerűbb viccelődéstől a góbéskodó, agyafúrt tréfamesterségen át a mélyértelműen ironikus, aforisztikus szofizmáig, helyzet- vagy jellemábrázoló komikumig. S ez a változatos nyelv- és hangulatjáték számtalan módon lenne megfeleltethető a sokféle humorelméleti megfigyelésnek, vonatkozásnak – mondjuk a Reviczky Gyula-féle téziseknek az őszinteséget, az igazságszeretetet, a szelíd szánakozó kedélyt, a jóság fölülálló pesszimizmusát vegyítő humorlényegről éppúgy, mint például a pszichikai és konvencionális gátlásokat feloldó-felszabadító nevetésre irányuló freudi viccértelmezéseknek, vagy a merev viselkedési mechanizmusokat és automatizmusokat kibillentő és karikázó mulatságosság bergsoni magyarázatainak. De utalhatunk az irónia és a bölcs humor szubjektív hangoltságáról, ontológiájáról és életstádiumairól elmélkedő Kierkegaard-ra is, aki szerint az individuum ilyenkor a jelenségek fölé nő, s „nincs közös mértéke a valósággal” – és ez az Ábel-történetekben markánsan szemlélhető (hiszen a mesei-mitikus tulajdonságokat, „odüsszeuszi” [Németh László] leleményességet megjelenítő hős – a „kopott legényke”, aki „világbíró hős lesz”, mert „ő oldja meg” a világ értelmét [Féja Géza], s aki így „mítosz és zsáner egyszerre” [Babits Mihály] – valóban fölébe kerekedik környezetének, az ész és hit – az „angyali bizodalom” és a „józan ész” [Makkai Sándor] – erőiben megmutatkozó isteni segédlettel). S még a karneváli, bohózatos groteszk bahtyini kategóriái szerinti komikum is érvényesül – az *Ábel*-trilógiának különösen a városi színtereken játszódo kalandos jeleneteiben; sőt (hihetetlen?) a saját énjének esetlegességéhez és törekenységéhez viszonyuló személyiség Rorty definiálta iróniája sem teljesen idegen ettől a látásmódtól. (Vö.: „Mert a legokosabb, amit ki lehet deríteni, az talán csak annyi, hogy az igazság is széjjel van szórva, amiként az emberiség a földkerekségén. S ahogy az embereket nem lehet egy akolhoz terelni, azonképpen az igazságot sem.”)

A humoros megjegyzések, kiszólások, kommentárok – mivel rendszerint mélyebb eredetű filozofikumból táplálkoznak – igen árulkodók a karakter, az egyéni és a népjellem, a mentalitás, a szemléleti beállítottság egészére nézve. Amikor Amerikában Ábel megilletődik a nagyváros vakítóan villogó esti fény- és reklámözönétől, ez jár a fejében: „amikor éreztem, hogy több csodálatot már nem tudok magamba fogadni, akkor egyszerre eszembe jutott édesapám, s az a gondolat hasított végig a szívemen, hogy ezt neki nem tudom megmutatni soha! (...) – Elszédültél? – kérdezte Gáspár bácsi. – Apám jutott eszembe... – vallottam meg neki az igazat (...) Erre sokáig hallgattunk, majd megerősítettem magam, sóhajtottam egyet, felnéztem Gáspár bácsira, és így szóltam: – Tudja-e, hogy erre a mennyországra mit mondana apám? – Mit? – Azt mondaná, hogy eléggé pislálkol.” Az ilyen mondások valami megingathatatlan létderű és nyugalom lehetőségét

árasztják – az ítélőerő maradandó szilárdságát és romlatlanságát jelzik. A világ váratlanul újszerű, ismeretlen tüneményeivel szemköztí archaikus szemlélet biztonsága és emelkedettsége ez. Mintha valami előzetes ismeret vagy mögöttes őstudás diktálná a tréfásan leereszkedő és elismerő hangsúlyt – mintha valami korábbi tapasztalathoz lehetne mérni, hogy a neonlámpa eléggé vagy nem eléggé „pislákol”. És lappangó önvédelmet is tanúsít ez, amely nemcsak általában segíti az eligazodást, hanem fékezi is a tárgyi környezetnek való esetleges túlságos vagy hirtelen odaadódást, megakadályozza a kritikátlan elragadtatódás – vagyis a rászedhetőség – veszélyét. Illik erre az alkati eredetű viselkedésre és beszédmodorra – a népi karakter lényegére –, amit Babits Mihály (*A magyar jellemről*) a „magyar okosság természetrajzáról”, karakterológiájáról kifejt: „a bölcs szá-jában életszabály volt ez: óvakodni a dolgok túlbecsülésétől, helyesebben a részletek túlbecsülésétől, mert a világ *egészében* csoda. A magyarra nagyon is rászakadt ez az egész csoda, kisebb csodák neki már nem csodák. A csoda maga az élet, teljes gazdagságában; ha egyszer ezt elfogadta, a részletek már nem kábítják el (...) A híres magyar humor (...) a nyugodt szemlélőnek fölénye a cselekvővel szemben (...) A magyar sokat látott, tudja, hogy sok minden nem érdemes, de azért csak szeretettel mosolyog a világon (...) a magyar realizmus mellett nem hiányzik a magyar platonizmus sem”.

Máskor az önironikusan reflektált sorstudat színezi a helyzetkommentáló megállapítást: „Szép derült napunk volt, de csúnya őszi eső és sár is lehetett volna, amilyen szerencsével születünk a világra.” Benne van ebben a valóságos történelmi sorsélmény és gondtapasztalat is, az elfeledhetetlen keserűség, de a fanyar kijelentés nemcsak ezt, hanem az egynemű öröm helyett a negatívumra ugró azonnali asszociációt, az abban bujkáló (és az egyszerű logika szerint eleve érthetetlen) önsajnálát furcsa visszasságát is ironizálja. A sokrétűség a magasrendű intelligenciát szikráztató replikákban, pengeéles riposztokban is élénken megmutatkozik. Az egyszerű vagy formális logikai válasz helyett gyakran a figyelembe vett tapintat, szeretet érzelmi-konnotatív és modális-szemantikai tényezői alakítják „intenzionális” vagy „transzcendentális” logikájúvá (legalább kétértelművé) a megnyilatkozást. Amikor Ábel a növésben már elhagyott apja mellé áll, s az (ágaskodással is próbálkozva) megkérdezi tőle, hogy melyikük a nagyobb, hogyan lehet sértés, de egyidejűleg az igazság megcsúfolása nélkül helyesen és pontosan válaszolni, a kényszer alól semmiképpen sem kibújva és így lehetetlennek látszó módon egyszerre igent és nemet is mondani? „Igen furcsán éreztem magamat, mert látnom kellett, hogy az apai hatalom igazságnak akarja kimondatni velem a csalást, el akarja venni a szemem igazságos látását, s természetben is vissza akar nyomni három ujjnyit. Ugyan mit csináljak?” – tépelődik a kamaszfiú. „Adjam meg magamat, vagy lépjek elé az igazság bajnokává? Így küszködtem néhány pillanatig, de aztán a bölcsesség felé határozván, megadással így szóltam: – Az apa örökké nagyobb a fiánál.” Az értelem átemelése ez egy másik síkra, mint akkor is, amikor szintén az apa részegen a mellét düllesztve, hogy ő kergette, sőt pusztította el a román rablót és csendőrt (akik persze csak önszántukból és kacagva kotródtak el), így kérkedik: „– Ábel fiam! – Tessék. – Meghalt-e mind a kettő? – Melyik mind a kettő? – Akiket én megöltem” – s az önérzetes fiú megint nem okozhat bántódást, hanem okosan taktikáznia kell. Mit lehet így tenni? „Mindjárt gondoltam, hogy ő kiket ölt meg a szájával; s hogy megnyugtassam, így feleltem: „– Az a kettő meg.”

Igaz, hogy ez valami „folytonos jókedv”, ami „már nem lelkiállapot, ez már természet, ebben van a székelő fajta bélyege” (Schöpflin Aladár), meg talán részben, hogy „Tamási humora elemezhetetlen”, „idézni belőle nem lehet”, mert „az egész könyvet kellene idézni” (Reményik Sándor). Viszont sok példa mégis alkalmasnak látszik az explicit és

a belső, sugallt jelentésrétegek boncolgatására: feltárni a „többet ésszel, mint erővel” mesei igazságát – a tapasztalati realitás világában – érvényesítő ész fegyverének bizonyos működésmódjait („nekik fegyverük van, nekünk eszünk kell legyen” – hangzik egy helyütt). A mások eszén túljáró szellemi fölény a leckéztető vagy megrovó odamondásokban, a szurkálódó, fullánkös megjegyzésekben is kicsapódik. Egy fatolvajlásra hajló szerkes emberrel viaskodik így Ábel: „– Ejh, mennyi jó fa van itt! – szólalt meg végre. Láttam, hogy mi kéne neki. – Dögivel van – mondtam. Az ember tovább kerülgette a dolgot: – Meg sem látszanék, ha valaki elvinne egy szekérrel. – Az nem, ha mindenki vak volna. – Hát mondd meg annak, aki nézi, hogy hunyja bé a szemit. – No, ez jó tanács – mondtam –, kezdje is mindjárt behunni a magát.” Máskor meg ezt gondolja, amikor Surgyélán gátlástalanul elterpeszkedik az ő ágyában (amiből egy van a kalyibában): „Már előre meg-megcsípte volt az eszemet, hogy ez így lesz, de a cselekedet láttán mégis megütődtem, mert az ágyat más elől elfeküdni, az nálunkfelé nem volt szokásban.” És magában kinevetteti a kalendáriumi meteorológust is, aki „decemberre nagy havat jósolt, januárra hideget; s augusztusra nagy meleget. Tudta hát a jós, hogy mit csinál, mert a tyúknak szarvat s az ökörnek kotlási hajlandóságot én sem jósolnék”. – Az ábeli humorérzék vizsgálatával és az egyes humorfajták alapvető tipologizálásával egyébként Görömbei András is foglalkozik; s elkülöníti a cselekményben funkcionálisan érvényesülő „tragédiás mosoly”, „a tragédián túllendülő játék”, a „szuverén ítélkezésre” képesítő gunyoros éleslátás, valamint a szellemi párbajok során az önvédelmet és a méltóságot őrző kedély módozatait, illetve az elbeszélői és a nyelvi humor sokféle arculatát (írónia, önírónia, körülíráások, szemléletesség, példázatos-analógiás képes beszéd, megszemélyesítések, konkrétum és absztrakció ütköztetése stb.). És Druzsín Ferenc szintén megállapítja, hogy ez a humor és nevetéskultúra önálló elemzést érdemel, mert sokszínű és gazdag tartalmú.

A novellák eseménymenetét és tanulságait tarkító, poentírozó erkölcsi és helyzetvagy önismereti szentenciák közül az egyik például így szól: aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas” (*Tulipános téli sapka*). Egy másik szimbolikus-ideologikus (nyilvánvalóan a transzszilvánizmus önmetaforáját modelláló) elbeszélésben (*Erdélyi társaság*) három legény – egy magyar, egy román és egy szász – egyetértésben vigad a kocsmában; egy furulyájuk van – amelyről azt mondja a magyar, hogy „ez a furulya a mi közös kincsünk”, „csak hogy most a románok használják” –, s ezt (vagyis jelképesen Erdélyt, az erdélyi népek testvériségét és sorsközösségét) törli-tapossa szét a román csendőr, aki nem szenvedhette a székely keserves dallamát. Máshol (*Hírnök Árpád*) az új háború esélyeit latolgatók párbeszéde így zajlik: „– Hó egy kicsit, várjatok! Mert honvéd van, az igaz, s bátorságban sincsen hiba. De azt mondják, hogy egy magyar katonára öt román katona jut. – Kell is annyi! – vágta rá rögtön az egyik ember. S arra nagy kacagás lett.” És hemzsegnék a szellemesebbnél szellemesebb replikák is, az ügyes visszavágásnak, az élcelődés irányát visszafordító telitalálatos csipkelődésnek a remekei is. Megy hosszan, némán az apa a fiával az úton, hallgatnak erősen. Egyszer csak megszólal az öreg: „Ajh, te, fiam-fiam, hát nem unod olyan sokat beszélni? – Én nem, mert magának mindig illendő válaszolni” – feleli a fia (*Tulipános téli sapka*).

Nyíró József havasi történeteiben, balladás és adomás elbeszéléseiben voltaképpen a szegény székelység emberi habitusának, viselkedésének, észjárásának az enciklopédiája bontakozik ki. Szegénység és büszkeség, nyomorúság és erkölcsi méltóság, szenvedés és lelki kifinomulás, üdvösségkeresés, felmagasztalódás ellentmondásosan is gazdag ösztön-antropológiája, pszichológiája, spirituális jellemtana – nemkülönben a népi vallásosság

és a primordiális mitologizmus alak- és alkattana – kap vérbő árnyalatokat itt, s ezek között központi jelentőséggel bír a természetes vagy éppen a nem szokványos, csodaszerű humor szivárványozó jelenléte is. Az egyik koldussorban tengődő önérzetes székely, Bolond Mócsi – „havasi őseember”, „rongyos hegyi óriás”, „erdőkkel élő, tűzzel pihenő, minden sziklazuggal cimboráló nagyszerű bolond” – néha lehúzódvá „a fenyők országából” mindenkitől „egy piculát” kért. „Nem koldult – kért. Emberi tudomás szerint sem többet, sem kevesebbet senkitől soha el nem fogadott.” Amikor egyik esetben a grófnál véletlenül nem volt aprópénz, de nem is akarta elküldeni a „sziklák fiát”, a mellette álló alispánhoz fordult. „Mócsi csigás haját megrázta, lenézően végigmérte. – Miattam ne verje adósságba magát – és büszkén fekete mosollyal otthagya” (*Földig le székely*).

Nyirő is, Tamási is kigúnyolja, kifigurázza, csúffá teszi azokat a „népszakértőket”, akik – ugyan jószándékkal, de – nem ismerve ezt a világot szállnak le a nép közé s tesznek fel ostoba és érzéketlen kérdéseket. Nyirő szerint (*Falutanulmány*) a buzgólkodó falujárók mindent feljegyeznek, még azt is tudni szeretnék, hogy hány bolha van az ágyban. S ha kérdezik az egyik öreget, hogy hány éves, az így válaszol: „A fene tudja! Úgy hetven esztendeig számon tartottam, de azután meguntam”. Tamási elbeszélésében (*Népszakértők*) leégett a falu, s ilyen párbeszéd zajlik az egyik szerencsétlen, kiszolgáltatott (de nagy bajában is frappánsan-vitriolosan csipkelődő) székely és a szenzációvadász politikus, falukutató urak között:

„– Jó napot kívánok, bácsikám! – köszönt a politikus. – Mit tetszik csinálni?

A székely oldalt törte lassan a fejét, aztán a szenes gerendára mutatott, amelyből kiálltak sűrűn a szegek, és így szólt:

– Éppen az urakat vártam. Tessék helyet foglalni.

– Nagyon köszönjük – mondta a politikus –, de mi nem időzhetünk sokáig. Azért jöttünk, hogy segítsünk a nép baján. Én például képviselő vagyok, s ha van valami sürgős kívánsága, talán közbenjárhatok...

A székely nem szólt, csak a földet nézte.

– Hát nincs semmi kívánsága? – kérdezte a képviselő.

– Nekem van, hogyne volna.

– Miféle?

– Az, hogy örököljek házhelyet magától.

A képviselőnek elég volt ennyi is. Intett a tudósnak, hogy vegye át a helyét.

– Ez az ön háza volt, ugyebár? – kérdezte a tudós.

– Melyik?

– Ez, amelyik leégett.

– Az most is az enyim, amelyik leégett.

– Nagyon érdekes – bólintott a tudós. – Ilyenformán most az az érzése, ugyebár, hogy otthon ül?

– Eléggé otthon ülök – mondta a székely. – Csak éppen azon akadok fel, hogy az urak, amikor bėjöttek, mért nem tették bé maguk után az ajtót.

– Az az érzésem, hogy betettük – fűzte tovább a tudós.

– No, ügyeljen! – intett a székely –, mert az Isten el találja hirtelen venni az érzésit, s akkor nem tud kimenni.

A tudós nem akarta hagyni magát:

– Majd kisegítene akkor is maga, amilyen értelmes ember.

– Olyant már aztán ne kívánjon az úr!

– Miért?

– Azért – mondta a székely –, mert én akkor kettőbe kéne válasszam az urat, mivel a bétett ajtón csak a lelkit tudnám kisegíteni.

(...)

– Nagyon sajnálja-é, hogy leégett a háza?

– Hát az úr sajnálná-é, ha csórén hagyná valaki? – kérdezte vissza a székely.

– De gondolja meg – magyarázta a tudós –, hogy egy szebb házat építhet, mint amilyen volt! Ebben az esetben is bánja, hogy leégett?

A székely kicsire húzta a szemét.

– Hát maga bánná-é – mondta –, ha a fejiből kivennék az eszét, s egy tudós emberét tennék helyette oda?

Erre a tudós is félreállt.”

A nép éles humoráról és emberi igazságérzetéről szólva fogalmazza meg Nyirő, hogy az „nem kímél senkit és semmit”, s olyan, „mint a napsugár, egyformán beáranyoz mindent”; például egy asszony így siratta a kisfiát: „Ügyes gyermek voltál, kicsi fiam. Akárhová elmentél, mindent hazahoztál, amit megláttál, s azt mondtad: Édősanyám! Ez a miénk!”

A körmönfont magyarázkodások, alakoskodó-ügyeskedő praktikák rendre a kisembert szolgálják az urakkal, a tekintélyekkel, a hatóságokkal és intézményekkel szemben. A ravasz vásári alkudozások mesterkedéseitől és fondorkodásaitól a hivatalos emberek rászedéséig és lóvátételéig végtelen árnyalatokban bontakozik ki ez a természetes és rafinált eszesség – a dac és az eredendő méltóság, meg a virtuskodó önérték fegyvereivel felszerelve. Egyik novelláját (*Pereliünk*) például így kezdi Nyirő: „Akárki akármit mondjon, a per nekünk, székelyeknek olyan, mint a jó pálinka. Az ablakon hányja ki az ember a sok pénzt érte, utána szeretné a fejit a falba verni, de amíg benne van, kiadhatja a virtust magából, s legalább megmutatja, hogy nem akárki. Nincs is addig becsülete a faluban, míg valami kemény peren átal nem ment. Ész kell a perhez s bátorság. Igaz, hogy sok pénzbe kerül, akár nyer az ember, akár veszít, de megéri. Az is igaz, hogy a törvénynek sok ága-boga van, de arra való az ügyvéd, hogy tudja. Az ügyvédnek viszont az a baja, hogy sok pénzt eszik, s – szakadjon meg a nyakuk – drágán meg kell fizetni, ha pár sort vakarintanak, de arra való az ember esze, hogy túljárjon az ügyvédek eszin.” *Uz Bence* című pikareszkje pedig egy egész „kópéhistóriát” épít fel az erdei vadember jellemrajzából és minden ösztönössége ellenére – vagy éppen abból következően – összetett lélekformáiból. (E figura valóságos, élő modellje, fő írói „riportalanya” egy bizonyos Pál Sári Dénes, székelyvársági vadőr lehetett; l. Marosi Ildikó: *Úz Bence esetei – Kis/Nyiről/Könyv*, 2003.) Szabédi László szerint Bencének „csodálatos esze van, de még a miatyánkra se tanította meg senki. Túljár mindenkinek az eszén és mégis ő húzza mindig a rövidebbet”; s „ez a székely – akinek az útkaparói pályához annyi köze van, mint Jézusnak az ácsmesterséghez – vérrokona De Coster flamand Thyl Ulenspiegeljének”; de mégis „Uz Bence magyar s amit a latin meg a germán apjáról nevez patriának vagy Vaterlandnak, azt ő kozmikusabban hazának mondja”. A regény bírálható fogyatékságai közül viszont például Féja Géza arra tapint rá, hogy „míg Tamásinak sikerült Ábelt valóban néphőssé tennie, mert Ábel sorsa valóban népsorsot jelent s képvisel, Nyirő Uz Bencéje inkább havasi különlegesség marad”. (L. mindehhez is legújabban: *Nyirő József, a székely nép krónikása – Irodalomtörténeti tanulmányok*, szerk. Pomogáts Béla, 2005.)

Az emlékezetes székely népi hősöket gyarapítja Wass Albert erdőpásztor és vadőr Tánzos Csuda Mózsija is (*Tizenhárom almafa, Elvásik a veres csillag*), s mondhatni, hogy ennyi góbés ugratás, visszavágás és oldalgóság, vagyis verbális megnyilatkozásmód-

ja a székelly észjárásnak – mennyiségi értelemben legalábbis – talán még az *Ábel*-ben sem domborodik ki. Fő megkülönböztető értéke ez Wass műveinek. Mert Nyirő *Uz Ben-cséjében* a viselkedésben, a cselekvésben, a nem-verbális kommunikációban megnyilvánuló érzelmes „vademberi” őstermészet dominál, az *Ábel*-ben pedig az intelligencia csillogó magasrendűségének teljessége – az atmoszféra és a hangulat epikai varázslatosságában, s összetett és távlatos dimenziótágításban érvényesülve. Így aztán nyilvánvaló, hogy az *Ábel* mitikus–architextuális komplexitásával a Wass-regények nemigen vetekedhetnek, de ami bennük sajátos minőség a többi pikaeszközhez képest is, az még alapos és elfogulatlan elemzésekre vár. (L. ehhez: *A kő marad...* – Wass Albert emlékezetére, szerk. Turcsány Péter, 2004.) A *Tizenhárom almafában* ezen felül árad a Szabó Dezső-i szatíra erőteljességével kipellengérezett politikai-társadalmi hazugságok, ostobaságok özöne, s tombol a nyilasoktól a kommunistákig kavargó-tülekedő érdekcsoportok emberellenes rémuralma. A kisemberek megalázásából és mindennapi gyöttréséből a magyar katona-ság is kiveszi a részét, s igen jellemző, ahogyan a bevonulók teljes tudatlansággal, tájékoztatatlansággal – az erdélyiségről, az erdélyi pszichéről, az erdélyi népek sorsközösségéről mit sem tudva – oktatják ki magas lóról a hűséges erdélyieket a helyes magyarságra, s álságosan handabandázó felsőbbbségérzettel „okosítják” őket – Észak-Erdély 1940-es visszacsatolásakor. Tánczos Csuda Mócsi kertjét is – az almafák között húzódva – kettészeli a határ, s a marakodó örök közt kell megvédenie a gazdának a sajátját. S hallgatni a bornírt magyar katona öntelt szónokleit: „Örvendjen, hogy felszabadítottuk, hogy eljöttünk maga miatt ide. Mit gondol? Ülhattunk volna mi jobb helyen is odahaza, sem-hogy ezeket a bitang hegyeket másszuk! Hát nincs már egy csepp hazafias érzés sem magukban? Annyit jelent maguknak a magyarság, hogy hol jobb, hol rosszabb? Mi? De már szenvedni, tűrni és áldozni a magyarságukért nem tudnak?!”; „mi a vérünket ontjuk magáért, s maga ilyeneket mond! Hát magyar ember maga? Hát magyar beszéd az ilyen? Hát ha kőből hoznánk is kenyeret magának, nem jobban kellene ízledjék az is a románok pulickájánál? Mi? – Azért a pulickát nem köll ám szidni – komorodott el Mócsi –, mert mi itt mind azt esszük. Egyébként maga mennyit ontott belőle? – Micsodából? – Hát a vériből. Sze tán arról beszél?” S az efféle megjegyzésre: „Te [...] örvendesz, hogy magyar leszel?” – így szól a szellemes és arcpirító válasz: „Sze tán az voltam én eddig is”. (Az *Adjátok vissza a hegyeimet!*-ben ugyanez így hangzik: „Örvendenek, ugye, hogy magyarok lettek megint? – kérdezte. Egy nagybajuszos öreg gazda fölvetette erre a fejét. – Magyarok voltunk mi eddig is, kérem – felelte tempósan. Az alezredes kissé megzavarodott ettől a beszédétől”; az *Ember az országit szélén*-ben pedig így: „Aztán a tiszt szembe fordult velünk [...] 'Na, emberek! Elhoztuk maguknak a fölzsabadulást! Hetykén, szinte kötekedő hangon mondta ezt [...] De akkor történt valami. Az az idősebb ember, juhászpásztor volt a községnél, előbbre lépett és utána szólott a tisztnek: 'Engedelmet instálok, tiszt uram!' 'Na mi van öreg?' állt meg a fiatal ember. 'Már engedelmet instálok a tiszt úrtól, hogy így parasztosan megállítom. De megkérném illedelemmel: szíveskedjék már elmagyarázni nekünk, hogy mit es jelentsen ez itten, hogy asszongya: Erdély újra magyar?' 'Mi?' horkant föl a tiszt 'ezt még magyarázni is kell maguknak? Hát azt jelenti, hogy Erdély újra a mienk lett! Újra magyarrá tesszük! Nahát!' Az öreg pásztor megcsóválta a fejét és csak ennyit szólt: 'Már pedig, szóm zokon ne essék, tiszt uram, de münk eddig is magyarok voltunk...'”) De a feleselő párbeszédnek másfelé – a köpönyegforgató, gerinctelen alakok, például a román Filimon felé – is vágnak: „– Hát Isten segítsen, testvér. – Téged is, Filimon. – S feledjük el, hogy te székelly vagy s én román. – Aztán mért kell azt elfeledni, Filimon? – A békesség miatt, testvér. – A nélkül nem lehet békesség?”

Az esendőségükben is reprezentatív székelő hősök egy olyanfajta ún. etnikai humor megtestesítői és médiumai, amely a kisebbségi etnikai közösséget az önbecsülés és a méltóságérzet önvédelmi eszközeivel látja el az őt fenyegető, elnyomó, alávető, megszégyenítő mechanizmusokkal és (társadalmi, gazdasági, etnikai stb.) csoportokkal szemben. A humor tehát a kollektív tradíció és emlékezet integráns része, benne a közösség képességével és kompetenciájával, hogy a szellem és a bölcsesség magaslatain vívja meg harcát a túlélésért és a fennmaradásért. Az egyes népek élettörténetének és humor-hagyományuk jellegzetességeinek összefonódását nem újdonság vizsgálni az egyetemes irodalomtörténetben (l. pl. az ír humorról: Vivian Mercier: *The Irish Comic Tradition*, 1969), s egy újabb amerikai humorelméleti és humortörténeti tanulmánykötet pedig külön fejezetet szentel az etnikai humor értelmezésének – a „szubverzió” és a törekvő „túlélés”, az „életben maradás” alapkategóriáival definiálva, jellemezve azt (Joseph Boskin – Joseph Dorinson: *Ethnic Humor: Subversion and Survival*, in: *What's So Funny – Humor in American Culture*, ed. Nancy A. Walker, 1998). Az ironikus-önironikus szubverzió és a hatalmasságokkal is megbirkózó, sőt felülkerekedő túlélési önbizalom és stratégia az Ábel-típusú szereplőkre is tökéletesen áll – mint ahogy általában a humor lélektani-intellektuális természetére, hogy identitást, önazonosságot, önérzetet erősítő szerephez jut („ethnic humor takes the very weapons used against members of these groups and uses them to promote pride and self-esteem” – idézve az említett tanulmányt). Ez az etnikus vagy kisebbségi humor, nevetés egyszersmind eredendően önelvű, öntörvényű – kívülálló számára esetleg furcsa vagy kellemetlen („certain aspects of the humor of minority groups are so often inbred that they are not palatable for outside consumption”) –, ragaszkodik a sajátos kulturális örökséghez („humor developed by members of ethnic groups [...] defend/s/ themselves against [...] slurs and celebrate/s/ their own cultural heritage”), s mélyen bevilágít az állandó és sokszor méltatlan, megalázó létküzdelem mélységeibe és a felemelkedésért, az elismerésért vívott harc folyamataiba („minority laughter affords insights into the constant and often undignified struggle [...] to achieve positive definition and respectable status”).

Az erdélyi pikareszk és robinzonád jelentőségéről és sajátosságairól egyébként újabban Wass Albert két monográfiája (Szücsné Harkó Enikő: *Wass Albert írói pályaképe*, 2004; Takaró Mihály: *Wass Albert regényeinek világa*, 2004), valamint Medvigy Endre, Vallasek Júlia és Tót H. Zsolt is értekezett. Vallasek Júlia (*Elváltozott világ – Az erdélyi magyar irodalom 1940–44 között*, 2004) szerint ebbe a hagyományvonulatba – „transzszilvanizált” regénytradícióba – kapcsolható Asztalos István *Elmondja János* című regénye is – a nyelvi humor, a fragmentált cselekmény, a csattanós epizódok, s a kalandról kalandra vándorló (de a Bildungsroman hőstétl eltérően nem érlelődő, nem változó) picaro révén. Az erdélyiséget az organikus természetközelség, a regionális nyelvhasználat és a különös észjárás körvonalazza – s a vidám, rusztikus „Naturbursch” fölélesztett figurája (ahogy az idézett Dóczy Jenő még a harmincas években megfogalmazta): „az ízes, zamatos, kissé nyers humor, az erdélyi táj és lélek annyira rokonszenves atmoszférájában”. Bizonyos megszorításokkal ide sorolhatók Karácsony Benő bohém (de nem népi, népies nyelvű góbé) művész-csavargói is (*Napos oldal, A megnyugvás ösvényein*), ahogy az író monográfiája, Tót H. Zsolt (*Széttagasított ösvény – Karácsony Benő élete és műve*, 1994) fejtegeti: Felméri Kázmér történeteinek megjelenése után „egyszeriben szokás lett az erdélyi regények egy szellemileg összefüggő sorozatát felvázolni, amely sorozat első darabja Tamási Ábelé, második darabja Nyíró József *Uz Bencéje*, harmadik darabja pedig Karácsony *Napos oldala* volt”. Miközben – mondja az árnyalatokra ügyelő értelme-

zó – Karácsony Benő hősei „intellektuálisan felkészült, s nyomorúságos gondjaik ellenére is művészi vagy politikai aktivitást tanúsító, rendkívüliséget sugárzó személyiségek”, vagyis több tekintetben másfélék, mint „a nép egyszerű gyermekei”. De értékszemléletükben éppúgy a független igazságérzet és emberiség – az egyetemes humánium – megszólaltatói minden intézményes-társadalmi álsággal, képmutatással, hamis és haszonelvű moralitással, merev hatalmassággal szemben, mint amazok. Humor és ironia felszabadító kritikai vetületéről értekezik Karácsony világképe kapcsán Cs. Gyimesi Éva is (*Colloquium Transsylvanicum*, 1998), aki szerint ez az utilitarista célelvűséget kikezdő székepszis mélyről fakadó életfilozófiát tükrözi: az univerzális létderű „engesztelő” fluidumában bízó transzcendentális-egzisztenciális reflexiót. Mert „minden racionálisnak tessző igazság fölött van valami örök, mely ’minden értelmet felülhalad’. Ami ebből evilági értéként is megjelenhetik, az nem más, mint amit Jürgen Moltmann megfogalmaz: ’A teremtés célja: szabadság, játék, öröm.’” – Álljon itt mindezt példázva csak egy részlet a *Napos oldalból*:

„Sram úr konvencionális dolgokban – amikre ő azt mondta: szent dolgok – nem ismerte a tréfát. A kis sárga ember és én két homlokegyenest ellenkező világban éltünk. Én derűs érdeklődéssel röpködtem a dolgok felett, mint egy aranylégy, mindent mulatságosnak és mindent relatívnak találtam. Ráérek még okuláréval bohát keresni az ingem alatt – közöltem vele, amikor perlekedett –, és ráérek éhgyomorra karlsbadi sőt hörpöl-ni, hogy nyugalmas legyen az anyagcserém. Sram úr viszont:

mindent készpénznek vett,
dühösen ragaszkodott a megfoghatóhoz,
Hardtmuth-ceruzáiba belevéste a nevét,
délelőtt 10 óra 30 perckor elfogyasztotta vajás kenyerét,
10 óra 38 perckor összecsukta a bicskáját, és kiöblítette a száját,
az egyik iratszekrényben ruhakéfért tartott, rajta voltak ezen is a kezdőbetűi és a kefe hivatalba lépésének napja: 1922. IV. 1.

Naponta kétszer lekefélt a nadrágját, mindig ugyanazokkal a kimért, törvényerőre emelt mozdulatokkal: kétszer vízszintes irányban, háromszor függőlegesen.

– A sorrendet sohasem cseréli fel? – vetettem fel egyszer a kérdést nyugtalanul.

– Sohasem – hangzott a válasz drámai erővel, mint Poe Edgar *Holló*-jának refrénje: ‘És szólt a holló: sohasem!’

Tiszta íróasztala előtt ülve, ceruzáinak, tollainak, elveinek és egyéb holmijainak társágában, valósággal dőzsölt a dolgok rendjének élvezetében. A tárgyak rabszolgája volt, az élet világtalan gályarabja, aki egyenletes mozdulatokkal csapkodta hivatali lapátjával a mélységes vizek felületét.

(...)

Egészen bizonyos – folytattam én zavartalanul –, hogy a természet nem azért fúrt-faragott az emberen annyi évmillión át, hogy a fejlődés során végül radírgumit csináljon belőle, és arra kényszerítse, hogy napszáma folyton csak radírozgassa itt a számokat a régi raktári lapokról. Vagy azt hiszi, Sram úr, hogy a természet magát azért hozta létre, hogy telefirkálja ezeket a könyveket behajthatatlan követelésekkel és késedelmi kamatokkal? Vagy talán azt képzei, hogy a természet azért formálta ilyen laposra a fülét, hogy tintaceruzát viseljen rajta? Nem – ráztam a fejem, mint egy keleti bölcs, és éreztem, hogy lengeti a szél hosszú, őszbe csavarodott szakállamat –, nem, Sram úr, az embernek más dolga van itt a földön.”

S abból, hogy mi az a más, az erdélyi írók humora kétségkívül gazdag ízelítőt kínál – minden kor számára.

Selyem Zsuzsa

Ezek aztán nem viccelnek

Bekezdések kortárs magyar humorisztikus regényekről

A túlélés két formája: a vallás és a humor.

(Horváth Andor szíves szóbeli közlése)

2.

„Növekedés-elméleti alapkutatásaim mellett hedoniztikával foglalkoztam. Enni jó, kakilni jó, odabújni jó. Az élvezetek tartós hiánya a fájdalom. A fájdalom: hiány – a nemlétezés kínja. Hároméves voltam, és hallgattam, mint a sír. Miért vannak a valamik, tettem fel magamban a kérdést, és miért nem inkább a hiányuk, a semmi.

Nincs olyan hely a városban, ahol Duke Ellington szólna, a pincérnő jószágú, a bár nonstop, nagy, öblös fotelekkel, a sarokban anyányi legyezőpálma hófehér cserépben, a falon témába vágó művészeti fotográfia: miniszoknyás bombázó terpeszben a versenyzáson, szurokhajú dzsigoló a túsarkú cipők között küldi át a pirosat, nincs ilyen hely, nem is lesz, ne is legyen.

A műfikuszt rozsdás vödörbe szúrták.

A golyó repedt, a dáko görbe és töppedt, a posztóra ráhánytak.”¹

Garaczi történeteit a regiszterek ütköztetése és a váratlan összefüggések teszik humorosakká. Egy hároméves gyerek tapasztalatai teoretikus nyelven apellentétek konvencióját lendíti mozgásba: gyerek – felnőtt, tapasztalat – teória, banális – választékos stb. Egymásba írja őket, amivel, ha jól meggondoljuk, három irányba gyakorol kritikát: a leglátványosabban a teoretikus nyelvhasználat pöffeszkedő önteltségét mutatja meg, de a gyermeki határtalan vágyak önérvényesítő pátosát is, majd (nem majd: egyszerre) az ellentét-konvenciók korlátoltságát. Van úgy, hogy a teória alig különbözik a gügyögéstől, és fordítva is: miért volna kevésbé jelentős a gügyögés a teóriánál? És miféle érettségről lehet szó? A *Mintha élnél* a felnőtté válást közlőrlől sem töretlenül fejlődő folyamatként írja le, hanem – és itt a humor már nem csak helyzetkomikum, hanem regényszerkezet – a különféle életkorok eseményei egymás mellé vannak vágva. Az idézett részletből láthatjuk: a hároméves filozofálása mellé az éjszakai életben csellengő fiatalember vágy-leírása kerül. A sztori persze töredezetté válik, de nem a „minden egész eltörött” patetikus nosztalgijából, hanem – mutatja a szöveg – más, új, nem bejáratott összefüggések létrehozása kedvéért. Ez a fiú, amint evoluál az életben, arra jön rá, hogy nem föltétlenül érvényes az evolúciós mese, miszerint ha jók vagyunk, egyre jobbak leszünk, és persze a világ is, vele inkább az történik, hogy „jaj, istenem, minek is nőttem meg”. A lemúrvallomások ugyan élettörténetet írnak, de nem követik a fejlődésregények konvencióját, miszerint a hős egyre többet megtanul a világ komizságából, és ettől ő egyre bölcsebbé válik. Csupa bölcis felnőtt, s mégis így néz ki a világ.

A szervezett szenvedés is lehet egyfajta viszonyulás a világ állapotához: a szervezett bűnözés volna a sztereotipikus, a bejáratott válasz (Rejtő regényei többek között erre a klisére épülnek), Garaczi a negatív aktivitást átfordítja aktív passzivitásba, ami működik

¹ Garaczi László: *Mintha élnél*. Jelenkor, 1999. 16–17.

is, meg humoros is (egy példa: amikor a pedagógusok mindenki szeme láttára levetkőztetik a sáros gyereket, az bosszúból zokogókórust szervez, és a többi gyerek persze boldogan vele tart, mert igen, működik a paradoxon: „sírni jó”.²) A sírás itt nem patetikus, hanem humoros. A lemur szervezetten szenved. Vagyis életkorától függetlenül komisz. Nem eltökélten, nem meghatottan, inkább egyszerűen, a helyzetből adódóan.

Mit is vársz, ha egyszer a műfikuszt rozsdás vödörbe szúrták. De ne hajszoljam magam önellentmondásba – a humoros szöveg nem engedi az ok-okozati rutint beindulni –: Garaczi nem a műfikusz miatt komisz. Itt van precízen – és a részletezettség eltúlzása újra a humor egyik formája – a vágykép egy bárról a „művészeti fotográfiájával”, s mellette egy lakonikus mondat a realitásról. Ezek így együtt ellentétek is, meg nyilván erős közük is van egymáshoz.

Új bekezdés (hogyan lehet maga az új bekezdés ténye humoros?): „A golyó repedt, a dákó görbe és töppedt...” Garaczi megtöri a ritmust, nem egy szuszra mondja el a kopár realitást. S ezzel a kopárságon belül a kétértelműség tündéri humora jön létre: kapcsolatba kerül a golyó meg a dákó minősége a vágykép fotójával, a miniszoknyás bombázóval, pontosabban a miniszoknyás bombázó hiányával.

3.

„A végtelenségnek, melyre még visszatérünk, többek közt megvolt az a veszélye, hátulütője, hogy összemosódtak a napok, egy kedd, csak példaképp, az úgy volt szerda, mint a pinty, ezzel a megszorítással hát: mindez azon a napon történt, amikor egy bátor férfi Koppenhágából, egy Mandygaard nevű, a maga vad, csöndes, kávéházi módján megkérdezte az Úrtól, illetve úgy döntött, hogy azt azért mégiscsak megkérdezné az Úrtól, hogy a humora, az hova tűnt.”³

Az idézetben szereplő „azon a napon” akkorra van kitalálva, amikor az ulmi dóm építésekor a toronyból lezuhan egy pallérfiú. A tragikus esemény össze van közvetítve Mándy Iván *Isten* című novellájával, Kierkegaard *Félelem és reszketésével* és Ottlik Géza *Hajónaplójával*. A szövegeknek ez az összevonása, az átjárások, összefüggések és különbözések relativizálják a lineárisan elgondolt idő teremtette összefüggéseket, halogatják a történetet. Ha már azt nem tudják megakadályozni, hogy a pallérfiú lezuhanjon, a zuhanást lassítják, vagy, azzal a szóval, amit Esterházy írt Hrabal haláláról: *repüléssé* teszik. Ottlik *Hajónaplójában* Mandygaard és Kierketerp – nevük a Kierkegaard és a Mándy új helyzetben – megegyeznek abban, hogy akkor is írják a hajónaplót, ha nincs hajó. A Kierkegaard értelmezte Ábrahám-történetnek ugyanez a logikája: megtenni az Isten parancsát (fömládozni Izsákot), akkor is, ha ez a parancs ellentétben van az Isten ígéretével (hogy Izsák révén nagy néppé teszi Ábrahámot). És Mándy? *Az Isten* című novellája úgy kezdődik, hogy régóta készül egy beszélgetésre az Istennel. „Kérdezni semmit nem kérdeznék. Nem faggatnám háborúkról, járványokról, éhínségről, árvizekről. Ha el akar valamit mondani, mondja el magától.”⁴ Itt, az ulmi történettel sajátos egyidőben, Esterházy a novella kérdését idézi közvetetten, „a humora, az hova tűnt”, aztán átmegy közvetlen idézetbe, és így megkülönböztethetlenné válik a Mándy elbeszélőjétől. De miért a humor a kérdés? Azt el lehet gondolni, hogy vannak háborúk, árvizek, pallérfiúk esnek le tornyokból – az Úr, anyjával veszekedve úgy magyarázza el az ellentmondást, mint ami

² *Mintha élnél*, 97.

³ Esterházy Péter: *Hrabal könyve*. Magvető, 1990. 170.

⁴ Mándy Iván: *Átkelés*. Magvető, Budapest, 1983. 217.

belefér minden ellentét egységébe (ami ő, mármint a regény): „ – nem értelek, van a Sátán, és vagy te. Ez azért mégiscsak kettő és nem egy. – Nem. Bennem ér össze minden. Bennem van mindaz, ami van és ami nincs. Olyan vagyok, mint egy regény; azok, akik messzi vannak egymástól, de egymáshoz tartoznak, ebben a regényben találkoznak. Minden egy. Nem azonos, nem egyforma. Ami különböző, az különbözik. De itt van bennem. Egy.”⁵ A háborúk, járványok stb. belefér a koncepcióba, a humor-hiány viszont kérdés, probléma. „Micsoda humora volt! – írja Mándy. – Előbb teremtette meg Bálám szamarának a hangját, mint Bálám szamarát! József köntösét, mint Józsefet!”

A humor anticipáció, mely az adott időpontban még értelmetlen, jelentés-nélküli, és ami utólag igazzá válik. A regényekben viszonylag könnyű anticipációkat szerkeszteni, Esterházy bonyolult *Harmóniája* részint erre épül: a második könyv vallomásaiban szereplő szörnyűségeknek az első könyv számozott mondatainak „édesapái” a gazdái.

Mándy kérdése, hogy hova tűnt Isten humora, a szöveg működésére is vonatkozik, dialogikusságára, hiszen ahhoz, hogy az utalásból, iróniából anticipáció legyen, kell a *másik*, vagy, ahogy a *Harmonia celestis*-ben a nagyapa, kilakoltatásukkor, naplójába bejegyzi: „A világban, bármely rettentő pillanatában, mindig van humor, csak nem mindig találtatik ember hozzá, de van, ott van.”⁶

5.

„Akkoriban lejttem a hajóról, akkor elhatároztam, hogy naplót írok. Ez akkor úgy volt, hogy előzőleg leereszkedőn csevegtem egy utassal, mert akkor már felvettem a sors akaratából nevelő lett halottnak néhai ruháit...”

Mindegy. Szóval. A fő, ahogy mondani szokják, a szépirodalom. Mert naplót írni, ez később kiderül, mint egy tettes: az szépirodalom.”

A *Pizskos Fred, a kapitány* a komédiák klasszikus elemeivel dolgozik: a szereplők az alsóbb osztályokhoz tartoznak (itt: szervezett bűnözők), a végkimenetel boldog házasság, két főhős szerepet cserél, a társadalmi hierarchia rövid időre megbomlik, hogy annál biztosabban álljon végül helyre újra a régi rend, a jellemek semmiben sem haladják meg az osztályuknak tulajdonított képességeket (a bölcs Pizskos Fredről kiderül, tulajdonképpen Wilbour Theodor fregattkapitány, aki joggal csalódott a világban). Konzervatív kalandregény, a boldog célért föláldozza a bonyolult részleteket. A sztori annyira általános, hogy akármikor történhetne (akárholnak akárhon is történik – Szingapúr nyugodtan lehetne mondjuk Tokió, a Boldogság szigetek meg látványosan utópia): a regény megjelenésének idejével elsősorban a nyelvválasztás érintkezik, hiába is keresnénk összefüggéseket a '30-as évek vége felől jelentéssel bíró társadalmi vagy politikai gondokkal.

A nyelvi regiszterek ütköztetése pompásan kijön a herceg és a csavargó szerepcseréjéből: a választékos és az argó keveredik – a szingapúri alvilág, melybe a herceg kerül, az intézmények paródiája, Fülíg Jimmy királyi naplója a dilettáns írásmód jellegzetességeinek fokozásával ér el humoros hatást: fellengzős kifejezések elferdített, népi etimológizáló használata, belezavarodás a mondatokba, többszöri próbálkozás ugyanannak a szónak a helyes ragozására stb. A regénykompozíció szintjén a legkidolgozottabb humoros jelenség, hogy ugyan szinte minden napló-fejezet azzal az ígérettel kezdődik, hogy Fülíg Jimmy most elmondja, miért is ír naplót, mindig eltér a tárgytól, és végül nem fog egyáltalán kiderülni. (Minden más kiderül: ki volt a kísértetkapitány, ki volt a két halott,

⁵ Hrabal könyve, 163.

⁶ Esterházy Péter: *Harmonia celestis*. Magvető, 2000. 387.

milyen küldetésben volt Piszkos Fred, mi köze a herceghez – az egyetlen esemény, ami túllép a rejtvény-logikán, az ok-okozati összefüggéseken, az az, hogy miért ír Fülíg Jimmy naplót. Mert naplót írni, lám, kiderült, mint egy tettes, az szépirodalom.)

7.

„Edina lopva rámosolygott az utca színfoltjára, az idős hegedűs Bácsira, aki ma oly’ szokatlanul korán kezdte szép zeneszámain, s a »nyűtt vonót«, miközben barna bőrén és ráncain huncutul csillogott a reggeli napfény, és kopott, ám patyolat tiszta ruházatán nemkülömben.

Eközben szerencsésen megérkezett és belépett.

Midőn belépett a Hungimpo csupaüveg ajtaján, titokban megnézte magát azon. 18,5 éves, csinos, sőt feltűnően szép, kultúrált fiatal lány nézett vissza rá, kinek aranszőke haja laza csigákban a hátát, továbbá blézerét csapkodta szakadatlan. Hosszúdadú, szabályos arca »make up«-ot csak hírből ismert. »Egy fiatal leány úgy szép, ahogyan az Isten őtet megteremtette.« Mondotta több ízben a nagymamája, amivel Edina egyet is értett vele.”⁷

A test anygálának a főhőse ez az Edina, a tökéletes fiatal nő – ahogyan ezt Parti Nagy Lajos főhőse, Sárbogárdi Jolán elképzeli. A regény humorszerkezete – a mondatok röheje mellett – abból adódik, hogy Sárbogárdi Jolán meglehetősen tökéletlenül képzel el a tökélyt. A bohóc szerepét ebben a könyvben a nyelv játssza: benne jelennek meg az össze nem illő dolgok (a kultúrált hosszú ú-val), a hatalmas méretű, divatjamúlt kötésszavak (midőn, továbbá), a botladozások és félbeszakadt mondatok. A nyelv-bohóc mutatja meg, hogy a tökéletesre képzelt világ milyen mechanikus, milyen vak, milyen butuska. Jósága milyen otrombán hazug. Fülíg Jimmy naplója nem hazudik a maga fiktív keretében, Parti Nagy azzal csavar Rejtő technikáján, hogy beépíti a hazugságot a szövegbe. Itt például „az utca színfoltjává” stilizált-absztraktizált hegedűs „bácsi”, akire Edina „lopva rámosolygott” nyilvánvalóan orbitális hazugság, hiszen a helyzet egyértelműen a naponta megtörténő kínos elslisszolás a koldus mellett, akinek aligha patyolattiszta a ruhája. Sárbogárdi Jolán el is szólja magát, amikor „az utca színfoltjának” nevezve paszírozza be az Edina világába nem illő alakot, s a mondat végén a reggeli napfényt *barna* bőrén csillogtatja meg.

A fiktív szerző, Sárbogárdi Jolán problémája, a regény nyitótézise, hogy „Margittay Edina még soha nem volt egymáséi” természetesen a végére szerencsésen megoldódik: egymáséi lesz Balajthy Dénes fiatal tehetséges tévérendezővel. A nyelv viszont azt oldja meg, hogyan lehet nulla moralizálással megjeleníteni egy ostoba, részvét nélküli, álnok világot.

9.

James Joyce szerint a művészetnek a tragédia a tökéletes formája, a tökéletes forma pedig a komédia.⁸ Úgy sejtem, ez az állítás maga is komikus: a meghatározások öntelt korlátoltságát parodizálja. Mindenesetre az *Ulysses* komikus regény: a legismertebbként kultivált hőseposzt banális eseményekre írja át: a komolyat, fontosat, patetikusát átcsavarja egy jelentéktelen szereplő jelentéktelen hétköznapijává. Új szemszögből láttatja ez-

⁷ Parti Nagy Lajos: Sárbogárdi Jolán: *A test anygala*. Jelenkor, 1997.6.

⁸ Joyce, James: *Critical Writings*. Idézi Roy Gottfried: *Joyce’s Comic Portrait*. University Press of Florida, 2000. 16.

által az ismertként tételezett *Odiüsszeiát*, s ebből az új szempontból nem csak a magasztos válik köznapivá, hanem a köznapis is fölmagasztosul. Az *Ulysszes*ben megtörténik, ami az *Iffjúkori önarckép*ben még csak lehetőség: egy pap bohóc lehet, és a bohóc pap. (Hasonlóan egy másik 20. századi humorisztikus regényhez, a *Švejk*hez, melyben nem csak a főhős, de Katz tábori lelkész figurája is folyamatos ingadozás e két szerep között.)

A regény műfaji sajátosságai közé tartozik a jelennel, az olvasás idejével való maximális kontaktus. Az érintkezés formája lehet, paradoxálisan, az irónia (amikor a regények a jelentől időbeli vagy térbeli távolítással dolgoznak), és lehet az irónia utáni humor (ahol a távoliról kiderül: közeli, és persze a Vicáról, hogy Versa). A humorisztikus regényben a távolítás nem megy el a végtelenbe (a búsba, az olvasó számára elérhetetlen információhalmazba), hanem visszajön ide, a végesbe (és az ismertről mutatja meg, mennyire ismeretlen). Ki jön vissza? A humor is paradoxális szerkezetű: a távolítás jön vissza, egyszerre van menés meg jövés, ez a humor kettős mozgása. A nyelv-működés szintjén több, egymástól eltérő vagy egyenesen kontrasztos nyelvhasználat együttmozgása figyelhető meg, melyek nincsenek egymás fölé vagy alá rendelve, nem érvényesül az egyik vagy másik diskurzus a többiek kárára. Nincs kikényszerítve mindenáron valamiféle (jó vagy rossz) megoldás, valamiféle (pozitív vagy negatív) harmónia.

„Mert minden komolyan vett mondat: időhúzás a biztos véggel szemben” – olvassuk Simon Balázs *Parafakönyvé*ben. A humorisztikus regény tékje: az ítélet halogatása. Nem ringat abban, hogy nincs okunk tartani az ítélettől, de azáltal, hogy a folyamatok nem írhatóak le fejlődés vagy hanyatlástörténetekkel, hanem minden vacak percben ezer fejlődés és ezer hanyatlás történik egyszerre, fölszabadít a félelemtől. Walter Benjamin írta Kafkáról: „Az előidők a bűn tükrét tartották eléje, s ő e tükörben a jövőt az ítélet alakjaként látta. De hogy ezt az ítéletet hogyan kell gondolni – utolsó ítéletnek? s nem lesz-e a bíróból vádlott? [...] Nem arra törekedett-e inkább, hogy halogassa, távoltartsa? Azokban a történetekben, amelyeket ránk hagyott, az epika újra visszanyeri azt a jelentését, ami Seherezáde ajkán volt: az eljövendőök halogatója lesz. A halasztás *A perben* a vádlott reménysége.”⁹

Ugyanő veti fel Kafka írásainak humor felőli értelmezését egy Gershom Scholemhez címzett levélben: Kafka hagyomány-obszedálta modernizmusának végső titka a humor lehet – írja –, de ezt csak az tudja föltárni, aki észreveszi a zsidó tradíció komikus vonásait. Halogatás és humor összefüggése olyan jellegzetes helyzetekben jelenik meg, mint Ábrahám alkudozása Istennel (ha 50 igaz ember van, nem pusztítom el Sodomát és Gomorát, így Isten, 10 hiánya miatt elpusztítanád?, ravaszkodik Ábrahám, sikerül is levinnie 10-re a feltételt¹⁰). Az ítélet végül halálos, ahogy *A perben* is – Kafka huszadik századi átirása abban különbözik az Ábrahámétól, hogy már nem lehet tudni, mi volt a vád: egy olyan világot formál meg – erősen érintkezve a jelennel –, melyben az ítélet ugyan homályos és tisztázatlan, de elkerülhetetlen. *A törvény kapujában* a vidéki ember hiába várakozik, egész életét egy bolhás gallérú mogorva őr megvesztegetési kísérleteivel tölti – s hogy ez nem patetikus, hanem humoros, azon múlik, hogy a folyamatos halogatásban mikkel próbálkozik az a vidéki ember. Például a bundagallér lakóit kéri meg, járjanak közbe érdekében. A hatalmas felé törekvésben a jelentéktelen mutatkozik meg

⁹ Benjamin, Walter: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, 1980. 804.

¹⁰ Genézis 18, 20–32.

lehetőségként. A bolhák persze követekként nem igazán hatékonyak, de hát a humor logikája éppen a célulvíséget helyezi figyelmen kívül.¹¹

A humorban – ahogy a viccben – nincs megoldás, mert nem megoldásra megy ki a dolog. „A humor ugyebár a reménytelenség udvariassága” – mondja Garaczi egy hoppon maradt egyetemi tanár figurája.¹² A viccnek viszont (pillanatnyi) feszültségoldó hatása van, amit a humorisztikus regényekről nehéz elmondani. Például a Dosztojevszkij regényekről. Igaz, nem is igen szokták humorosnak mondani, Sesztov és Bergyajev erős vallásos-patetikus olvasatai nyomán, pedig igen: Bahtyin a komoly-komikus (erre oroszul van 1 szó: sereznomekhovaia) görög tradícióval hozza kapcsolatba, a szókratészi dialógusokkal és a menipposzi szatírával, melynek markerei: éles hangnembeli kontrasztok; hatalmas botrányok és ekszcentrikus viselkedések; karneváli atmoszféra; a társadalmi hierarchia bomlasztása; a végső kérdések megfogalmazása banálisán kétértelmű helyzetekben stb. R. L. Bush, aki monográfiát szentelt Dosztojevszkij humorának, „árnyékolásnak” nevezi azt a technikát, mellyel végzetesen komoly eseményeket banális gesztusokkal, situációkkal ír körül: például Raszkolnyikov kiszámítja ugyan, hogy 7:00-kor lesz egyedül Aljona Ivanovna, de elalszik (!), és 7.30-ra ér oda, így a szent Lizavetát is kénytelen megölni, amitől precízen átgondolt morális egyenlete felbomlik. Vagy ott van Miskin herceg alakja: már neve is ellentétes dolgokat kapcsol össze: a Lev oroszánt jelent, a Miskin szótöve meg egeret. Személyiségében az érzelmi intelligencia határtalanul magas, gyakorlati érzéke viszont nulla. Azt hangoztatja, hogy a szépség fogja megmenteni a világot, ő viszont csúnyának van kitalálva, fura ruhákban jár és eltöri a ropant drága vázát. Kosztolányi persze erre is ráértett: „a Raszkolnyikov és a Karamazov testvérek írója született humorista is, mert tragikum és humor egytestvér”.¹³ Az *Édes Annát* innen olvasva észrevevessük, hogy nem csak a súlyos társadalmi problémák vezetnek a tragédiához, hanem olyan semminek tűnő ügyek is, hogy Anna a gyilkosság estéjén iszonyú mennyiségű süteményt tömött magába. Vagy feltűnik a regény komikus kezdeti situációja: Kun Béla az aeroplánnal menekül, rablott ékszerekkel karjain – így, többes számban, ami a purista nyelvész Kosztolányinál szándékosan jelent minimo calculo három darab kart. A könyv lezárása szintén konkrét személyhez kötött: magához Kosztolányihoz, akinek ablakán a regény szereplői belesnek, s változó politikai nézeteiről pletykálnak.

Az ókorban addig virágzott a komédia műfaja, ameddig el nem jött a 30 zsarnok uralkodásának ideje, akkor ugyanis betiltották, hogy a komédiákban valóságos nevek szerepelhessenek. Ettől fogva intrikus darabok jelentek meg, kiagyalt jellemekkel és magánérkölcsökkel, mert a komédiát „voltaképpen a közélet szabadsága és mozgalmassága élteti” (Schelling).

A komédia és a humor társadalmi szerepének értelmezésekor többféle nézettel találkozhatunk: vannak akik felforgató, lázadó, anarchista jellegét emelik ki, s vannak, akik konzervatívnak tartják. Ez utóbbi mellett azt szokás érvként felhozni, hogy közösségi műfaj, általánosan elfogadott értékekre alapul, jelzi a túlzásokat, idézeteket működtet, s végső soron az emberi tűrőképességet ünnepli. Ma inkább a provokációra figyelnek:

¹¹ Ugyanígy működik a klasszikus vicc a sivatagban: egy ember alig vánszorog, s ekkor elhúz mellette egy tevé. Megint. Harmadjára megkérdi tőle: hogy bírsz rohanni ebben a dög melegben? Tudod, mondja a tevé, szaladás közben fúj szembe a szél, s ez lehűt. Emberünk összeszedi utolsó erejét, megtesz futva pár lépést, s összerogyik. Újra odaér a rohángászó tevé, belerúg, s megkérdi: mi van, megfagytl?

¹² Garaczi László: *Gyarmati nő*. Jelenkor, 2005. 268.

¹³ Kosztolányi Dezső: *Ércnél maradandóbb*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. 141.

a humorisztikus regény mind a konzervatív, mind a lázadó stratégiákat megbontja, egymásnak ereszti őket, és valamiféle új lehetőséget próbál létrehozni. Ami aligha lehetséges a régi némi ismerete nélkül. A „fölöttünk ez a csillagos nincsen, és bennünk ez az éhes gyomor” (Krasznahorkai), vagy a „bennem semmi, fent Gagarin” (Esterházy) nem fog működni Kant „fölöttem a csillagos ég, az erkölcsi törvény bennem” a maga korában elképesztően forradalmi, ma már olvashatatlanra lestrapált mondata nélkül.

Észrevenni egy regény humorát valamiféle készenlétet jelent: ismereteket és ellenállást a különféle egységesítő általánosításokkal szemben. „A tudás hatalom” – a kelet-európai államkapitalista országokban ezzel a Marx-idézzel idomították az iskolásokat. Humorosan viszonyulni valamihez feltételezi az untig ismert fölötti elcsodálkozást. Nem nyugszom meg attól, hogy ismerem, hanem addig nézem, amíg valami mássá válik. A humor, és itt gondolhatunk mind az alkotói, mind az olvasói pozícióra, a hatalom-nélküliséggel van összefüggésben, azzal, hogy visszautasítja a meglévő szereplehetőségeket és/vagy az adott kereteket. Kezdvé a regény legkisebb alkotóeleménél: a szavaknál – a humor a meglévőtől vagy a szokásostól eltérő jelentéseket képez. Szójátékok, kevert nyelvhasználat; emberek, helyek és intézmények komikus nevei a szavak szintjén; egymástól alapvetően eltérő nyelvhasználatok, félreértések, szerepcserék, travesztiák a jelenetek szintjén; különféle műfajok szabályainak szimultán érvényesítése a kompozíció szintjén. Bahtyin szerint a regény a műfajok paródiája.

11.

„ELSŐ FE

– Az isten bassza meg! – szakította itt egyszerre félbe a kopogtatást az öreg, miközben a helyéről félig felemelkedve az iratszekrény felé kapott.

„Hogy a rackajuhok öregapja döfné belé azt a hétszer csavart, szarukemény...” – mormolta lassan és mintegy magyarázóan tagolva az öreg, míg az ujjai közt megpuhított olvadékony viaszgyurmát gondosan megformázva a fülébe gyömködte, mintegy hatályon kívül helyezve ezzel Oglüztöt, a Hazugság Szurdokát – mondhatni az egész világot.¹⁴

Így kezdődik – a regény 119. lapján – Kertész Imre *A kudarc* című regényében *A kudarc* című regény írása. Félbeszakadt szó, durva káromkodás, majd ennek parodisztikus korrektálása: egy cifra káromkodás. Hogy önparódiáról van szó, az a regény és a regénybeli regény címének egyezéséből nyilvánvaló. „Egy mű megírása, egy szerves, emberi konstrukció létrehozása ma, itt, ebben a helyzetben mindenképpen humoros, hogy ne mondjam, komikus cselekedet. Lehet-e ma, itt, ebben a helyzetben olyan szerves, emberi konstrukciót létrehozni, melyben e cselekedet humora, hogy ne mondjam, komikum, nincs jelen? Ha ilyen mű valóban létre tudna jönni, minőségéért egyedül ez a humor, hogy ne mondjam, komikum szavatolhat.” – írja Kertész 1979-ben, *A kudarc* keletkezésének idején.¹⁵ „Az öreg” a komikum módszerével, felülnézetből mutatja be, hasonlóan a 20. század emblematikus szubverzív komikusához, Chaplinhez: ismétlődő idéetlenkedés, bukdácsolás, élet-ügyetlenség, a kívülállás minden heroizmus nélkül. *A kudarc* kerete, ugyanúgy, ahogy Chaplin filmjeinek végén a távolodó kis embert látjuk, felülről és távolról mutatja az öreg, s miként a film rendezője önmagát, önmaga

¹⁴ Kertész Imre: *A kudarc*. Századvég, 1994. 119.

¹⁵ Kertész Imre: *Gályanapló*. Holnap, 1992. 66.

vállalt antiheroikus szerepét mutatja ebben a formában, a regény okot ad rá, hogy az öregben a szerzőre ismerjünk.

A könyv kerete a kelet-európai szocialistának mondott rendszerek¹⁶ valóság-paródiája. Abszolút semmi tétje bármiről is beszélni, írni, hiszen a nyelvvel történt valami: semmi nem jelent semmit. Ezt a semmit mutatja meg parádésan Kertész a kerettörténettel. Az írásnak attól a pillanattól fogva lesz értelme, amikor „az öreg” a „ötletek, vázlatok, töredékek” megnevezésű dossziében rátalál egy abszurd mondatra, melyben ráadásul ott van Köves: „Köves kétszer adta be útlevélkérelmét, és háromszor utasították vissza; jól lehet nyilvánvalóan adminisztrációs hiba történhetett, Köves mégis jelképes értelmet látott az esetben, és ezzel végleg eldöntötte: most már mindenképp utazik.”¹⁷ Utazása során szegődik mellé Sziklai, aki – a mitikus csábító szerepében – azt ajánlja föl, hogy Kövest eligazítja a világban, megmutatja a könnyebb utat (eltereli a figyelmét a kérdésekről, a rémületekről): vígjátékot írnának Kövessel, ez a terv. (Nyilván nem független Köves életének epizódja Kertész vígjátékgyártó korszakától, melyről több interjúban is ő maga beszámol, hogy a megélhetésért írta őket, s semmit nem engedett át abból a regényeibe.) A regénybeli Köves rendes antihős: minden próbatételen elbukik (olyanra van írva a világ, a megélhetési vígjátékokkal ellentétben, ahol csak elbukni lehet) – de egyik bukása során elkezd írni egy levelet, és úgy írja meg, hogy valakinek ezt meg kell értenie. Ha nincs aki megértse, nincs miért elmondani – akkor inkább találja már ki (*A kudarc* regényideje alatt ezen ugyan végig hasztalan töri a fejét) azt a lányt a Sziklaival írandó vígjátékukhoz (melynek a vége már megvan: hogy boldogok lesznek, mármint a vígjáték szereplői, Sziklainak meg neki viszont „dől a pénz”).

Kertész „eksztatikus beavatási regénynek” nevezi munkáját.¹⁸ A szókapcsolat humorát nem azonnal lehet észrevenni, de akkor igen, ha arra gondolunk, hogy az eksztázis kilépést jelent, (ön)kívületet, ergo valamiféle kívülkerítő beavatásról, vagy a kívülállásba való beavatásról lehet szó. Mert a tét az, hogyan kerülhet ki a totálisan kiszolgáltatott individuum a totális hatalom fennhatósága alól, hogyan *ne* legyen beavatva, hogyan *ne* értse a totális nyelvhasználatot, pontosabban, hogyan *ne* mímelve, mint mindenki, hogy érti. Hogyan *ne* írjon olyan könnyű, szorakoztató darabokat kikényszerített happy endinggel. És *ne* is moralizáljon a világ siralmas állapotáról – a *Kaddis a meg nem született gyermekért* siránkozás-paródiával indul, amikor az elbeszélő Obláth doktorral kórusban hangoztatja, hogy a világnak tulajdonképpen már nem kellene lennie. „Két beszélgető férfiú az avaron.”¹⁹

Mutassa meg, hol élünk, de ne akarjon mindenáron kioktatni. Legyen humoros: „az alkotás – úgymond – legyőzi a halált. Ennek az ellenkezője legalább biztos igaz.”²⁰

És legyen ember a humor megértéséhez: „Nekem úgy tetszik, hogy Isten humorista, kissé kegyetlen humorista, ámbár nem hiányzik belőle az igazi humorista bölcs, noha korlátozott jósága sem. – Persze ez nem igaz: a humort az ember találta ki, és éppen Isten elégtelensége miatt; ha Isten – és vele az élet – tökéletes lenne (átlátható, valamint halál és rémület nélkül való), akkor nem létezne humor.”²¹

¹⁶ Lásd még: középkorú, csinosnak mondott...

¹⁷ *A kudarc*, 117.

¹⁸ *Gályanapló*, 156.

¹⁹ Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Magvető, 1990.17.

²⁰ *Gályanapló*, 59.

²¹ *Gályanapló*, 143–144.

13.

„...és ő még mindig a gyomránál tartotta a kezét ökölbe szorítva, még mindig ott, hogy megvédje magát, hogy visszaverje a következő támadást, ha itt ebben a szép nagy sárga taxiban egyszer csak a sofőr és közte le találna csapódní a rács, vagy ha egy pirosnál bedobnána valami bombát, csak úgy, az ablakon, vagy ha végül netán pont a sofőr hajolna át, a sofőr, akit első pillantásra pakisztáninak, afgánnak, iráninak, bengálnak vagy bangladesinek nézett, ő, hogy ráfogjon egy óriási mordályt, és azt mondja, Money, nézett bele Korim a noteszébe idegesen, or Life.”²²

A *Háború és háború* címet ugyan olvashatjuk egy katasztrofista látomás emblémájaként, de nem érdemes. Jobban jár az, aki Tolsztoj nagy *Háború és béke*-jének finom visszavételére figyel. Maga a gesztus, hogy Tolsztoj címét írja át Krasznahorkai, egyszerűre hübrisz és önvisszavonás: olyasmit ír, mint ő – de nem tud/nem akar, csak dadogni: háborút és háborút. Ez a szándékos tökéletlenkedés a humor ellentéteket egymásba játszó szövegmozgását indítja el, s nem is állítja le: a talált kéziratban Kasser, Falke, Bengazza és Toot különféle korokon át keres olyan helyet, ahol az emberek ne háborúznának egymással. Nem találnak.

A regény Korim nevű figurája hasonló össze nem illő elemekből áll, mint Miskin herceg, csak neki már a huszadik századi kegyetlenkedés kidolgozott technikái között kell valahogy boldogulnia. Miközben a legelementárisabb dolgok működésével sincsen tisztában: nagy buzgalmában New Yorkban akarja a világhálón megjelentetni a talált kéziratot, holott az óvodások is tudják, hogy bárhol megtehetné. Nem tud angolul, csak egy notesze van a legszükségesebbnek vélt szavakkal, beszélgetései így a félreértések egzaltációja. A tolmács szeretőjének órákon át áradozik a konyhában a kéziratról, de egy oldalnyi választékosan elmondott bonyolult történetből annyit fordít le angolra például, hogy „the continuous danger”. Minden történet úgy van megírva, hogy valaki mondja valakinek, aki ebből semmit sem, vagy alig valamit ért. Különféle nyelvi regiszterek vannak, s olyan eltérő tapasztalatokat fejeznek ki, hogy alig képesek egymással kommunikálni (a klasszikus vicchelyzet a süketek párbeszédével): Korim egzisztenciális válságát, mely őt arra készítette, hogy útnak induljon, hét gyereknek meséli remegve, mert látja, kés van náluk, akik viszont – miután kilőtték a 6.48-as néhány utasát – arról mesélnek a Bingó bár előtt a többieknek, hogy miközben várták a hídon a vonatot, egy fura alak mindenfélét összebeszélt, nem figyeltek oda, de talán mégis biztonságosabb lett volna kinyírni. Korim mindvégig fél, az idézett részletben már a New York-i taxiban fél, és ez a félelem van parodisztikusan felfokozva a különféle lehetőségek részletezésével, a sofőr lehetséges nemzetiségének enumerációjával, a különféle korok fegyvernemeinek keverésével (bomba, mordály). Az angol szavakat, melyek képzeletbeli meggyilkolását kísérik, szintén minden óvodás ismeri, Korim viszont (bár könyvtárosként sok különféle haszontalan tudást halmozhatott fel) éppen a nyilvánvalót nem tudja: „Money, nézett bele Korim a noteszébe idegesen, or Life.”

17.

„Most hülyéskednek, vagy tényleg az elvtárs füle az? Mert azt én is megnézném. Hadd lám csak.

Géza Hutira füle csonkja köré görbítette tenyerét, hogy megértse, mit is kíván Coca

²² Krasznahorkai László: *Háború és háború*. Magvető, 1999. 62.

Mavrodin. Kicsit eltöprengeni látszott a hallottakon, aztán miután mégis megértette, szomorúan megrázta a fejét.

– Sajnos, már nem lehet.

Egy kicsi, avarszínű négylábú állat, akkora mint egy mókus vagy egy menyét, lábát a kerges havon sebesen kapkodva, szájában a füllel éppen tovaishajlít. Távolabb a párja várta, és nemsokára hallatszott, ahogy fogaik között Géza Hutira porcogói ropognak.

– Majd kitalálok valamit – mondta jóval később Coca Mavrodin, ereszkedőben a Kolinda-erdőről –, valamit, amivel kárpótolhatnám; tudtommal a szovjetek már műfület is csinálnak. Azért, engedelmeivel, maga is jobban vigyázhatott volna rá.

– Nem tesz semmit.”²³

Bodor Ádám *Sinistra* körzetében az abszurd dolgok a lehető legtermészetesebben törnének. Mert dupla csavarral dolgozik: van egy zsarnoki politikai rendszer, mely egyszerre hatalmas és szeszélyes, s van egy hatalmas természet, mely szintén szeszélyes. Az embereknek ugyan egy totalitárius politikai hatalom irányítja az életét, de ez a politikai hatalom nevetségesen kicsi a természet erejével szemben. Így nem működik olyan egyszerűen a totalitárius rendszerekről szóló beszédet formáló dichotómikus tikitaki: üldözők – üldözöttek, bűnösök – áldozatok; itt különféle szerepeket játszó színes alakok vannak, akik olykor ezek, olykor azok, de végső soron mindenki ez is, az is. Működik a társadalmi hierarchia: az emberek többsége fölfelé szervilis, lefelé hatalmaskodó; de ezt a szép, nyugodt hierarchiát föl-fölborítja a másik hatalom, amelyik hol halálos járványok formájában jelenik meg, hol ellenállhatatlan szexuális impulzusokként, hol valamiféle állatka képében. Az idézett részletben például a hatalmi körök: Géza Hutira füle (ez a legtehetetlenebb, legkiszolgáltatottabb); Géza Hutira (kénytelen teljesíteni az ezredesnő parancsait), Coca Mavrodin (a bogárszagú ezredesnő, a politikai hatalom képviselője a Sinistrában), a szovjetek (a regénynek ez az egyetlen pontja, ahol ez a szó szerepel, következképpen legkézenfekvőbb jelentése: Coca Mavrodin transzcendentális élménye) – s mindezek fölött ott a másik hatalom, mely ezúttal egy avarszínű állatka formáját ölti. Ezért komikus Bodor világa: a zsarnoki hatalom tehetetlen a Géza Hutira fülét ropogtató mókusforma párral szemben. A *Sinistra* legfelsőbb hatalmától joggal lehet ugyan félni, bármikor fülét vagy életét veszíti itt az ember, de ez a „nagy természet” nem fenséges, nem kikezdehetlen, hanem humoros. Képzletbeli és valóságos állatok népesítik be, s a képzletbeliek valóságosakká válnak, a valóságosoknak meg fiktív cselekedeteik vannak: Borcan ezredes holttestét például egy griffmadár ragadja el, de ez a mesebeli griff valóságossá válik az új hatalom új szolgáinál: a Borcan ezredes fölváltó hatalom idején a felcserekeknek van griffmadár karmuk; a tunguz náthát a körzetben – a betegség nyilván fiktív – a csonttollú madár terjeszti (s ez a madár valóban létezik, bár a név két eltérő dolgot ránt egybe, mintha Bodor Ádám találta volna ki). Az emberek és társulási módozataik is szinte cirkusziak: Musztafa Mukkermann 600 kilójával és kamionjával, melynek oldalán egyetlen női mell díszel, Hamza Petrika, az ikerpár, akinek neve is közös, szerelme is: Oleinek doki, a medvefelelős, a medvék pedig egy nem működő bánya jártaiban élnek, ki tudja, miért, Connie Illafeld, a szőrös testű nő (róla kiderül, miért: Bela Bundasian gyönyörű szeretője volt, röpcédulákat terjesztettek, a politikai hatalom előbb elmeegógyintbe zárta, ott addig gyógyszerezte, míg ilyen lett, utána deportálta a körzetbe), Gábiel Dunka, a törpe, aki előre eladja csontvázát a múzeumnak,

²³ Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. Magvető, 1992. 110.

Bebe Tescovina, a világítószemű kilencéves kislány, és szeretője, Géza Hutira, a földig érő hajú meteorológus.

Andrej Bodor gyilkosságának nyomát a Sinistra körzet éveken át – talán örökre – természetfölötti módon őrzi: amikor hét év múltán visszatér vadonatúj metálzöld négykerék-meghajtású Suzuki terepjárójával, sítálpainak fehér nyoma ott kanyarog a zöld fűvön azon az útvonalon, amelyen annak idején a cementeszsákokat Coca Mavrodin parancsára lehordta, hogy Aron Wargotzkit élve eltemesse.

Homicskó Atanáz: Karikatúra (évszám nélkül, tus, papír; 242×180 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.18.1.; jelezve jobbra lent: Homicskó)

Kiss László

A paródia újabb jelenségeiről

Németh Zoltán alapvető tanulmánya szerint „különösen két tapasztalat fontos a fiatal magyar irodalom számára”¹. Egyfelől a nyolcvanas-kilencvenes évekből, az Esterházytól, Parti Nagytól, Garaczitól örökölt irónia, e „vírúshoz hasonló retorikai alakzat”² mindenhatósága. (Ehhez az elgondoláshoz kapcsolható Zólya Andrea megállapítása, miszerint „[e]bben a gesztusvilágban lényeges helyet foglal el a nyelvi humor és az irónia, rajtuk keresztül az eredeti szövegek lehetőségei kitágítódnak, és más utalásrendszerek teremődnek, általuk létrejön egy többjelentésű és többretegű szövegvilág. [...] A műben megnyilvánuló irónia is csak ironikusan uralható, amely egyidejűleg szabadítja fel az alkotót és az alkotást, illetve magát az olvasót is.”³ A másik tapasztalat a nyelvi, szociokulturális és retorikai értelemben egyaránt működő „anything goes”⁴ – László Noémi és Varró Dániel kapcsán Németh Zoltán „infantilizálódásról”, „szándékolt naivitásról”, a „diáknyelv intonációiról”⁵, Orbán János Dénes, Gergely Edit és Farkas Wellmann Endre szövegével kapcsolatban pedig „a szleng, a durva szexualitás beemelésének lehetőségéről”⁶ ír, ugyanakkor az sem elhanyagolható szempont, hogy „a fiatal irodalom egyik fontos jellemzője az a tudatosság, amellyel párbeszédbe lép más szövegekkel, irodalmi korstílusokkal, egyéniségekkel.” (vö. 3. lábjegyzet)⁷. Németh Zoltán ennek a posztironikus pozíciónak „öt lehetséges változatát”⁸ vázolja fel: a többek között Hazai Attila és Parti Nagy Lajos műveiben vagy Varró Dániel nonszensz verseiben, versfordításaiban jelentkező *naivitáselvet*; a Térey János vagy Orbán János Dénes költészetére vonatkoztatható *agresszív iróniát*⁹; a gyakran önreflexió útján létesült *öniróniát*; a leginkább a paródiák kapcsán jelentkező *humoros jelentésképzést*, valamint az *abszurd kondíciót*.

Balázs Imre József írja egy kritikájában, hogy „közel egy időben egyszerre három olyan kötet jelent meg, amely most már nem látenszen parodisztikus, hanem vállaltan”¹⁰, majd felteszi a kérdést: „[v]ajon a lezárulás élménye körvonalazódik e kötetek révén, vagy valami más?”¹¹. Jóllehet erre a kérdésre, a paródia allegóriává válásának lehetőségét szem előtt tartva, aligha adható autentikus válasz¹², egyvalami biztosnak tűnik: az alább tárgyalandó paródiakötetek közül három ezeknek a látenszen parodisztikus beszédmódnak a kritikáját fogalmazza meg. Dolgozatomban négy, az elmúlt évben megjelent

¹ Németh Zoltán: *Irónia, paródia, humor a fiatal magyar irodalomban*, in: Uő: *A széttartás alakzatai*, Kalligram, Pozsony, 2004. 51.

² Uo. Németh Zoltán megállapítása szerint a fiatal magyar irodalom „posztironikus pozícióban” van, ezért benne „az utániség helyzete válik fontossá” – i.m. 52–53.

³ Zólya Andrea Csilla: *A paródia helye a kortárs erdélyi magyar irodalomban*, Kolozsvár, 2004. 11. Kéziratban.

⁴ Németh Zoltán: i.m. 52.

⁵ Németh Zoltán: *Kanonizálók és kanonizáltak (a fiatal irodalomban)*, in: *A széttartás alakzatai*, 35.

⁶ Uo.

⁷ I.m. 38.

⁸ Vö. 1. lábjegyzet, 52–62.

⁹ Orbán János Dénes Anna egy pesti bárban című verse kapcsán fontos megállapításnak tűnik, hogy „a macsó mentalitás, a szexuális képzettársítások és az agresszív irónia kapcsolata intertextuálisan nemcsak a nő, hanem a megidézett költőelőd [...] ellen is fordítható”. I.m. 55.

¹⁰ Balázs Imre József: *Ex libris*, in: *Élet és Irodalom*, 2005. február 6. 23.

¹¹ Uo.

paródiakönyv recenziálását végzem el: Király Leventét (*Így irtok én* – Korona Kiadó), a Magyar Szilárd szerkesztette *Így irtunk mi* címűt (DFT-Hungária Kiadó), Fekete Vincét (*Lesz maga juszt isa* – Erdélyi Híradó Kiadó), valamint Székely Csabáét (*Írók a ketrecben* – Erdélyi Híradó Kiadó–FISZ).

Ami a jelzett kötetek esetében alapvetőnek látszik, az – megfelelő a paródia Karinthy utáni szembetűnő hazai jellemzőjének –, hogy „[a]z *Így irtok ti* hagyománya elől a mai napig nem lehetett (vagy nem sikerült) kitérni”¹³ – minden út Karinthyhoz vezet. S ha már a mester (és kora): a huszadik század eleji műfaji differenciálódással párhuzamosan a paródia is „vesztéseket” szenvedett: nagyon kevés a tiszta travesztia vagy paródia. Erre már Karinthy is utal műve második kiadásának előszavában,¹⁴ és ez a kortárs paródiarodalomra, így az alábbiakban vizsgált kötetekre is jellemző. Épp ezért bajos volna meghatározni, dolgozatomban pontosan mit értek paródián: műfajt, ábrázolásmódot, parodisztikus beszédmódot, csoportnevet, gyűjtőfogalmat, melynek különféle megnyilvánulási formái vannak (travesztia, pastiche, persziflázs), esetleg mások modorában írást. Leginkább mindet a felsoroltak közül.

A „paródia” további alapvető jellemzői között említhető a „szuverén hang”¹⁵ megtalálásának igénye. Ez a megnevezett könyvek nem mindegyikére igaz, de bennük nem egy szöveg ennek figyelembevételével is olvastatja magát. Fontos ugyanakkor, hogy a paródiáírás voltaképpen nem más, mint „a nyelv cserélhetőségének az érzése, a más bőrébe való behatolás képessége”¹⁶, dialógus, s mint ilyen, a kommunikáció problematikus jegyeit is magán hordja: „[a] paródiáíró saját nyelvi maszkjából való kilépése olyan kilépés, ami sohasem mehet végbe a maga teljességében, hiszen csak a saját nyelvi feltételeinek a függvényében képes a másik felett bíraskodni. [...] úgy van benne egy adott nyelvben, hogy mégis kívül marad, megtartva ezáltal egyfajta távolságot.”¹⁷ Ezért lehet megfelelő terep a szóban forgó kötetekben is sűrűn tetten érhető öniróna és önreflexió számára.

KIRÁLY LEVENTE: *Így irtok én*

Az immár háromkötetes szerző tavaly megjelent paródiakönyvének címe az *irtás* fogalmát hozza játékba, ami mellett, hogy a Karinthy-mű címével kapcsolatba lépő szójáték, utal – a fülszövegben egyértelműen is – az *Így irtok ti* nevezetes bevezető anekdotá-

¹² Zólya Andrea – Paul de Man gondolatából kiindulva – az Előretolt Helyőrség kapcsán az „újríró” szövegek allegóriává válásának paradoxonáról szól: „az Előretolt Helyőrség miután kanonizálódott és hatalomra került [...] egyrészt már nem volt szüksége a formabontó gesztusokra, másrészt maguk a formabontó gesztusok is konvencióvá váltak [...] Az ironia segítségével szétírták az addigi allegóriákat, ami újabb allegóriákat hozott létre, amelyek szintén a kimozdításra, a szétírásra és újragondolásra ösztönöznek”. Zólya Andrea Csilla, i.m. 18.

¹³ Tarján Tamás: *A paródiáról a paródiáig. Adalékok e műfaj 1960 utáni hazai történetéhez*, in: Bárka, 2003/5. 95.

¹⁴ „[A]nnak idején vidám könnyelműséggel és szándéktalanul egy újszerű műfajt hevenyésztem össze, több, külsőben hasonló műfaj határmezsgyéjén. Nagyrészt humoros műfajok ezek; de én már akkor éreztem, hogy a paródia, travesztia és persiflage elnevezések, amikkel eleinte meghatározták ilyennemű írásaimat, nem szabatosak.” Karinthy Frigyes: *Előszó. A második, bővített kiadáshoz*, in: *Uő: Így irtok ti*, Szépirodalmi, 1979. 121.

¹⁵ „[A] paródia [...] [k]özeledés a szuverén hanghoz – az imitálás tanulságai és tanultságai által.” Karinthy Frigyes: *Így irtok ti*, szerk. Reményi József Tamás és Tarján Tamás, matúra klasszikusok, Ikon, 14.

¹⁶ Zólya Andrea Csilla: *Irodalom a határon. Irodalomelméleti megközelítések a paródia vizsgálatához*, Kolozsvár, 2004. 14. Szakdolgozat (kéziratban).

¹⁷ I.m. 13.

jára („Célozni tanulnak a katonák”). Felmerül a kérdés: mi lehet a cél az *irtással*? Míg Karinthy-nál kézenfekvőnek tűnik a válasz (a „szuverén” hang megtalálása: „szemei egy árnyalattal talán már tisztábban látják a célt”), Király Levente esetében – a fülszöveg dacára – korántsem biztos, hogy erről van szó, hiszen a paródiakötetet megelőzte egy verseskönyv, igaz azonban az is, hogy a legutóbbi, az idén megjelent kötet (*Szándalmasan közel*) szintén verseket tartalmaz, ez viszont már értelemszerűen a paródiagyűjtemény után látott napvilágot. Ezért tűnik találó megállapításnak Varga Virágé, aki szerint az *Így irtok én* „egyetlen hangra van komponálva”¹⁸. Legyen tehát Király Levente kötete „játékos vadászat”, amit az alcím helyén látható grafika is igazol: egy Rumcájsz-szerű alak – vélhetően a szerző karikatúrája – puskával elejteni indul. S ha már grafika: érdekes, hogy nem elsősorban a parodizált alkotókról, sokkal inkább a parodizált szövegekről található rajzolt karikatúra, ami Oravecz Péter költőtárs munkáját dicséri.

Király Levente Karinthy-követése nem csupán a címben egyértelmű. Bár nem emeli át a névferdítéseket, nincsenek Trombolányi Dezsők, Babics Bihályok és Hady Endrék, ellenben – írott – szerzőportrékat mindenhol prezentál. Van, amelyik egészen találó („Író, kalapot hord.” – *Krasznahorkai László*), némelyik viszont hol komolyan megdöbbenő, referenciális vonásokat tár fel („a leghíresebb magyar alkoholista költő” – *Petri György*; „Általában Csopakon és a Libellában üti föl fejét, mely néha az asztallapon koppan.” – *Karafiáth Orsolya*), hol vitriolos s így kritikai felhangoktól sem mentes („Szajlán születtem, szajhákat szerettem» – vallja ő maga egyik kései művében [*Szajha – tanulmányok egy kamuregényhez*]” – *Oravecz Imre*), vagy belterjgyanús (*Kukorelly Endre* „Kuksi”-ként említése), esetleg a szóban forgó szerző szükségtelen – kanonikus igényű – igazolása („Díj/oldal viszonylatban alighanem világrekorder, ám megérdemelten.” – *Bodor Ádám*).

Király Levente könyve intertextuális utalásokban gazdag, ezek azonban nem mindenhol bírnak funkcióval. A Petőfi-paródiákban, ahol igen, a *tovább* élő Petőfit írja meg, s olvasása közben – tágtván az irodalomtörténeti dialógus kontextusán – nehéz nem gondolni Parti Nagy Lajos versére (*Petőfi Barguzinban*):

„Drága János, eddig nem írhaték Neked,
mert itt cezúrázzák(!) ám a leveleket.
Muszka-szakállá nő én szép kis borostám,
míg általjut versem a megannyi rostán.”
(*Levél Arany Jánoshoz* – Petőfi Sándor)

De a kisebbfajta művelődéstörténeti tablóval (Ferenc Józseffel, Kossuthal, Vajdával, Adyval) díszített intertextuális játékba belefér Radnóti („És hun is lakott Vörösmarty Mihály?”), maga a parodizált Petőfi („hát a királyokat nincs ki felakassza?”) és vele karöltve József Attila is – miközben a Parti Nagy képviselte nyelvfacsarás változatlanul működik:

„a természet vadvirága, én, én, én:
ki nem lesz tanár e féltéken,
mert lehoztak egy helyi lapban,
hiába, bennem zseni lappan’.”
(*Apcsel 1. 9. 98.* – Petőfi Sándor)

Ganxsta Zolee a forгатatókönyv-paródiában mondja egy elcsábított hölgyről, nyelvtanilag hibásan, hogy „Kiszívja frankón mind a velőm, / én álmodozok a déli verőn”

¹⁸ Varga Virág: *A paródia poétikája*, in: Árgus, 2005/6.

(*Csórócsávók*). Ha már rap és irodalom: a Ganxsta-paródia kapcsán a Peer–Poós–Térey triumvirátus létrehozta, irodalmiságát elnevezésében is hangsúlyozó zenekar, a *Nyelvte-rület*, de akár Orbán János Dénes épp a nevezett formációnak ajánlott *A Szappan-reppje* is szóba kerülhet („alkalmazkodom új korokhoz”).

Az intertextuális játékokat gyarapítja – ugyancsak a forgatókönyv-paródiában – a rendőrtiszt, aki „nagyot kortyol, azután elhallgat” vagy az Orbán Ottó-paródia alábbi két sora:

„Majd hozatok egy kört a túlvilágra,
mit érdekelne engem az enyészet. Hé, Maga!”

(*Vén kalózunk lerészegedik a Retkes Falábúban és vitába keveredik a legfőbb kocsmáros-sal.*)

Ez utóbbi vendégszövegekben nem érződik különösebb poétikai szándék, inkább csak játékos átemeléseknek tekinthetők. A kitűnő Tolnai Ottó-paródia ugyanakkor (akkor merre menjünk vezess most te / wilikém menjünk inkább arra”) a L’art pour l’art társulat egy poénjára játszik rá, ami viszont a humoros műfajok közötti átjárhatóságot igazolja.

Az *Így irtok én* rendkívül sokszínű mind az alkotók (Arany, Jancsó, Varró, Asimov, Csáth, Ganxsta Zolee), mind a műfajok vagy műformák (levél, novella, regényrészlet, ballada, dalszöveg, forgatókönyv, limerick) tekintetében. Meglehet, épp ebből fakad, hogy Király Levente nem tűnik gazdaságos szerzőnek, Krasznahorkai-, még inkább Asimov-paródiája értelmezhetetlenül hosszú, és nem is túl mulatságos, amint erre kritikájában már Csontos Erika is felhívta a figyelmet.¹⁹ Problematikusnak tetszik továbbá a címadás olykori mesterkéltisége is: Tolnai Ottó *Wilhelm-dalokjából Rímhelm-farok* lett, Grecsó Krisztián *Vízjelek a honvágyról* című kötetéből *Vizelek a konyháról*, Térey János *A valóságos Varsójából A valóságos borsó* mint receptkönyv, Varró Dániel *Bögre azúrjából Tökre lazul*).

A Varró Dániel-paródia egyébiránt (*Képeslap a kedvesnek*) a könyv egyik leginkább működő szövege, benne minden együtt, ugyanakkor a helyén van – s válik humorforrássá: a cím (a Varrónál gyakori műfaji [al]megjelölés), a szerelmi tematika (jelen esetben egy karikírozott szerenád, az ódai hangnem lefokozásával), a naivitás-infantilizmus („melletted brumimaci leszek”), a Varró-költészet megidézett kontextusa („szemed akár egy bocitéhéné”) vagy a szellemes rímelés („Nem vagyok egy Montesquieu [...] / de Melletted, mondd, ez meg ki?!”) és a referencialitás („A szívem egy nagy focivébé, / és Te vagy benne a Puhl Sándor”).

Az *Így irtok én*ben külön ciklusba tömörül a kortárs próza. A Bartis Attila-paródia a narráció monotonitását figurázza ki, a Tar Sándor-paródia pedig szintén hozza a nemrég elhunyt szerzőtől megszokott narrációs mechanizmusokat, valamint a groteszket. Rendkívül tömény szöveg, benne utalással a múltra/félmúltra/közelmúltra; burleszkszerű fordulatai a persziflázs műfaját sejtetik. A Cserna-Szabó András-paródia Karinthy ismert irodalmi játékára épít, a Sárarany-paródiára, melyben megjelenik „a tömörkény, a gárdonyi, meg a mikszát.” Itt Grecsó, Ficsku és Bartis játssza ezt a szerepet, bár az utóbbiról nem volna könnyű megmondani, miért; az első két név viszont – tekintve tematikájukat, helyszíneiket – egyértelműnek tűnik: „S hová Isten szent lehelle lecsapódott, ott jött létre Szentes városa, s hová alfeléből távoztak a profánabb szelleitek, ott ma Szegvárt

¹⁹ Csontos Erika: „...az irodalom egy Hakapeszi”, in: *Élet és Irodalom*, 2004. szeptember 27. 24.

találjuk.” A szöveg jó, szórakoztatóan karikírozza Cserna-Szabó stílusát, a sűrű káromkodást, kocsma kultúráját, önreflexióját: a paródia fergeteges önparódiába torkollik, a metanarrációt figurázza ki, a szerzőt a narrátorról le- és elválasztó elméleteknek mutat groteszk fityiszt, hogy végül a „Király” legyen a mindenvivő.

Kissé bántja ugyanakkor a recenziens szemét a záróparódia. Nem föltétlenül funkciótlan, hiszen az *Így irtok én* szövegei, portréi lépten-nyomon mulatnak az irodalomtörténet és -elmélet mesterkéltégein, ellentmondásos ügyeskedésein, de ez a szöveg sokat markol. Az még talán érthető, miért éppen Kulcsár Szabó Ernő a parodizált szakíró, de a halandzsába forduló elméletinyelv-paródia nem működik hiteles (ál)tudományos szöveggént, s az eltúlzott lábjegyzetek sem találóak: „König elképzelése azon a spridaktikus iskolán alapul, mely szerint a koveráció egyetlen dekrualási lehetősége a sziptilis rudakció útján képzelhető el.” Nem hisszük el.

BAGI PÉTER, MAGYAR SZILÁRD, MEZEI PÉTER: *Így irtunk mi*

Említett tanulmányában mondja Németh Zoltán, hogy „a fiatal irodalom [...] [e]ljátssza, hogy irodalom, miközben tudja, hogy szépirodalom már nincs, csak szövegek, amelyek akadálytalanul generálódnak a mediatizált világban. Elég humoros az egész szituáció, ahogy a szövegek egymás pozícióira törnek, törtetnek.”²⁰ Valami hasonló törekvés figyelhető meg a szóban forgó kötet címválasztásában – szövegekben pedig totálisan agresszív, olykor abszurdig vitt ironia. A cím ugyanis ellen-Királyságot sugall, s így értelmezve nem csupán Király Levente paródiáinak ellenszövegeivel találkozhatnánk, hanem – különösen, hogy együttes fellépésről van szó – a *Sárkányfű*-csoportosulás afféle ellen- (még ha alkalmi) teamjével is. Ugyanez a hozzáállás érvényesül a borítón is, melyre – csakúgy, mint a Király Leventén – iskolásan karikírozott költők arcképeit álmódta a tervező. A hátsó borítón viszont a szerzők fényképeit látjuk, amelyek mellett a saját tollukból származó rövid „fülszöveg” olvasható. Mezei Péter vélhetően őszinte vallomása – „Felkértek, megírtam.” – ugyancsak az ellenkötet tényét sejteti, ráadásul nem alaposan megdolgozott és nem kellőképpen átgondolt munkára enged következtetni. Ugyanakkor a szövegekben nincs utalás Király Levente művére – ennek a kötetnek a kortárs irodalomban elfoglalt helye, még inkább célkitűzése legyen tehát „agresszív” rejtély.

Az *Így irtunk mi* darabjai afféle „diákos” versek, sokszor egyetemi vagy épp középiskolai lapok színvonalát idézően. Voltaképpen szinte minden irodalmiságot, textuális párbeszédet nélkülöző szatirikus travesztiákról és persziflázsokról van szó. Nem stílust, szemléletet, poétikát karikíroznak, hanem ismert műveket kottáznak le, s írják rá az újat („átöltöztetés”):

„Már meg sem próbálok csalás
Nélkül megélni könnyedén,
Rutinból megy ám a nyalás
Bármely érdek kis fenekén.”
(Magyar Szilárd: *Erénytelenül*)

„Sikolt a motor, prüsszkölget, füstöl,
Gázzagú, kormos, forró-fojtó pára.
Az életveszélyes garázsból kijárok,
Ladámon hajtva indulok el bálba.”
(Magyar Szilárd: *Ladával a bálban*)

²⁰ Vö. 1. lábjegyzet, 62.

Talán egyetlen „irodalmi” olvasatot kínálnak, mely megfelel a paródia karikírozó, kritizáló természetének:

„Mint aki a színek közé esett...

S nézte, hogy nyílik ki a sárga,
Mint borul verse díszes virágba,
Mindig fürgén, de mindig vigyázva
Szedte rímét és rakta kosárba.”

(Magyar Szilárd: *Mint aki a színek közé esett...*)

A kötet szerzői látványosan egyszerű és egyértelmű címmel élnek – ezért is nehezen értelmezhető, miért mellékelik a parodizált szerzők név- és címlistáját (Nagy László szonettjéből *Ki viszi le a szemetet?* lesz, Radnóti elégiájából *Ale: sör ez*, Ady *A fekete zongorájából A kék szintetizátor*, Kosztolányi nagyverséből pedig *Korai ittasság*.)

Az eddigiekből is kiderülhetett, hogy kevés – parodisztikusan – szórakoztató szöveg van a könyvben; ahol lehetne valami rendkívülit, nem szokványosat csinálni, ott nem (vagy csak ritkán) élnek a kínálkozó lehetőséggel – nem biztos, hogy bravúros megoldás, de talán többet eredményezett, legalábbis közelített volna az „abszurd kondíció” felé az eszközhatározó és a tárgy felcserélése például az alábbi részletben:

„Már kiszáradt szememmel
Bámulom a melledet,
Már reszkető kezemmel
Nyomom ki a szemedet.”
(Bagi Péter: *Kinyomom a szemed*)

FEKETE VINCE: *Lesz maga juszt isa*

Fekete Vince könyve több szempontból is a „karinthy” kötetek sorát gyarapítja. Karinthy műve az *Optimisták* ciklussal zárul, közelebből az *Együgyű mesével* – Fekete Vincée úgyszintén mesével, sőt verses állatmesékkel fejeződik be, melyek a „klasszikus fabulára alapoznak”²¹ (pl. *A holló és a róka*, *A farkas és a bárány*) – tehát az addig sem tisztán parodisztikus mű a Karinthy-könyv struktúráját követve átcsap szatirikus-parodisztikusba (amit már az alcím is jelez: *Paródiák, szatírák, állatmesék*). Az *Így írtok ti* hagyomány felvállalása ugyanakkor a parodizált szerzők humoros portréjának megalkotásában is tetten érhető, hasonlóan Király Levente könyvéhez.

A kötet címébe bújtatott slágerkezdet és az „isa” mint a Halotti Beszéd nevezetes szöveghelyének keverése ironikusan a kötetben található paródiák nyelv-emlékké válását előlegezi. A *Lesz maga juszt isa* azonfelül az egyik Orbán János Dénes-paródia címe is, ami az Orbán-líra kiemelt helyen való kezeléséről tanúskodik, dacára annak, hogy a legtöbb paródia Sántha Attiláról olvasható (vö. Farkas Wellmann Endre portréjával: „Orbán János Dénes ifjúkori költői neve.”).

Fekete Vince könyve meglehetősen szűk réteget vesz szemügyre: mindösszesen hat (!) szerzőt karikíroz – s míg Kelemen Hunornak és Lövétei Lázár Lászlónak egy-egy vers „jut”, addig Sántha Attila 29 verssel „szerepel”. A *Lesz maga juszt isa* tehát igazából az Előretolt Helyőrség által kialakított kánont rajzolja meg, és azokat a szerzőket emeli ki, akik ennek a csoportosulásnak a legmarkánsabb képviselőiként ismertek: Sántha Attila,

²¹ Bogdán László: *Az erde(ly)i család panoptikuma*, in: Háromszék, 2004. április 22.

Orbán János Dénes, Farkas Wellmann Endre. A könyv így voltaképpen a(z ön)kanonizálás gesztusának a paródiája, amennyiben a transzközép elmélet, illetve az ennek a jegyében szerveződött kánon meglétére, hitelességére kérdez rá: a három ciklusból álló kötet első részének címe DÖ BESZT OF FRANCKÖZÉP. Ennek mintegy bevezetőjeként Sántha Attiláról imígyen fogalmaz, kissé döcögve: „nehezen lehetne besorolni semmilyen más irányzatba, mint az általa kitalált és transzszilván földön meghonosított, ugyanakkor Orbán Bebascu János személyében egyetlen tagot számláló francközép irodalomba.” Ám mint-ha nem tudná megkerülni ezt a kontextust, hiszen a rákérdezéssel éppen ezt a szűk kört szilárdítja tovább, ha a paródiát mint kanonizáló jelenséget értelmezzük. S ha figyelembe vesszük BIJ megjegyzését, mely szerint Fekete Vince könyvében „érzékkelhető leginkább az eltávolodás az eredetiktől”²², talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Lesz maga juszt isa* poétikája csak kevésbé különbözik az Előretolt Helyőrség szerzőinek eljárásaitól.

Hasonló módszer figyelhető meg a *Dárdanella OJD-re* című disztichonban, amely amellett, hogy már címében jelzi az Orbán János Dénes-költészet tematikáját („macsó virtus”, aberrált szexualitás) – a szöveg a misztifikált név szétolvasásán, játékos „elhantolásán” alapul (vö. sírversek):

„Orbánt látom? Dénest? Érzy a vén csaj a sármot.
Néz ide, kap oda. Vajjon löcsire húz-e ma János?”

Ugyanez történik egyébként Lövétei Lázár László portréjában is: „Lövéten született, Lázáron tanult, László lett a neve. Neme: de igen.”

S ha már László: a László Noémi *Nonó*jára építő *Mono* már címében is az öngazolást figurazza ki, felvonultatva a fél panteont, afféle ellenpanteonként, megalkotva így azt az irodalmi tért, ahol az Előretolt Helyőrség kialakíthatja a saját játékterét:

„Mondhat eszt isz, aszt isz
Mózesz, Kijáj, Kántoj.
Te vagy a naty kőtő,
kisz Nojémi, Jászjó.”

S hogy természetesen van átjárás határon inneni és túli szövegek közt, annak bizonyítéka – ugyancsak László Noémi költészeténél maradva – az a *Boci, boci tarka*-átírás, amely a Varró Dániel képviselte stílusparódiák körét bővíti, ezúttal a pajzán mondókák modorában:

„Boszi boszi
tajka,
sze füle,
de fajka,
hú de mijen
tajka,
boszi boszi
fajka.”

SZÉKELY CSABA: *Írók a ketrecben*

Az elsőkötetes Székely Csaba paródiáinak esetében „a hívószó: erdélyi és fiatal”, s ez „belterjességről árulkodik”²³, ami, láttuk, Fekete Vince könyvétől sem áll távol, jóllehet, a *Lesz maga just isa* épp ennek a belterjességnek vállalta a kifigurázását.

²² Vö. 10. lábjegyzet.

A cím Karinthy Frigyes egy olyan ciklusára utal, mely tárcaparódiákat tartalmaz, némi fogalmi zavar figyelhető meg ugyanakkor az alcím esetében: a borító *paródiákról* tudósít, míg a belső címlap a jelen esetben kétértelmű *parodeo* görög szót tartalmazza, amely egyrészt a fiatal erdélyi irodalom „meglovagolását”, így a rajta való felülkerekedést jelenti, másrészt amelyből – a Világirodalmi Lexikon tudósítása szerint – a paródia szó származik, s amely „valamely műfaj, stílus, egyedi mű vagy alkotói sajátosság komikus hatás kiváltását célzó utánzását” jelenti.”²⁴

Az *Írók a ketrechen* fontos és értékes része a kötetzáró *Tükröm-tükröm* karikatúraciklus, mely szintén Karinthyt idézi. A cím egyfelől a parodizált szerzőkre vonatkozik, hiszen „ők” láthatók a képeken, másfelől (már csak a birtokos személyjel okán is) a szerző saját tükréről van szó, melybe nézve nem csupán a parodizált szerzőket látja, de – rajtuk, az ő hangjuk, nyelvük átsajátításán keresztül: így tulajdon művében – magát is (ez pedig „önálló” alkotásokat sejtet, amit talán nem volna hiábavaló összevetni a „saját hang” megtalálásának igényével). A képek nem egy esetben a paródiákat, sőt maguknak a karikírozott szerzőknek az erdélyi irodalmi kánonban elfoglalt helyét, imázsát, egyéniségét értelmezik: a mezőny egyre jelentősebbé váló kritikusa, Balázs Imre József kormánykerékkel a kezében (vö. paródia és kanonizálás), György Attila talpig székeyben, Sántha Attila kezében Magyar-Sántha-szótárral stb.

Bár Székely Csaba portrét nem fest a karikírozott szerzőkről, néhol – mintegy alcím-szerűen, vagy ha úgy tetszik: portré helyett – „alnévvel”, ferdített névvel illeti a szóban forgó alkotót, utalván ezzel a fentebb jelzettekre. Néhány példa: Balázs, Imre, József és a többiek (Balázs Imre József); Kezdemény Péter (Demény Péter); költőnk, Kara (Karácsonyi Zsolt – ez egyben utalás az erdélyi irodalom József Attila-kultuszára is) stb.

Ha figyelembe vesszük, hogy a fiatal irodalom egyik fő tünete az ö niróniába hajló irónia, akkor talán elfogadható, hogy ennek egyik fontos eszköze a beszélőnek tulajdon művétől való eltávolodása: az önreflexivitás, metanarráció, amire Székely Csaba is folyton rájátszik:

„S ha állok is (vagy ülök) anyaszülten
– ím, ide is egy mondatot beszűrtem –
henceghetsz ereiddel, lám nem tudod

a próbát kiállni (vagy nem is lehet?):
légy addig kemény, amíg megszámolod
minden beékelt szövszerkezetemet.”

(*Ez most itt akkor donna verse* – Farkas Wellmann Éva)

Ha a kötetet a paródia kritizáló, kanonizáló természete felől olvassuk, ugyancsak kapunk néhány érdekes adalékot az erdélyi fiatal irodalomra vonatkozóan.

Az egyik Orbán János Dénes-paródia az Előretolt Helyőrség Rejtő-kultuszát figurázza ki; Vanek úr a versben – archaizálva, némi adys-nagyuras-őskajános áttétellel („Nevetünk, rengett a csillár is. / Melegen zsongott aznap Páris.”) – *melegen* szereti a parodizált versbeszélőt, annyira, hogy közben a parodizált szerző egy fontos, hisz válogatáskötete (*Anna egy pesti bárban*) élén álló, már említett versének, *A Szappan-reppnek* a címét („szívéből éppen kicsúszott a szappan”) is játéba hozza, ahogy egy másik darabban Jack

²³ Szálanger Balázs: *A filös erővel meg mi lesz*, in: *A Hét*, 2004. október 14.

²⁴ Világirodalmi Lexikon 10. Akadémiai Könyvkiadó, Bp., 1986. 214.

Cole sem marad említés nélkül („... Ti gazok, Jack Cole-ok, / hát megfojtánátok egy virágot?”):

„Ott Páris dalol, Páris mulat.
S kéjtől kábán, kemény horgomon
megpillantottam Vanek urat.”
(*Vanek úr meleg éghajlaton* – OJD)

A dialektus versszervező és látszólagos jelentésképző ereje, mondhatni természetesen, a Sántha Attila-paródiában működik igazán látványosan, a Karinthy-t eszünkbe juttató halandzsaszerű, így voltaképpen a beszédet és a megértést parodizáló szövegben –

„Buszut gübül lusztos icsu,
csimasz hutur, viagra,
mindegy, mit írtam itt össze,
a Helyőrség kiadja.”
(*Bénha Etele 1 verse* – Sántha Attila)

– miközben az irodalmi csoportosulás belterjességére is felhívja a figyelmet. A paródia finomsága, hogy a részlet egyben Székely Csaba önreflexív gesztusaként is értelmezhető, tekintve, hogy kötete az Előretolt Helyőrség-könyvek darabja – s bár igaznak tűnik, hogy „az ironia által ki is lép ebből a struktúrából”²⁵, az *Írók a ketrecben* most már stigmaként viseli magán az Előretolt Helyőrség emblémáját.

Ugyanúgy kritikus gesztus a György Attila-paródia (*Három*), mely a karikírozott szerző *Harminchárom* című regényének számszimbolikáját írja szét:

„Háromszázharminc esztendő telt el azóta, hogy apáink erre a földre léptek, kilencvenkilenc rabonbánt tudhatok ösömnek, hetvenhét győztes csatát vívtunk, hogy megőrizzük szabadságunkat, és ma három tojást reggeliztem. [...] Mikor lábam újra a Harigita göröngyeit taposta, elhajítottam a pennát, újra kardot fogtam, s testvéreimmel levágtunk kilenc ohált, tizenhárom kalváaszt, felégettünk három falut és rengeteg kalóriát, de arra ügyeltünk, hogy az is misztikus szám legyen.” (*Három* – György Attila)

Székely Csaba paródiáinak humora számos összetevőből áll, s ezek gyakran „bekenik magukat egymással”²⁶:

a) szójátékok, szófacsarások

– az első ciklus címe: *Versesköpet*

– egy alcím *Távoli kis traktorról* beszél

b) váratlan, abszurdba hajló fordulatok

– „Minden út a korcsmába vezet, három vodka után előkerült Cerkóf és Nyusziny is, oldalukon nőkkal, igaz, azok csak tetoválások voltak.” – *Demeter Szilárd-paródia*

– „Valéria a másodikról néha feljár hozzám. Ő másképpen visít, amikor végigcsókolom combjának belső felét, mely olyan, mint az illatos, érett narancs: ráncos.” – *Papp Sándor Zsigmond-paródia*

c) jelentésátcsúsztatások

– Lám, feketül ma a víz, ahogy éppen a kádba teszem be a lábam [...] Forrana bár ez a víz, a retek meg a gomba oly ennivaló.” – *Karácsonyi Zsolt-paródia*

²⁵ Vö. 10. lábjegyzet.

²⁶ Lovasi András (Kispál és a Borz): *És hogyan máshová kerül...*, in: Uő: Sika, kasza, lécs, Polygram, 1994.

d) székelly dialektus

e) a mesterkéeltség kifigurázása: rímcseré/rímjáték/rímes elhallgatás

– „Emlékszik, asszonyom? Ültünk a teraszon,

Ön bort ivott, míg nekem felállt a hajam.” – *Demény Péter-paródia*

– „lázgörbém majd magasra felfut ám

s rámförmed kronstadti hévvel: »wellmann

ez az egész alaposan el van...«” – *Farkas Wellmann Endre-paródia*

f) referenciális utalások, melyek olykor előismeretet igényelnek

– „...belém lé dől

belőlem rímek. megszokom lassan.

csak azért hogy brassót leszarhassam.” – *Farkas Wellmann Endre-paródia*

g) egyértelmű dolgok rendkívülként ábrázolása (vö. Karinthy Szabolcska-paródiájával: „A mi falunkba nyáron nő a zab / És éjszaka van, ha nem süt a nap”)

– „Nézd: tenyereden vonalak indája,

mely árnyékot vet, ha rásüt a nap.

picinyke mókusnak kicsi a szája,

s ha pitbullba rúgsz, nézd, megharap.” – *László Noémi-paródia*

– „Férfi vagyok. A legjobb fajtából. Termetem magas, vérnyomásom szintén, kezeimen ujjak találhatók, ezeket egyenként mozgatni tudom.” – *György Attila-paródia*

h) a túlzás alakzata, melynek szintén megvan az esélye az abszurdba hajlásra

– „Ők azok, akik mindig hirtelen támadnak, bűdösek és síkosak, de a kisujjukban van a tömbházak mögötti verekedés minden tudománya. Nehéz legyőzni őket, de ha megfelelő szögben ejtesz valamelyikükre egy biliárdasztalt, ritkán kel fel.” – *Demeter Szilárd-paródia*

j) intertextualitás

i) metaforikus képzavar-kavalkád

– „Nyelvem mikrobiológiai tűjét lassan belefűrtam ágyéka citoplazmájába, miközben combjait simogató ujjaim mobiltelefonja érzékelte bőrénem minden apró GSM-jelzését. [...] Ha szóban kéne elmesélnem, szám cd-lejátszója nem tudná kiadni a szavak egyetlen cd-jét sem.” *Farkas Wellmann Endre-paródia*

Székelly Csaba kötetének legnagyobb előnye, hogy sokszor úgy is lehet rajta nevetni, ha az ember nem ismeri az elő(d)szöveget. Mindebből az (is) következik, hogy az *Írók a ketrechen* kortárs szerzője ura tud lenni a nyelvnek, a paródiák néhány töredéke tehetséges történet- és jellemformálásról, formaérzékenységről árulkodik, ami a jövőre, a saját hang megtalálására nézvést biztató. Senki sem marad egész életében paródiáíró. Ez egyedül Karinthynek sikerült, pedig ő se akarta.

Darvasi Ferenc

Shakespeare meg a többiek

A Gyulai Várszínház 42. évadáról

A nyári színházi bemutatókat gyakran vádák érik a szakma és a laikus, de igényesebb nézőközönség részéről. A leggyakrabban emlegetett két érv szerint a rövid próbaidőszak miatt félkész, silány produkciók születnek és gyakori a haknizás a szabadtéri színházakban. A fürdővárosra azonban sohasem volt jellemző az „olcsó mulattatás”, abban pedig a magam részéről semmi kivetnivalót nem találok, ha egy darab próbafázisában kerül a közönség elé (egy kreatív társulat ugyanis egy-két hét alatt több jó ötlettel áll elő, mint amennyi egy „betokosodott” színház valamely repertoárdarabjának 50. előadásában található). Azt pedig még a fanyalgóknak sem tudnák elvitatni, hogy minőségi munka folyik Gyulán. Elég csupán az utóbbi évekre visszagondolni, amikor olyan, nem éppen kommersz munkáiról híres, szakmai körökben is elismert rendezők fordultak meg a városban, mint Szász János, Sopsits Árpád, Bocszárdi László vagy Vidnyánszky Attila.

De ha valaki ezután is kételkedne a színvonalban, annak még egyértelműbb választ adhat az idén megrendezett *Shakespeare Fesztivál*, melynek jelentősége nem pusztán gyulai, hanem országos szinten is megkérdőjelezhetetlen. Egy régi nagy álom valósult meg ezzel a „színházi találkozóval” a városban. Még 1991-ben Sík Ferenc, a várszínház akkori vezetője indította el a Shakespeare-bemutatók sorát, amely hagyományt később Gedeon József, a jelenlegi igazgató támasztott fel hamvaiból. Gedeon már évek óta tervezte a fesztivál elindítását, megrendezését, mígnem 2005-re elhárultak az akadályok a hosszas szervezési munkálatokat és nem utolsósorban sok pénzt igénylő rendezvény lebonyolítása elől. A tervek szerint a fesztivált minden évben meg fogják rendezni. A gazdag kísérő programok (filmvetítések, konferenciák, reneszánsz zenei koncertek stb.) keretében zajló rendezvény szervezőinek fő célkitűzése, hogy évadonként egy házi Shakespeare-előadás és legalább három (egy magyar nyelvterületről és két külföldről származó) vendégprodukció legyen látható Gyulán. Hogy is ne lenne különleges alkalom ez a seregszemle egy olyan országban, ahol évek óta nincs külföldi darabokat bemutató, nemzetközi színházi fesztivál – az eseményt továbbá az is fontossá teszi, hogy a szervezőknek sikerült valóban kimagasló színvonalú, nemzetközi szintén is jegyzett előadásokat meghívni a fürdővárosba. A várszínház ennek tetejébe idén jócskán túlteljesítette a manifesztumában megfogalmazott alapkövetelményeket, hiszen a két saját mellé öt vendég-előadást hívott meg a Shakespeare Fesztiválra, amely a Gedeon József által a '90-es években meghonosított összművészeti szép tradícióját viszi tovább a határ menti településen (ez a sokoldalúság nem csupán a fesztiválra, hanem az egész évadra jellemző volt).

A rendezvény első házi bemutatója mindjárt egy öntörvényű, nagyszabású produkció, a *Shakespeare koszorú* volt. Vidnyánszky Attilától megszokhattuk már, hogy előadásai szétfeszítik a hagyományos értelemben vett színház kereteit. A rendező most „odáig merészkedett”, hogy darabjának alapanyagát több Shakespeare-drámából merítette. A középpontba a Hamletet, a Macbeth-et, valamint a Romeo és Júliát állította, de egy sor másik darab (III. Richárd, Szentivánéji álom, A velencei kalmár, Ahogy tetszik, Lear király, A vihar) is helyet kapott a produkcióban. Bár Vidnyánszky nagymértékben épít

tett a nézők előismereteire, azért főként olyan, híresebb jeleneteket emelt be darabjába, melyek felismerése nem okozhatott nagy fejtörést a közönségnek.

A *commedia dell'arte*, a vásári komédia világát megidéző vár előtti prologus fikciója szerint a közönség egy olyan bűnper esküdszékeként lehet jelen, melynek vádlottja Shakespeare – míg a védőben Don Quijote (aki mint a képzelődések rabja, természetesen nagy örömet leli Shakespeare drámáiban), a vádlóban pedig Tolsztoj (aki annak idején valóban kikelt egy tanulmányában az angol szerző ellen) személyét tisztelhetjük. Az orosz szerző a tárgyalás során nem csupán azt akarja bebizonyítani, hogy Shakespeare nem volt jó író, hanem hogy írásai az emberiségre nézve kártékonyak, erkölcstelenek – ezt alátámasztandó idézi be elénk a drámák hőseit, hiszen azok mind valamilyen jellemhibát vagy aberrációt testesítenek meg szerinte. Az íróról végtelen áhítattal beszélő Don Quijote (akit Blaskó Péter játszik lovagi kellékekkel, páncélban, dárdával, pajzzsal), a rigórozus erénycsászár Tolsztoj (Kacsur András kaszával a kezében a középkori haláltáncok kérlelhetetlen halálfiguráját idézi meg) és a kikiáltók közt paradox módon egyedül a bevádolt, frakkot viselő, vörös hajú Shakespeare (Takács Kati) tűnik mindenféle bolondériáktól mentes, hétköznapi figurának.

A rövid bevezető végén a színészek kétfelé osztják a közönséget, melynek az egyik része a várba, a másik a várarokhoz kell menjen. Később pedig majd megcserélődik a nézősereg a két helyszín között. Nem fontos a sorrend, a linearitás – az előadás interpretációjának szempontjából éppenséggel mindegy, hogy először a dán királyfit és Macbeth-éket nézzük meg bent, avagy a veronaiakat kint. (Viszont a két különböző helyszínen zajló játék rendkívül pontosan illeszkedik egymáshoz.)

A szerepükre készülődő színészek látványa, a tornacipős, fehér inges Nagy Ervin (Hamlet) és Nemcsák Károly (Claudius) fogadja a nézőt a várban. A szerepjátás (teatralitás) kihangsúlyozása, a referenciális befogadást kizökkentő effektusok visszatérő elemei az előadásnak: már önmagában az is, hogy a két különböző helyszín áthallásos (kintről pl. behallatszik a Capulet házban zajló önfeledt mulatozás), folyton emlékezteti rá a nézőt, hogy „csak” játékot lát – ne is próbáljon azonosulni a szereplőkkel, beleélni magát a történesekbe. Ezt sugalmazzák a szerepcserék (pl. Takács Kati a bevádolt íróból Gertrudba, Júliába vált át) és az a tény is, hogy a szereplők egy része mindkét helyszínen feltűnik. A várbeli játék során Hamlet és Macbeth a szerelemhez és a gyilkossághoz való viszonyuk alapján (az emberöléstől való irtózás és a habozás, illetve a szerelem őrtítő erejének tekintetében) egyszer párhuzamba, máskor meg ellentétbe kerül egymással.

Egyfajta posztmodern Gesamtkunstwerk (sic!) jellemzi a *Shakespeare koszorút*. A különböző művészetek egyenrangúan, egymás mellérendeltjeként jelentkeznek a színpadon, aminek az is a következménye, hogy a szöveg csupán egyike a színész önkifejezési formáinak és nem feltétlenül tör főszerepre. Nincs rá jobb szó: *szépek* azok a betétek, amikor a beszéd helyett a tánc, a mozgás mond el egy történetet. Macbeth és a Lady (Pálfi Kata emlékezetes alakítása) sajátos szerelmi szenvedélyét talán semmi sem tudná jobban érzékeltetni, mint az érzéki zenére lejtett kettőssük; Hamlet és Ophélia néhány dekoratív mozdulattal felskiccelt táncában pedig az eltasztás és az összefonódás nyer tökéletes kifejezési formára. Hamlet és atyja szellemének találkozása, illetve az egérfogó jelenet a humor húrjait pendíti meg, amit aztán a beregszásziak „kinti”, könnyed, szellemes, ötletekben tobzódó jelenetsora teljesít ki, amely mindenképpen az előadás nagy értéke. A várarok jelenetsora a Romeo és Júliára épül. A tragikus sorsú szerelmespár párbeszédeinek fragmentumait két gyermek, az amúgy Benvoliot (Júlia) és Mercutiot (Romeo) alakító színészek, további két felnőtt szereplő, illetve Shakespeare és Don Quijote

is eljátssza – ráadásként a hangszóróból Latinovits Zoltán és Ruttkai Éva kettőse szólal meg. Nyilván nem csupán a manapság divatos textualitás és teatralitás hangsúlyozása az előadás célja a „szerepburjánzással” – fontosabb, hogy ezzel az eljárással a *Shakespeare korszorú* megálmodói és eljátszói egyazon pillanatban rántják le a leplet a berögzült, megmerevedett Shakespeare-játzásban rejlő klisékről és tisztelegnek a szerző előtt. A gyerekek szövegfelmondós párbeszédétől Mercutio (az előadás kimagasló alakítása, Kristán Attila hozza nagy játékkedvvel) és Benvolio gúnyolódásán át a felvételtől hallható, ma már talán patetikusként tűnő női hangig talán az összes játékmód megjelenik, ahogy a Romeo és Júliát színpadra lehet állítani. Közben a rendkívül heterogén, de biztos kézzel válogatott zene is kibontja, megsokszorozza az értelmezési lehetőségeket, ahogy a korlátokat nem ismerő komédiázás és a tragédia között egyensúlyoz. A beregszásziak játékaának erőssége, hogy képesek – kortársi módon – megjeleníteni azt a néhol közönségségbe fajuló, népies komédiázást, ami az eredeti dráma egyik rétegének sajátja – tehát a vulgáris eszközök egyáltalán nem öncélúak az előadásban. A felesleges tekintélytisztelt nélküli alakítások pedig frissé, elevenné, maivá tudják tenni, felszabadítják a Shakespeare-szövegeket.

Az utolsó helyszín a tőszínpad, a Shakespeare-hősök keresztfáival. Miközben a bűnvádi eljárás a végéhez közeledik, a vár falaira csodálatos árnyak (az angol író képzeletének szüleményei) vetülnek. A Verebes Ernő dramaturg és Vidnyánszky Attila alkotta kerettörténet kulcsfigurája, Tolsztoj még egyszer felszólal a vádlott ellen – meggyullad a máglya. A drámahősök (és Cervantes Don Quijotéja) azonban Shakespeare mellé állnak. Az ekkor elmondott szonettek (42., 66., 75.) nem eredeti kontextusukban, hanem Shakespeare-hez intézve hangzanak el, a versek szerelmi tematikájú sorai hozzá szólnak. La Mancha lovagja előadásában azt láthatjuk, ahogyan egy olvasó rajong imádott írójáért. A 75. szonettet Don Quijote kezdi, majd a többiek is bekapcsolódnak: „részeg vagyok és mindig szomjazom” – fejezik be s ezzel egy időben körös-körül vízsugár tör fel, ami egyszerűen a Shakespeare-nek előkészített máglyát is elmossa. A drámaíró és hősei „életben maradnak”. A képzelet, az álmovilág diadalmaskodik a „kő-emberek” rideg valóságával szemben. Az előtérben elhelyezett, az író drámáit tartalmazó nagy könyv nyitva marad – vélhetőleg egészen addig, amíg csak ember létezik a Földön.

A Ladics-ház udvarán bevett szokássá vált a különböző prózai avagy lírai művek színpadra állítása az utóbbi években. A korábbi bemutatók alapanyagát Simonyi Imre versei, Márai Sándor 1984 és 1989 közti naplója, valamint Fráter Zoltán *Krúdy-keringője* képezték, melyek után most Shakespeare szonettjei köré szerveződött egy előadás Benedek Miklós rendezésében. Hogy a produkció létrehozói nem pusztán a szonettek elszavalását tűzték ki célul, azt a verseket kiegészítő narráció biztosította, ami a John Lacy, őfelsége színésznének visszaemlékezései c. könyv és néhány életrajzi adalék felhasználásával jött létre. Lacy Shakespeare kortársa volt. Feljegyzései az író életének egészen hosszú szakaszát végigkísérik – és ami a mi szempontunkból fontos: a szonettek állítólagos története is szerepel a könyvében, így bepillantást nyerhetünk a tizennégy soros versek keletkezési körülményeinek kulisszatitkaiba. Megismerkedhetünk Shakespeare magánéletének fontos szereplőivel, a fekete hölgygel és Southampton grófjával. Lacy elbeszélése szerint a gróf patronálta Shakespeare-t – nehéz eldönteni, hogy kapcsolatuk barátság vagy szerelem volt-e. Southampton szerette el az író elől a fekete hölgyet, egy kocsmáros feleségét. Ekkora idő távlatából nem lehet megállapítani, hogy Lacy állításai mennyiben felelnek meg a valóságnak. Mint közismert, az irodalomtörténészek még abban sem bizonyosak, hogy a hagyomány szerint neki tulajdonított művek mindegyikét Shakes-

peare írta volna. Ezekkel a kérdésekkel, problémákkal Benedek Miklós természetesen tisztában van: így az előadás nem törekszik a valóság rekonstrukciójára, „csupán” – ahogy azt az egyik szereplő kifejti – a valószerűsége, a hihetősége tesz kísérletet.

A lírai művek színházi adaptációja emberpróbáló feladat. Ha az előadás célja nem merül ki a szavatokban, mert az alkotók egy „valódi” drámát szeretnének létrehozni, nem könnyű kitalálni a versekkel egyenrangú, azokhoz illeszkedő szüzsét. Shakespeare élettörténetének és szonettjeinek egyvelege biztosan alkothatná egy darab alapját, de nem feltétlenül úgy, ahogy az a Ladics-házban megvalósult. Maga a rendező sem volt biztos a dolgában: először azt tervezte, hogy a színészek könyvvel a kezükben kiállnak és felolvassák a szonetteket. Aztán mintha rájött volna, hogy ez egy előadáshoz kevés (ráadásul elég megterhelő „futószalagon” egymás után hallgatni, interpretálni a szonetteket), változtatott a stratégián, a versek közé narratív betéteket és egy kis játékot csempészve be. A narráció viszont nem tölt be igazán drámai szerepet, funkciója kimerül az éppen elhangzó versek értelmezésében. John Lacy feljegyzései érdekesek, mint otthoni olvasmány, de „drámai feszültség” nemigen nyerhető belőlük. Ehhez valószínűleg hozzá kellett volna írni a darabhoz vagy más, már létező dokumentumokat csatolni a szövegekhez. Ha pedig én értem félre a rendező szándékait és csupán egy irodalmi est avagy hommage akart lenni a *Szonettek*, abban az esetben talán elég lett volna elmondani a verseket mindenféle kerettörténet nélkül. Az előadás nagy problémája, hogy a szövegmondás monopol helyzete miatt jelenetei rendkívül statikusak. Valódi színészi játékra, ahol a fiatalok igazán megmutathatnák képességeiket (a versmondáson túl) és az előadás kitörhetne zártságából, merevségéből, alig lehetne példát említeni.

Ha korábban arról beszéltem, hogy a Vidnyánszky-előadás egyik fő erénye a Shakespeare-játás kiüresedett sablonjainak a leleplezése és meghaladása volt, úgy meg kell most említenem, hogy Benedek Miklós rendezése visszatér ezekhez a klisékhez. A többször felcsendülő, kellemesen bágyasztó reneszánsz muzsika rögtön az elején sejteti ezt a hagyományos játékmódot. A realista-pszichologizáló formában előadott szonettek nem mindegyikének sikerült megtalálni a helyét a bemutatóban. Shakespeare és Southampton első, kocsmái találkozása után hangzik el az 52. szonett („Ugy vagyok, mint a gazdag, aki, bár / van kulcsa, elzárt kincse rejtekébe / örvendezni túlgyakran mégse jár, / hogy ne kopják a ritka gyönyör éle...”), amely már a beteljesült (bár nem túl gyakran kiélvezett) szerelemről is beszél, így az adott szituációban (hiszen a két férfi közt még biztosan nem történt semmi) értelmezhetetlen.

A Színművészeti Egyetem négy növendéke (és a rendező fia, Benedek Albert) adja elő a szonetteket. A legerősebb színészi jelenléttel a John Lacyt és a kocsmároszt játszó Juhász István bír. Fogadása sokat tapasztalt, már semmin sem meglepődő, egyszerűségében is bölcs férfinak tűnik. A törekeny alkatú Tornyai Ildikóra az a nehéz feladat hárult, hogy egy férfit alakítson – grófja elmés, furfangos, érzékeny figura. Cseh Judit fekete hölgye vonzó nő. Shakespeare összetett szerepét Széll Attila alakítja.

A meghívott Shakespeare-bemutatók közül az *Othello* és a *Wyhar* a határon túli magyar színjátszást képviselte. A sepsiszentgyörgyiek előadása felülírja tudásunkat az *Othellóról* – kortársivá, könnyen érthetővé teszi a szöveget, miközben elhagy belőle, de hozzá is told. Bocsárdi László rendezésében a szétszabdalt, „roncsolt” textussal egyenrangú a tánc és a képiség szerepe. Az álmot és a valóságot egymásba olvasztó, komikus elemekkel fűszerezett produkció jelképei (kötél, harang, jegykendő) megsokszorozzák a jelentéslehetőségeket. A László Sándor rendezte *Wyhar* nem szimplán a Shakespeare-darab reprezentációja. Az Újvidéki Művészeti Akadémia hallgatói a színházi élet össze-

tettségét mutatják meg a nézőknek. A Vihar sajátos kommentárját kapjuk: a szereplők, akiknek egyszerre kell a próbákat, az egymás közti civil emberi viszonyokat és a valódi alakítást imitálniuk, saját véleményüket is kifejtik a szerepekkel kapcsolatban. A magán- és a civilszféra egybejárására épülő Wyhar a fiatalok színházi hitvallásának tekinthető.

A külföldi vendégelőadások közül a kijevei DAH Színház darabja Macbeth történetét a mai ukrán „valóságban” játszatja el. Az *Előszó a Macbeth-hez* elsősorban a zenére és a táncra épülő látványszínház, az archaikus és a modern egyvelege, melynek dramaturgiája az ukrán rituális mondanévkör népdalaira épül. A Craiovai Nemzeti Színház *Vízkeresztje* az örület, a nemek, a tér és az idő határainak, rejtélyeinek nyomába ered. Silviu Purcarate rendezése a kultúra halála utáni korba vezeti a közönséget, ahol zavarodott identitású, bábuszerű figurák élnek. A Shakespeare-fesztivál legnagyobb sikerét a nézők fantáziájára, asszociációira alapozó litván *Szentivánéji álom* aratta. A zene, a tánc és a szöveg egymás kiegészítői Oskaras Korsunovas kevés kelléket használó, ötletgazdag rendezésében. A Shakespeare Fesztivál sikeres évet zárt és csak reménykedni lehet benne, hogy továbbra is lesz nézői igény a Magyarországon a maga nemében egyedülálló rendezvény-sorozatra. Gedeon József és a művészeti grémium tagjainak elszántsága mindenesetre azt sejteti, hogy a Shakespeare műveit kedvelő közönségnek az elkövetkező években is számos kellemes meglepetésben lesz része.

A magyar drámákat a *Vitéz lélek* képviselte a 2005-ös várszínházi bemutatók közt. A pályafutása első rendezését prezentáló Eperjes Károly nem kis kockázatot vállalt darabválasztásával. A *Vitéz lélek*, bár Tamási Áron írói nagyságához kétség sem férhet, nem tartozik a szerző életművének sikerültebb alkotásai közé. Ahogy azt a mű alcíme (példázat három felvonásban) pontosan jelzi, a főhős, Balla Péter története inkább tekinthető parabolának – kis drámaiságot legfeljebb a soványka és ráadásul könnyen kiismerhető krimiszál ad neki. Az első világháborúból és az azt követő hadifogságból hazatért Balla Péter bibliai szimbólumokra rájátszó, szamaras példázata a hit erejét hivatott reprezentálni. Ha az ember kitartó és szilárd hitű, reménytelen helyzetekből is talpra tud állni. A darab egy másik rétegét képező krimitörténet, amely a szerelmi szál során bomlik ki, erősen problematikus. Amikorra Balla Péter rájön, hogy „földi” szerelme, Boróka és „lelki” szerelme, Ambrus halottnak hitt lánya egy és ugyanaz, a néző a különböző utalásokból már rég sejtje ezt, így a fiú „megvilágosodása” nem nyújt neki semmiféle nóvumot.

A kissé közhelyszerű példázat és a nem sok meglepetést rejtető krimi ellenében a humor menthetné meg az előadást. A Tamási Áron egyik „védjegyévé” vált, összetéveszthetetlen székely humor meg is él a színpadon. A szövegből adódó lehetőségeket leszámítva viszont a színészi játékban a magyar komikus színjátszás negatív hagyományai elevenednek fel. Koncz Gábor (Nikita) és Nagy Anna (Sári néni) duója a korosodó, egymással állandó harcban álló házaspárok sztereotípiájára épül, igen kevés kreativitással. Őze Áron (Balla Péter) egy olcsó poén kedvéért egy olyan, a nemi aktust imitáló, közönséges mozdulatot mutat be, amely után figurája teljesen hiteltelenné válik (hogyan is vélhetnénk ezután erkölcsösnek, hívőnek). A közérthetőségre törekedő, a nevetést „kikövetelő” megoldások egyike, amikor Csorba az eltűnt számárra vonatkozó rosszmájú mondatát, hogy mindenki „vegye a lapot”, kárörvendő nevetéssel egészíti ki. Ráadásul mindez statikus játékkal párosul. Nincsenek „színészi akciók”. A szereplők legtöbbször mereven ülve, meg sem moccanva beszélnek egymással. Bizonyára a darab értelmezésének hiányosságai teszik, hogy néha az az ember érzése, mintha csupán felmondának

a szöveget a színészek. A drámát korábban elolvasó néző azzal szembesül, hogy saját értelmezésén nem jut túl az előadás. (Még szerencse, mondhatnánk, hogy ma már a közönség kis része olvassa csak el előre a megtekinteni kívánt drámát.)

A *Vitéz lélek* három különböző helyszínen játszódik: Balla Péter lerozzant (1. felvonás), illetve újonnan épített házában (3.), valamint Lázár hegyi lakában (2.). Önmagában nem lenne semmi baj a dekoratív díszletezéssel, csakhogy elég nehézkes, sok ideig tartó az átrendezése. A színpad fölötti kivetítő (megint csak nem valami fantáziadúsan) az aktuális helyszínt és környezetét próbálja felidézni. Mintha csupán azért lenne rá szükség, hogy – miután a darabban jóra fordult minden – végül megjelenhessen rajta a házi áldás. Ez az előadás bizony nem készült el a bemutató napjára s leginkább az állatorvosi ló esetére emlékeztetett.

Óze Áron hol több, hol kevesebb sikerrel próbálja integrálni Balla Péter figurájának kedélyesebb, „világi” és aszketikus oldalát. A szerelmét alakító Botos Éva amolyan „tűzrőlpattant menyecske”: Borókája makacs, önérzetes, életerős lány. Szakácsi Sándor fizikális és lelki erejében egyaránt megfogyatkozott, zord ál-apa (Lázár). Koncz Gábor a ziccerhelyzetnek számító Nikita-szerepben mulattatja a közönséget; bottal járó, betegesnek tűnő embert ad, akinek természetesen kutya baja sincs, hacsaknem az, hogy lusta dolgozni. Bede Fazekas Szabolcs a magabiztosból (sőt: elbizakodottból) alázatossá váló férfi (Kristóf) útját járja be. Feleségét Ruttkai Laura őszinte, kimért, kissé naiv lánynak mutatja. Nikita mellett a komikum forrása a bolondos, a férfiak által elkerült és kinevetett Panna (Vasvári Emese), a Cigány (Keresztes Sándor) és Büllents (Kisfalussy Bálint).

Maeterlinck szellemiségéhez méltó előadást rendezett Balázs Zoltán a *Pelléas és Mélisande*-ból. A belga szerző, aki a drámaírók közül elsőként vizsgálta a tudatalatti rejtelmeket, színházában a hús-vér emberek helyett az atmoszférára helyezte a hangsúlyt. Az emberi beszéd tökéletlenségének felismerésével jutott el addig a következtetésig, hogy a szövegnél a korábban külsőségnek tekintett formai elemek (színek, fények, maszkok, mozdulatok stb.) gyakran alkalmasabbnak bizonyulnak a mélyben rejtőző igazságok megsejtetésére, kifejezésére. Beszéd közben ugyanis folyton „tévesztünk”, soha nem tudjuk pontosan kifejezni mondandónkat. A Bárka Színház és a Gyulai Várszínház közös „gyermekként” jegyzett előadásban az itt felvázolt kérdések fontos szerepet kapnak. Az atmoszférateremtésre a zene és a háromszintes, boltíves ablakokkal ellátott, fehér kastélypalota-díszlet hivatott. A *Pelléas*-ból több híres zene is született, Fauré szvitjének vagy Debussy operájának a felhasználása helyett a rendező mégis a teátrum zeneszerzőjével, a kortárs zenei körökben is elismert Faragó Bélával íratott muzsikát az előadáshoz. Faragó alkotása – Balázs Zoltán szándékának megfelelően – a pravoszláv misék világába kalauzol minket (a szolgálk beszéd helyett énekelnek), miközben (pl. Debussy időtlenséget sugárzóan áramló művével szemben) határozott jelenetváltásokra tesz lehetőséget. A díszletezés (Gombár Judit) éppen eszköztelenségével hívja fel a figyelmet. Alig van egy-két díszletem a színpadon – az is inkább szimbolikus értelműnek, mintsem reálisnak tűnik. A darabban szereplő tavat, erdőt, ablakokat a nézőknek kell elképzelniük – az előadás sikere nagyban múlik az ő befogadói aktivitásukon. Az emberi beszéd fentebb tárgyalt problémája két szereplőnél különösen hangsúlyosan van jelen. A kék hajú Mélisande csak onnantól kezdve tud megszólalni az emberek nyelvén, amikor érzései letisztázódnak, már nem hazudik önmagának és szerelmet vall Pelléasnak. A bölcs Arkelt Erdős István játssza egy bábbal – hogyan is hangozhatnak el a nagy élettapasztalatról árulkodó mondatok egy ember szájából a „Maeterlinckhez hű” előadásban? A színészi játék síkban zajlik – gyakran szoborszerűen merevednek meg a szereplők. A főként Zsótér

Sándor rendezéseire hasonlító előadás kevés, de lényegi ponton tér el az alapszövegtől. Ugyanaz a szimultán jelenet játszódik le a bemutató elején és végén: miközben az emeleten Golaud és a halálán lévő Mélisande párbeszéde, addig lent a két szereplő egymásra találása (1. felvonás, 2. jelenet) „zajlik”. A keretes szerkezet nem csupán a sorsszerűséget hivatott jelezni, hanem sokkal inkább azt, hogy Mélisande lányának életében az anya végzeté fog megismétlődni. Ő lesz a következő áldozat, ha egyáltalán beszélhetünk jövő időről – hiszen a színen lévő két Mélisande közül a patak partján fegyverrel „elcsábított” (gyakorlatilag erőszakkal elrabolt) lány Mélisande gyermekeként is értelmezhető. A szereplők meg sem próbálnak bonyolult jellemeket elének tární (ez Maeterlinck elképzelésével és a Lacan „tükröstádium-elméletére” épülő kortárs személyiségfelfogással is ellentétes lenne), csupán egy-egy tulajdonságot hangsúlyoznak ki figurájukból. Seress Zoltán (Golaud) a domináns, agresszív és féltékeny férfit adja. Varga Gabriella végig érzékeltetni tudja Mélisande elesettségét, halálra szántságát. Káld Artúr felelőtlenül csábító Pellás.

Az évad időrendben utolsó bemutatója a *Passió (Stáció töredékek)* volt. A Jézus szenvedéstörténetének – Horváth Csaba rendezte és koreografálta – táncszínházi feldolgozásához Sopsits Árpád és Deres Péter írta a szöveget. A passiót a hagyományos stációábrázolásokhoz igazodó elbeszélő produkciót színészek és a Közép-Európa Táncszínház tagjai adták elő. A zenét, táncot, szöveget vegyítő, minimáldíszletben játszódó darab – amely nem csupán a Biblia, hanem apokrifek, nem kanonizált szövegek, modern kommentárok felhasználásával jött létre – volt a 2005-ös gyulai bemutatók közül a legkevésbé hagyományos előadás s mint ilyen, nem is aratott osztatlan sikert a nézők körében. A közismert „jelenetek” (az utolsó vacsora, Júdás árulása, Getsemáné kert, keresztre feszítés) a kevésbé ismertekkel (lásd Mária és Júdás párbeszédei) váltakoztak. A táncosok tevékenységének értelmezését a közbeékelte narráció segítette a nézők számára. A klasszikus passiókhoz képest figyelemre méltó eltérést mutat, hogy az előadás nem pusztán Jézus szenvedéstörténetére koncentrál. Fontos szerepet kap Júdás, de méginkább a megváltó szülőanyjának a sorsa. Júdás nem egyszerűen egy áruló, hanem a rá kimért, nem saját maga által választott sors elszenvedője Janicsek Péter megformálásában. Nyakó Júlia Mária a Jézusban a gyermekét s nem a megváltót látó, már a fia távollététől (nemhogy szenvedéseitől) is gyötrődő anyát mutat meg. Pálffy Tibor a küldetésében egy pillanattal sem kételkedő Jézus. A *Passió* kiemelkedő alakítása Gazsó György, aki bír már némi mozgásszínházi múlttal. (Ladányi Andreával előadott kettősük, a *Néró, szerelmem* nagy sikert aratott néhány évvel ezelőtt.) Most Kajafás és Pilátus szerepét alakítva a gyávát, a megfontoltat, a hisztériást egyaránt könnyedén hozza a színész. Az alapvetően tragikus tónusú előadást néhol humoros betétekkel gazdagították a játszóak. Nem lehet megállni nevetés nélkül, ahogy a „mosom kezeimet”-jelenetben a várt tisztálkodási formula helyett a kuttyája nyalogatja le Pilátus kezét. Egyszerre hátborzongató és humoros, amikor Kajafás mikrofonba üvöltve, mintha egy valóságshow-ban (de minimum a tévében) lenne, hívja fel a többiek figyelmét Jézus személyének veszélyességére. Egyáltalán nem szentségtörően szórakoztatóak ezek a pillanatok; sőt, kifinomultságukkal csak tágitják az előadás mozgásterét. A *Passió* a rugalmasabb ízlésű, táncszínházra nyitott nézőknek mindenképpen jó szórakozási lehetőséget nyújt.

A Gyulai Várszínház saját bemutatói és a Shakespeare-vendégelőadások mellett az évad kimagasló eseménye volt a *II. Irodalmi humor fesztivál* (az elsőt 2003-ban rendezték meg). Az írók, költők esti „fellépését” akárcsak két éve, úgy most is egy, a Békés Megyei Könyvtárban megrendezett („*A humor szerepe a magyar irodalomban*” című) tudományos konferencia előzte meg. Az irodalomtörténészek, kritikusok – Szabó Géza, Druzsinn

Ferenc, Balázs Imre József, Bertha Zoltán, Selyem Zsuzsa, Kiss László – előadásaiiban több korszak (és alkotó) humor(felfogás)a került terítékre.

A fesztiválon a meghívott szerzőknek lehetőség szerint még nem publikált írásokat kellett felolvasniuk. A változatosságot segítette elő, hogy az elhangzó alkotások bármely műnem reprezentánsai lehettek, nem beszélve arról, hogy egy ilyen „struktúra” valószínűleg több néző igényét tudja kielégíteni. Az igényes szórakozás Gyulán jól bevált hagyományát továbbíró estet Elek Tibor szerkesztette, akinek nyitott és (amennyire az egyáltalán lehetséges) elfogulatlan irodalomszemlélete jelenkori literatúránk széles spektrumának teremtett bemutatkozási lehetőséget a várban. A formát, a nyelvet előtérbe helyező „szövegirodalom” és az erőse(bbe)n referenciális, akár morális szerepeket is magára vállaló irodalom egyaránt képviseltette magát a várban – bizonyítva, hogy irodalmunk (nemcsak földrajzi értelemben) egy és oszthatatlan; a lényeg nem az alkotók „világértelmezésén”, hanem a minőségen van és kellene mindenkor legyen.

Az est műsorvezetője Tarján Tamás volt, aki színházi anekdotákkal, szellemes közvetésekkel irányította az eseményeket. Binder Károly (zongora) és Borbély Mihály (szaxofon) a felolvasott szövegek között színvonalas, improvizatív muzsikával szórakoztatta a közönséget. Kezdetként Zalán Tibor aratott sikert Családi kör-verziójával. Vámos Miklós prózája ironikus távolságtartással idézte meg a szocializmusban felnőtt fiatalok nyugathoz fűződő, főként félreértéseken alapuló viszonyát. Szóts Géza az irodalmi kánon természetéről adott elő, illetve egy ’56-os drámájának inkább nyomasztó, mint humoros részletét olvasta fel. Szepesi Attila az eposzíró Vörösmartyt parodizálta. Az emberi kiszolgáltatottságról önironikus, illetve már-már a fekete humort képviselő írásokban tudósított Tóth László. Az est egyik kiemelkedő darabja Kiss Ottó – Örkény *Tótékján* alapuló – detektívtörténete volt. Darvasi Lászlót alteregója, Szív Ernő képviselte egy új tárcával. Egy talán kevésbé sikerült, gyorsan kiismerhető mechanizmusú regényrészlettel jelentkezett Karafiáth Orsolya. A közönségkedvenc – megérdemelten – Orbán János Dénes lett, aki Micimackó népszerű, mindenki által ismert történetét a székelyekről kialakult mítoszhoz igazította. SMS-versek és korábban már publikált remek (pl. Boci, boci, tarka-változatok) alkották Varró Dániel produkcióját. Háy János novellája a köznyelvi panelek fáradhatatlan rekonstruálására épült. A fesztivált Király Levente első hallásra meghökkentő, merész limerickjei zárták, melyekben a felolvasókat és önmagát is kikarikírozta a szerző.

A 2005-ös évad mérföldkő lehet a Gyulai Várszínház életében. Jelen pillanatban úgy tűnik, hogy a Shakespeare Fesztivállal a honi színházi élet megkerülhetetlen szereplőjévé lépett elő a teátrum. A nyár kimagasló eseményei a Shakespeare-vendéjátékok, a Vidnyánszky-előadás és az Irodalmi humor fesztivál voltak, de a többi esemény miatt sem kell szégyenkeznie a vezetőségnek. A sokszínű programra megnyilvánuló nézői érdeklődés bizonyítja, hogy a könnyedebb és a tartalmasabb szórakozás kiválóan megfér egymás mellett. Ezután nem is tehetünk mást, mint várjuk a következő évi sikeres folytatást.

Figyelő

Serban Brigitta

Rendezni végre közös dolgainkat

Vámos Miklós: Márkez meg én

Ez a mi munkánk; és nem is kevés. Vámos Miklós az elmúlt másfél évet Gabriel García Márquez (lelki) társaságában töltötte, „vele” ír(at)ta legújabb könyvét *Márkez meg én* címmel. Kritikai vizsgálódásunk arra tesz kísérletet, hogy felkutatassa e mű viszonyrendszereit, amelyek kijelölik helyét a vámosi prózatörténetben, a tekintetben, hogy mennyiben őrizte meg a szerző saját szöveghagyományait, s mennyiben újította, bővítette ki azokat.

Vámos legújabb könyvében különösen sokrétű szöveg-jelenséggel van dolgunk, melyhez fogható talán csak az *Apák könyve*, ám annak zömök struktúráját, nehézkes nyelvezeti kimódoltságát esetünkben laza szellemiségű elméleti játék, posztmodern könnyedség váltotta fel. Életrajziból önéletrajziba átvezetett párszerzős regénye most is úgy fogja kézen olvasóit, ahogy a régi, számára kedves és otthonos 19. századi regények szokták ezt. Élőszó-szerű szövege azonban több szempontból tekinthető megújultságában is hagyománykövetőnek. A cím egy olyan – a gyakorlatban már bevett, ám Vámos számára járatlan – magyar írói tendenciába illeszkedik, ahol az alkotó valamely neves világirodalmi szerzőhöz kapcsolja magát. Ezt az utat olyan művek jellemték ki, mint *Eörsi István: Időm Gombrowiczsal (Naplónapló)*, *Esterházy Péter: Hrabal könyve* stb. Az ötlet csírája Vámos életművén belül sem ismeretlen, gondolhatunk itt a *Hanyatt-homlok* című, filmfeldolgozást is megért novellára, ahol Tolsztoj

alakja elevenedik meg Vámos tolla nyomán. A *Márkez meg én* viszont nemcsak nyomokban tartalmazza a nagy elődöt, hanem az egész mű e példaképpel közösen írott párhuzamos életrajz formájában bontakozik ki. Ebben a művészi dualizmusban Vámos magát Márkez felől, az ő nélkülözhetetlen segítségével és társszerzőségével ragadja meg. Ebben áll a nagy titok: hogy apák és anyák sorozata után most minden ember legellentmondásosabb élményéhez, az önzazonosság problémájához érkezett el. A cselekvő ember legfontosabb szándéka, bármit cselekszik is, az, hogy feltárja arcát (Dante). Ám az önkeresés, a saját hang és igazság technikájának feltalálása kemény férfi munka, s nem mindig jó mulatság. Gyakorta az is kiderül: egyedül nem megy. Sőt, még társaságban is csak nehezen, s bár Vámos kitűnő támaszt, fraternizáló szellemi barátot talált e célra, nyitva maradt a kérdés: beváltotta-e a *Márkez meg én* a hozzá fűzött írói-magánemberi-olvasói és kritikai reményeket.

„Talán eljött az ideje, hogy ezt-azt elmondjak magamról, de 'csak úgy' nem vagyok rá képes. Bonyos fényszöveget találok ki magamnak, és az egyik ilyen az, hogy ha itt volna

Ab Ovo, Budapest, 2005

a példaképem, akkor neki el tudnék mondani sok mindent – hát idehívtam.” Bár érzése szerint útjának felén élete nyugvópontjára ért, az ezzel járó nyíltság még mindig nem szabadította fel kellőképpen Vámos belső hangját. A nyakba-húzott-ballonkabátos alak portréja valóban *mákos*. Még mindig nem foglalta keretbe életét, csak újabb epizódokat és részleteket tárt fel, a külső rálátás és átlátás ígérete nélkül. Lehet, hogy az író Vámos még nem ért el a zenitre, kár leporolni der sakko. Mára már úgysem hasad tovább. Márquez öröksége azonban Vámos bármely stációjára nézve jelentős.

A Magyar Rádió *Kritika két hangra* című, népszerű irodalmi műsorában terítékre került regényről a szerkesztő, Varga Lajos Márton Ferencz Győzővel beszélgetett, aki elsőként írt a *Márkez meg én*-ről kritikát. *Vajon ki az a Márkez, és ki az az én?* – kérdezi a kritikus olvasó már a címen elgondolkodva, miközben elsiklik amellett, hogy az olvasás lényegében e kérdés kimondásakor véget is ért, hiszen megfogalmazódott a regény enigmatikus mondanivalója. Maga a szöveg pusztán olvasmányos szubjektum-kitöltési útmutató, mely a válasz keresésének feladatát nem vállalja át, csak segítheti. A regényalak nem egy eleven ember látszata – nem ember, és nem látszat – hanem képzeletbeli kísérleti ego. Kundera szerint „elevenné” tenni egy regényalakot annyi, mint egzisztenciális problematikájának mélyére hatolni. Ami azt jelenti, hogy mélyére hatolunk annak a néhány helyzetnek, motívumnak, sőt szónak, ami betölti életét. Ennyit, s nem többet. Avagy se Vámost, se Mákoszt keresve nem adhat kielégítő választ a regény. Vámos, mikor ír, mikor magáról és családjáról ír – (szinte) állandóan ezt teszi –, a rálátás kedvéért távolítja el magától saját történeteit. Kártyát vet. Kirakja maga előtt (emlék)képeit, rendezgeti, összeolvassa, átlátja, megfejti őket. Ő is egyike e (fényképes) kártyalapoknak, ő is játszmaiban van, de mint játékmester

ki is emelkedik a játéktérből. Így válik olyan középponttá, olyan végső ál-mozgatóvá, aki egyszerre alá- és fölérendeltje magának, valamint sorsának: múltjának, jelenének és jövőjének. Feladata átlátni önnön szerepjátékát életben, irodalomban. E ponton azonosul olvasóival, akiknek ugyanezt a leckét adja fel. Együtt rágódik magánember, író és olvasó azon a talányos rejtvényen, melynek feladványa így kezdődik: Vámos Tibor, született 1950. január 29-én. A poén végét ki kell találni; beküldési határidő nincs.

Fordulat ez a könyv a tematikához kapcsolódó megközelítési mód szempontjából is. A szerző szövegszellemiségének útja legtöbbször az én-től indul, de mindig másokra (ő-re, mi-re) irányul. A *Márkez meg én*ben viszont megfordul a képlet. Az eddigi induktív módszert a deduktív megközelítési stratégia váltja fel. Vámos feleségéből, atyái példaképéből, és egy saját képére formált szakácsból próbálja kinyerni önmagát. A gyökeres változást ez a kiemelt alanyiség és referencialitás jelenti, mely Vámos eddigi szövegeiben nem, vagy alig kapott ilyen mértékben nyilvános teret.

A regény egy intenzív nyelvi-felütéssel kezdődik, mely Vámos szövegeinek visszavisszatérő motívuma: mintha ebben lenne otthon, ezáltal kerülne közelebb mindahhoz, amit valaha megélt, elgondolt, leírt. A szövegindítás nyelvezete-központozás elhagyása, a nyelvi-stilisztikai kontárság gyors ütemben lecseng, és egész világában átlényegül. S bár az alulretorizált beszéd nagyjából a fejezet végéig kitart, a köznyelvi lazaság az élőnyelvi inkorrekt agrammatikus szöveggépet elhagyva hamar nosztalgikus irodalmiságba oldódik. A felvezetés harsányságát hátrahagyva is végig a beszéd-írás határmezsgyéjén mozgó szöveget átszövi a szólam-váltások kuszasága, mely ezzel a 'who is who' mátrixszal szervezi meg magát a regényt. A maszkok mögül kikacsintó valós (?) személyek önreflexív utalásrendszere tehát a vallomásos számvetésre tett

irodalmi kísérlet módszereként fogható fel.

Vámos saját megítélése szerint még a lehető legőszintébb a *Zeng az énekben* volt, talán mert a főszereplő mindössze hat éves. De így is nehezen ment, mivel nem szeret magáról beszélni. Ehhez az írói megnyilatkozáshoz hűen tehát kellett egy ötletes jelenet-beállítás, amelynek segítségével az író fel- és kiszabadulhat saját történeteinek titkos terhe alól, tiszteletét teheti egy íróóriás előtt, méghozzá úgy, hogy mindebben még az olvasó se járjon rosszul. A *Márkez meg énben* ezért célzatos dupla-regénnyel van dolgunk, ahol a két szövegvilág síkja az egymásnak megfeleltethető szereplői alteregók segítségével kapcsolódik össze. A két szint nem megkérdőjelezi, vagy aláássa, hovatovább felszámolja egymást – ahogyan számos kritika felrója azt Vámosnak –, merthogy e kettősség a regény világainak szükségszerű és kölcsönös előfeltétele. Architektuális egyensúlyának formai-tartalmi felelőse egyúttal védjegye is, hiszen mindkét sík minden mozzanata a másik létét hivatott szavatolni. Mákosnak kizárólag Vámos miatt van létjogosultsága a szövegben, és viszont. A fikció a valóságot őrzi, a valóság pedig a fikciót, úgy, hogy az igazság fogalmán együttesen és egyenlően osztoznak. Ebben a könyvben, az esztétikai hitel jegyében, nagyon kevés olyasmi szerepel, ami nem igaz, bár legtöbbjük afféle „majdnem igaz”. (Guevara együttes, Kasák Lajos sétány, válások száma stb.) Az alapregény az írói invenció, a képzelet síkja, melyet áthatott a latin-amerikai mágikus realizmus és a közép-európai szocializmustól érintett ezredfordulós magyar dolce vita. Hőse Mákos Tibor, a mesterszakács, aki talán az egyik lehetséges világban „valóban” *Vámos Tibor*, vagy is az ének az a mi-lett-volna-ha variánsa, aki végül inkább maradt a kaptafánál, és nem lett író. A másik Vámos Tibor viszont az ötvenes Vámos Miklós, az „egyebek közt” író, Márquez nagy tisztelője. Ki döntheti el, melyik alternáns feljebb való a másiknál,

és melyik hely indokoltabb egy önéletrajznak kikiáltott regényben!? Ebben a szövegben Vámos Miklós, a valós én, csupán fiktív történeteinek leányvállalata. Maga is hangoztatta: megírtam huszonhat regényt, ez az élettörténetem. Most „referenciális története” is csupán egynek olvasható a többi között, s ezt az olvasói attitűdöt bátorítja az anyaregénnyel karöltve kibontakozó posztmodern bújócska. Ferencz Győző úgy véli, ez a folyamatosan felfüggesztett, elbizonytalanított létmód, amelyben minden szerző, és minden szerzett alak megfog a műben, alkalmatlan formája a vallomásnak. Véleményem szerint azonban egy olyan világban, ahol megkérdőjeleződött a realitás, az egység, eredetiség és az identitás axiomatikus fogalma, s cserébe a nyelvben létezés, az intertextualizálás, a multilingualitás és egyéb köztességet hirdető állapotok lakályossá tétele lett a trendi, csakis ez lehet az alkalmas forma.

Lássuk, mit tett Mákos Tibor a kosarába: a regény két-szintű szerkezete önleplező formulát követ: először megkonstruálódik a színdarab, a maga hőseivel, kellékeivel, és a jótékony (regény)világ függönyével. Ez azonban műves hordozótörténet csupán, melynek feladata a „valódi” főhős beidézése. A fél-maszkhoz már jól hozzászokott Vámos Tibor a fikció biztonságában elő is bújik, hiszen alteregóit már sokszor – eredményesen – hagyta megelevenedni. Ám amikor már jelen van, színre lépett, e se nem szakács, se nem fantomizált vendég, akkor elkezdik körülötte lebontani a díszletet. A regény elsődleges közegéből, a Mákos&Márkez-féle előőrs szövegmunkája nyomán, mint egy palimpszeszt, úgy hívódik elő a másod-regény: Vámos morális adósságának törlesztő részlete. Tágul a kamra és tágul a ház. Kiderül, hogy kicsoda ez a „nem az a Márquez”, kicsoda a „nem szakács”. Mikor eltűnik az egész regény kitalált nyitány sztorija, akkor ott marad, csakis a maga lefejtett-kifejtett megragadhatóságában Vámos Miklós, egy,

a dekonstruálással átépített új meta-regény közepén. Ez volt az alapötlet, mely a regényttest mértani közepén bekövetkezett fordulattal teret nyitott önmaga, és a szerző irodalmi megvalósulása előtt is. E totális reflexióban mindenki mindenkinek *író* teremtője. A szöveg magát, Vámost és a többieket is írja, Márquezt fordítja, (vagy inkább ferdíti), melynek során végül egy kiterjedt személy-, kultúr- és nyelvközi szinten önműködő interakció valósul meg. Vámos a hivatkozásokkal, határlényeivel és Márkez vendég-alakjával aurát teremtett a könyvnek, mely otthonos, hatásos és kifejező. Ínyes produkciójában a márquezi szöveg-egész vokálozik neki, tiplén kíséri, hogy ne féljen, ne bókálsszon a fél évszázadnyi, sűrű „dzsungában” egyedül. Gabriel García Márquez tehát betoppan, épp azok számára inkognitóban, akik olvasva e beszámolót (laikus és szakmai publikum) a titkolt érkezést felszámolnák, már ha volna mit; hiszen képzelt riportról beszélünk. A két vezér (Vámos és Márquez), miközben lépéseivel alakítja a játék terét és értelmét, folyamatosan sakk-mattot ad egymásnak, no meg persze az olvasónak. Eleinte azt hisszük, Márquez a biztos pont, és Mákos-Vámos az ismeretlen ismerős. Később azt hisszük, ez a sajátosan hangszerelt »Márkez« a talányos figura az írás – és lényegében az *író* én – szempontjából, miközben inkább az íz az úr. A végeredmény azonban arra enged következtetni, hogy senki sem az, akinek látszik, és ahogy telik a regény hete, egyre kevésbé lehet tudni, holnap mi lesz. Pláne azt, hogy ki lesz. Okos, aki lisztet, cukrot vesz.

A háttér-bevezetőből, mely az első szint alapkoncepcióját kóstitatja, a regény akár mesés kalandregény is lehetne, ahol az álruhás detektív előrebocsátja: ezúttal mely kosztüm leple alatt tekint a kulisszák mögé. Ami a meglepetés, hogy bármily messze is esik e szövegolvasati kijelölés egy biográfikus írással szemben támasztott elvárásoktól, a végeredmény mégis minden(ki)t iga-

zol. A kulináris-metaforika és a felszíni illetve mélytörténet összeszővődése ugyanis végül csak egy szépen kiaknázott nyelvi allegóriát hagy meg, mint zománcot az író üstjén.

A két regény-síkot hét fejezet hét látószöge vezeti át egymásba, melyek közül a legszembetűnőbb a csúcsponton bekövetkező ugrás: Mákos-Vámos arcváltása. Lényegét tekintve mind a hét szakasz, melyet Vámos a hét napjai szerint szisztematikusan, fejlécekkel ellátva helyezett egymás mellé, önálló jellegzetes vonásokkal bír, épp ezért az eleinte megfoghatatlan, végül pedig megfogalmazhatatlan szereplők története mentén még az epikus forma bizonyossága is lebegő részletté válik. „Nem hiszem, hogy ez egy regény. Abban sem vagyok biztos, hogy kisregény. Inkább hét levél, a hét minden napjára írtam egyet. A címzett pedig éppen én vagyok.” (Vámos) A hét levél, e regényes episztolasorozat azonban egyetlen körbe-írt jelenségre: a visszatekintő Vámos Miklósrá fókuszál. „Álmomban hét macska voltam, és játszottam egymással” (majdnem Karinthy) Egy a feladó, egy a szereplő, egy a címzett, és egy az igazi olvasó is: az író maga. A laza láncban egymáshoz kapcsolódó hét fejezet mindegyike valakinek felajánlott megnyilatkozási lehetőség. Az első – és talán a legérdekesebb – a szegény szakács legény históriája, egy karakteres szereplő-elbeszélő előadásában. A második az ismeretlen narrátoré, a mindent tudó külső elbeszélőé, aki néha odanyújtja a mikrofont a többieknek. A harmadikban viszont egy olyan kétes elbeszélőt tapsolnak porondra a többiek, aki már határozottan emlékeztet Vámos Miklósrá. „Mákos Tibor nem védte tovább íróját. Védje magát, ha akarja” (p. 59.) Innentől veszi át a szót a „lányregény”, vagyis az alapkoncepció jog(os)utódja. A mór megtette kötelességét, a mór mehet. A negyedik napon – könyvhetének derekán – így a kulisszák mögé már maga Vámos hív minket. Az ötödik egy nyelven kívüli, ere-

deti Márkez-fejezet, bár nagyon érződik rajta az őt tolmácsoló nyelv és hang stílusa. A hatodik fejezetre megszületik az igazi »képzelt riport«: egy felszabadult írói műhelybeszélgetés ember és ember közt, amely a hetedikben az írás és az író mögé nyíltan bevezetve a kamerát, egy dokumentáló összegzett utóirattal zárul. A regény szövege így tágul, bonyolódik folyamatosan, miközben a felbukkanó szölamok egyre tipikusabbak és egyre testvériesebbek. A demokratikusan több szereplős írásban elhatalmasodnak a mind nyilvánvalóbb kiszólások, és beszólások. (Olyannyira igaz ez a sajtáságos liberté, égalité, fraternité, hogy egy konferencia-híváshoz hasonlóan, a szereplők szinte egymással beszélgetnek, a könyvön kívül, mely mintegy „behallatszik” a szövegbe. Külön írásjelek szolgálják az egyes „le-nem-írt”, de mégis olvasható megszólalókat: [Lola], [Mákos-Vámos], »GGM«)

E forgatókönyves dialogicitásban, a zárójelben hangzó emberek mindegyike valószerű, de senki sem valóságos. A mágikus vendég néhol Márquez, de legtöbbször Vámos saját gyártmányú Márkeze; nem véletlenül hívja hát így. Ám ez a beszélőbeszélgető valóságból kölcsönzött író figura, feladatait tekintve többarcú (apa-pótlék, mentor, barát, példakép, kedvenc, pszichológus stb.), és szükségszerűen egyikben sem önazonos. Vámos sem eléggé az, bár nagy lépést tett önmaga felé ezzel a regénnyel. Pontosan e téren szorult segítségre a szerző, s a pszichologizáló öreg mester hozta is a formát. Márquez-Márkez aktív hozzájárulása jeleként hat lépésben javítgatja Mákos-Vámost, nem is annyira mint író, sokkal inkább mint – a magáról valló – embert. S mintha József Attilára hallgatott volna, végül Ő maga lett a hetedik. A leveles elbeszélésfüzért e deus ex machinával lezárva, egyúttal újra is indította azt. Kezdetünk előlről töprengeni, hiszen hirtelen valóra vált a fikció, hirtelen tényleg belépett a könyvbe. (?) A gép forog, az alkotó

pihen, csak a felesége nem. Lola zárszavával ablakot tört a regény falán, melyből átléphetünk a nappalijukba. Itt hallgat el a regény: a határátlépés lehetőségénél. Vagyis nyitva maradt, mint a mester sokat sejtető címe: *vivir para contarla*...

Vámos tehát nem akart ’nem vallani’, csak szüksége volt irodalmi meghívóra. Szal írt magának egyet. Ez a meghívó sok minden lett végül. „Szokásos” fiktív regény, olvasónapló, mágikus realista kiruccanás egy decens „sült realista” milióból, vallomás, önéletírás, boldog szomorú dal. A *Márkez meg én*ben Vámos eddig példátlan módon járt ki-be saját szövegében, különféle civil és álöltözetekben: karon fogta a Márquezt olvasó Vámost, a Vámost olvasó Márkezt, a Vámost olvasó, sőt író (sic) feleséget, és a Vámost olvasó Vámost. Sok jó ember kis helyen is. (Ab Ovo, 192 oldal, 2390 forint.) „Aki leleményesen és nagy műgondal hazudik, az meg is szeretne győzni bennünket, de azt is szeretné, ha lelepleznénk, és megdicsérnénk bravúros füllentéséért.” (Eco) Mindeközben igyekszik beszámolni mindarról, amiről magától soha nem beszélne, de amit mégis el kell valahol, valamikor, valakinek mondani. Embert próbáló vállalkozása az elméleti, szerkezeti, lélektani, műfaji és szereplői sokarcúság ellenére végül mégis egyetlen személyes, lírai történetté szelídült. De te fabula narratur – rólad szól a mese. A regény elolvasása után azonban úgy érezzük, számtalan dolog (ki)maradt még. A történet ugyanis szinte átugrotta a gyermekkort, mintha az a része már meg volna írva. És lehet, hogy így is van. A *Zenga zének a Márkez meg én* előképének tekinthető az őszinteség, az önreferencialitás, a személyiségfejlődés nyomon követése és megörökítése szempontjából. A követési távolság mindkét esetben két-három évtized rálátásából adódik, olyan kulcsfigurák bevonásával, mint Krisztus, Sztálin és Márquez. Egy ilyen névsor után az ember kíváncsian várja a folytatást, melynek hírért jó szokásához híven Vámos már

el is hintette itt-ott. Vagyis vannak még írói tervek a tarsolyában, lógnak a spájzban az oldala-sok.

Örkény után szabadon: aki valamit nem ért, olvassa el újra a kérdéses írást. Ha így

sem érti, akkor a kritikában van a hiba. Nincsenek buta emberek, csak rossz kritikák. De tévedés ne essék: a könyv az csak könyv, nem Bamboocha.

Fülöp Ilona: Csontbohóc (évszám nélkül, tus, papír; 160×100 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.61.1.; jelzés nélkül)

Ekler Andrea

„Az ember folyton hazatérne”

Szepesi Attila: *Vidám busók*

„a világban örökfarsang van”

Hajnali három órákor két részeg fiatal kurjongatott az utcán: „Királyok, mocskos, mocskos, mocskos királyok”. Mellüket kidüllesztve, elégedetten ordítva vonultak. Adott a kérdés: kik a királyok? Ők-e? Mások? Egyáltalán, így többes számban? Vagy minősítésként a mai szleng „király” (azaz nagyon jó) lenne mocskos? Ez a furcsa jelenet, mely megzavarta egy pillanatra a város nyári poshadt mozdulatlanágát, értette meg velem végérvényesen, hogy mennyire „élő” Szepesi Attila költői világa. Hamvas szerint „Az írás természete maga kései. Van benne valami felbomló és felbontó, ami a többi művészetben nincs. Írni csak fejlett, sőt túlfejlett társadalmakban, városokban, magas, sőt már visszahajló kultúrákban kezdtek. (...) A kezdődő bomlás finoman romlott illata, amely maga is bomlik és maga is bont. Az ember akkor kezdett el írni, amikor az élet teljessége már hiányzott.” (Hamvas Béla: *Az írás platonizmusa*, Sziget, 1. kötet, 1935)

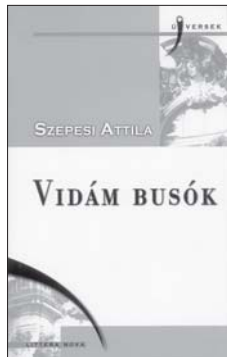
Szepesi új kötetében (*Vidám busók*) nincsenek ciklusok, a versek forgatagként, szédítő haláltáncként kapcsolódnak egymásba, egy általános létállapotot összegző versből (*Fekete maszkok*) kiindulva a figurák, szituációk, jelenek sokaságának bemutatásán keresztül a tombolásig, a holt lelkek városáig – valóban „megborzong, aki hallja” (*Város a holdban*).

A kötetzáró beszélgetés akarva-akaratlanul részben értelmezői szerepet is betölt, úgy alkot egységet a kötetben szereplő költeményekkel, mint Szepesi lírája és prózai írásai, egymást kiegészítve, értelmezve. Több verseskötete zárul prózai szöveggel, így a *Himnusz a varjakhoz* a *Fekete farsang-*

gal, mely elgondolkodtató a lírájában visszatérő motívumokként szereplő fekete szín és maszk viszonylatában, mely a *Vidám busók* kötet egyik központi motívuma így: fekete maszk. Mintha ezekbe a vicsorgó maszkokba összpontosulna múlt és jelen, emberi jószág és rossziaság, egyáltalán az ember a maga esendőségében, mintha mindegy volna, eredetileg milyen tartalommal bír egy maszk, a lényeg, hogy az emberből milyen tartalmakat éleszt, szabadít fel. Hogy a „körúti farsangolásokban” „ki-ki ’más’ lehessen képzeletében egy-egy futó pillanatra, s hogy más egészen önmaga.” (*Fekete farsang*)

A ciklikusság lényeges eleme Szepesi költészetének. Poétikai eszközök, képi megoldások, motívumok, szereplők, megidézett alakok, szerepek, kérdések térnek vissza rendszeresen a kötetben, s költészete egészében. Visszatér az éjszaka, a fekete, a csend, a hó, a bolond, a mágus, az árnyék, a tükör motívuma, hogy csak a leglényegesebbeket említsem. Újra megidézi Goya, Bosch, Gulácsy, Weöres, Kormos, Balassi, Nietzsche, Kafka, Határ Győző, Dürer és Hölderlin alakját. Aki formájátékát, festői képeit, muzsikáló versdallamát kedveli, itt is felleli. Hogy a dallam és tartalom összecseng-e, nem kérdés. Szubsztancia és esszencia itt sem válik el, a játékoság nem feltétlen vidám,

Littera Nova Kiadó, Budapest, 2004

ahogy a mondandó sem az. Szepesinél ez, úgy gondolom, a létértelmezésből adódó szemlélet rögzítésében az írás iróniája – „A városvége ürge dombján / rabló fityeg az akasztófán. // Hinnéd: himbálva kedvét tölti, / ahogy lila nyelvét kiölti.” (*Rézkarc*). Úgy feszül egymásnak és olvad össze a verselés, ritmus könnyed dallama és a szavak esszenciája, mint a karneválban az ellentétek. Portréi ezúttal kifinomult módszerrel készített sűrítések, a felvillantott alakok egy-egy jellemzőjének megragadása és szembeállítás, mint a *Koldusdalban*. Ez a kötet is tudatosan épül az életműbe, széles skáláját kapjuk a tapasztalt, megélt, teremtet világok, alakok, elemek körének, a tudatos verskonstrukció mellett így mintha naplót is olvasnánk. Középpontba kerül az örök farsang, a karnevál (középkori és mai, időtlenül, egy térben), melyben – „Bölcs és balga félszeg helyet cserél” (*Labirintus*), „össze-mosódik a perc meg a tér – az idő s az időtlen: – / égi lovas, internetezik.” „Nincs nyugovása, tart örökéig a mennyi farsang, / úrbeli bál” (*Égi lovas*), „Gurul, nem tudni, honnan hova tart, / pokolba jut vagy aranykori part // várja, s benne miféle karnevál / zajlik örökké – bolondházi bál” (*Üveggyőlyő*), „Mágus-mester – maszkot cserél” (*Levélféle Wimbledonba*), „utcasereg – tükör és tükörkép” (*Prágai farsang*). Ahol visszatérnek a már és mindenkor ismert alakok – a kurta törpe, a csempe-orrú, a sebhelyes arcú, a köpönyeges, az álarcos, a kajla bolond, a banya, a szende leányka, a lába-se, karja-se koldus, a baka, Bal-Bal néne és mások.

A többdimenziós tér, melyben minden, mindenki „egyetlenné így lesz a sokból” (*Levélféle Wimbledonba*), amelyre így az ellentétek egysége jellemző, ahol a színt, s a fonákot is látva, láttatva nem teszi le voksát sem a teremtet, sem a valós világ mellett – annál is inkább, mert a kettő már nem válik el, mint az *Önarcképekben* vagy a *Tükörvilágokban* –, a kritika a karneváli világ egészét érinti. Ez az örök farsang ki-

szakadtság, időtlenség, „oldalt megroskadt temető. / Billent fejfák – se név, se évszám” (*A tékozló fiú*), visszavonhatatlan pusztulás és örök élet. Ebben a nagy „egységben” természet, ember, ünnep egysége a fő kérdés. Arctalanok, maszkák, kifordult arcok, árnyavesztett világ – másvilág? Más világ? Másik világ? Ez az a farsang, az a karnevál? Vagy a gagyiban olvad össze minden, mint a *Kőbányai bolhapiac* zűrzavaros forgatagában – kutyakölyök, kutyabőr, korona, kard, Jézus, Sztálin, Bin Laden, Samantha, Drakula a pólokon, képeken, rézgyűrű, nyakék. Haláltáncba torkollik ez a végeláthatatlan karnevál, táncba-kap, kering, ropja táncát, perdül, ködbe vesző táncsal a holt lelkek városáig, apokaliptikus képekig – „Sikongva-visong a farsang / népe – fejek gurigáznak szerte” (*Tükörvilágok*), „Másik épp / arcát keresi, körbefordul. / Maga mögé bámul a ködbe, / hol évszak, égtáj egyremegy”, „út s álom se többé, / minden iránytű összetört...” (*Árnyékesztő*), „Jön-e új kor új hitekkkel, / új szörnyekkel s istenekkel? / vagy csak romlás, patkányokkal, / csótánnal meg liliummal” (*Ördöglátó*). Az egy, egység a halálba porlad, Kosztolányi szavaival élve a „semmiségbe hervad” vissza, szétesik, atomjaira hull szét, „s remény sincsen égi Úrra, / aki újból össze-gyúrja” (*Ördöglátó*).

Naconxypán, az aprólékosan kidolgozott, teremtet világ sem különb – „Nincs itt semmi előkelő” (*Csapszék Naconxypánban*) – írja. Szepesi mitologizál és negligál is egyben, a gyakran megidézett Gulácsy, s a „mester” Weöres nyomán Juhász Gyula, Kormos István, Gyimesi László és mások mellett gazdagítva Naconxypán-irodalmunkat. A Szepesi által megjelenített világ azonban valahol a nietzschei elhagyatott világ, a Hamvasi fellelni vágyott harmónia és Gulácsy Naconxypánja között van. Becsapós, kíméletlen, szükséges.

A *Vidám busók* kötetben a haláltánc a hosszú idő alatt felhalmozódott tudás, a morál, az érzelem, egy létmód, a természet

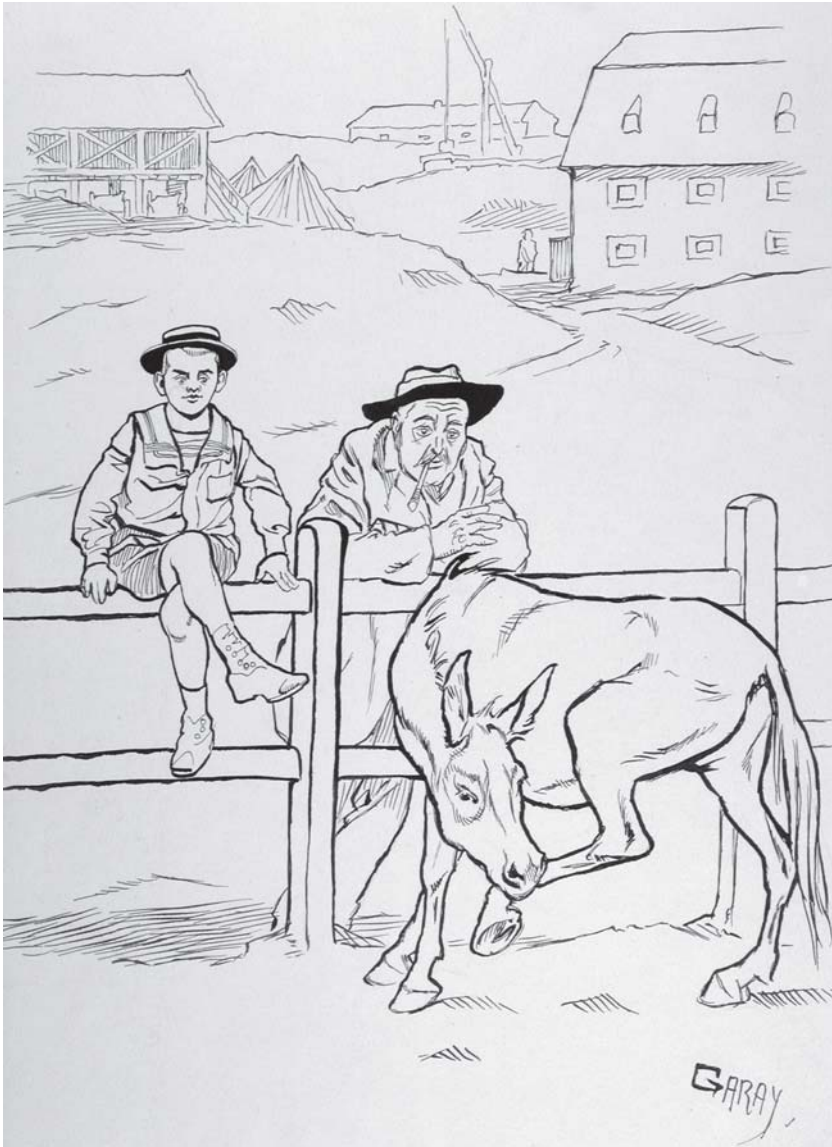
haláltánca is. Hamvas írja, hogy az írásban van valami gonosz. A kelta papok példáját idézi, akik vigyáztak hagyományuk, vallásuk elevenségére, élő létére, soha semmit nem jegyezhettek le tradícióikból, mert „Mit jelent egy szőrendi változás, ha az, ami fontos, megmarad?”. Szepesi éppen e „fontos” haldoklását hirdeti, nem váteszként, hanem látóként, az írás által a halál hírnökeként, hazavágyóként. Ahogy Nietzsche fogalmazott, írni „a romantika és honvágy legmélyebb neme”. A haldokló világban az ember nem lehet „otthon”, az elvagyódás, a teremtett világ megoldás-e? Aki tudja, látja, elég-e, ha nem cselekszi a rontást, hagynia kell a folyamatot a maga útján haladni? Van-e felelőssége a látónak? Hamvas is felteszi ezeket a kérdéseket. A Szepesi által megjelenített átjárható világok értelmezése, befogadása során gyakran úgy torpanhat, ütközhet meg az olvasó, mint Rabelais műveinek 17. századtól kezdődő fogadtatása esetén (többek között a fent említett „fontos”, élő hagyományának részleges hiánya okán). „A kortársak (...) naivul és ösztönösen értették meg Rabelais-t. Ami a 17. századtól kezdve probléma volt, az számukra még magától értetődött. Emiatt a kortársi megértés a *mi* kérdéseinkre sem adhat választ, mivel akkor ezek a kérdések nem is léteztek.” – írja Bahtyin (*François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris, 2002. 73.) A lényeg itt nem is az, milyen kérdések léteztek vagy nem léteztek „akkor”, hanem hogy milyenek értelmezői kérdéseink, s honnan szólnak. Hamvas válasza nem megnyugtató, miképpen Szepesie sem az. Nem is lehet, az azonban bizonyos, hogy a küzdelem nem győzelemre megy (mint még Naconxypanban is például, ahol Bumburin varázsló elégedetten veheti át a királyi elismerést és az alkímia tudósa címet, Dilinczi királynő pedig megkoronáztatik). „Mert az ember most már nem áll szemben a többi emberrel, – most már az igazság áll szemben a rosszal, az örök áll szembe a pusztu-

lással.” Sajnálatos, hogy ezt igen kevesen látják, gondolják így. De hogy nincs itt semmiféle magas ló, semmi morális felsőbbrendűség, arra nemcsak az írás mozzanatában rejlő ironia, önironia utal, hanem igazság és rossz karneváli forgatagban való összemosódása is. „Tudni kell, hogy a látás képessége mindannyiunknak megadott, mégse vehetjük küzdelem nélkül birtokunkba. (...) Birtokunkba kell vegyük hozzá a ciklikus időt, annak teljességét, hogy azt lássuk, ami van: egyszerre a nap palt meg az éjszakát. A romlástól megérintett, ám a teremtésre mégis folyamatosan visszaemlékező elemi valóságot” – írja Szepesi *Kettősportréjában* (In: *Erdőmaszkok*). Ha valaki látja a feketét és fehéret, látja a többi színt a maga valójában, látja, ahogy „elpördül – ürbe lökve – e sárgolyó” (*Goyacapriccio*), még nem oktat, csupán jelez. „A pusztuló időt elárasztja az írás” – mondja Hamvas. Szepesi Attila kötetében igen gyakran elmélkedik az írásról, költészetről, az alkotói szerepről. – mint a *Fintorgó tükrében* (In: *Himnusz a varjakhoz*), a *Költő a század végén* (In: *Harangtemető*) soraiban vagy a *Fortuna zörgő szekerén* című vallo-másában. A *Vidám busókban* így ír: „míg én kurta írónnal körmölöm ezt a bolondos / verset, kerge poéta, ki ámul az égi lovas-ra” (*Égi lovas*), s „hányféle pillantással ismer sz önmagadra” – kérdezi az *Elalvóban* (In: *Farsang bolondja*). Nem alanyi költő, mint mondja, de nyilatkozataiban, esszéiben feltűnő vallomásosság, önértelmezés, önfeltárás igénye, az önismeret, melynek feltétele elődök, környezet, szokások, a „fontos” ismerete, hogy az ember ne sodródjon balekmódra ide-oda – ahogy az Elek Tibor által készített interjúbán fogalmaz (*Hátrálni az időben*).

„Az udvari bolond legalább olyan fontos volt a maga szerepében, mint a király. A hatalom fénye az egyik, árnyéka a másik. A bolondnak – ha úgy tetszik, a költő egyik alakmásának – kellett kimondania a kendőzetlen igazságot.” (*Hátrálni az időben*).

Nem hálás szerep a pusztuló idő megének-
lése, Szepesi Attila mégis megteszi újra és
újra... „Félek, egy nap elvész anélkül, hogy
önnő, vad vágytól egészen áthatva szívjam
magamba azt a sok szépet, amit a kert illa-
tos virágai a szobrokra rácsókolnak, elvész

egy nap anélkül, hogy a kert elzenélte vol-
na nékem azokat a szent hazugságokat,
melyekért egy évet érdemes élni – s egy
évig még élek.” (Gulácsy Lajos: *A virágün-
nep vége*)...

Garay Ákos: Karikatúra (évszám nélkül, tus, papír; 290×205 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.20.1.; jelezve jobbra lent: Garay)

Csehy Zoltán

Változatok átváltozásra

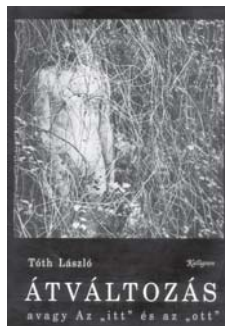
Tóth László: Átváltozás avagy Az „itt” és az „ott”

A költészetértelmezésekben mindig is kiemelt szerepet kapott az átváltozás jelensége. Az átváltozás nemcsak alaki metamorfózis (nemcsak a morphé átalakulása), hanem egy speciális lépcső is, átjárás két identitás közt, melyek többé-kevésbé kölcsönösen elfelejtik és elfedik egymást, ám mindig marad némi gyanú, mely a status quót valamiféle folyamatba illeszkedőnek sejtí. Különbözik nem létezhetne mitológia, misztérium vagy például a lélekvándorlási tanokat is mellőznünk kéne.

Tóth László könyve talán az ovidiusi *Metamorphoses* nyomán viseli az *Átváltozás* címet, s ahogy az alcím is jelzi (avagy az „itt” és az „ott”), tudatában van egy bizonyos folyamatosságnak, melyet térbeli fogalmakkal jelenít meg. Feltűnő, hogy Tóth számára nem maga az új állapot, az átváltozás végeredménye és kiindulópontja az érdekes, nem is ezek egymásrautaltsága vagy épp szétválaszthatósága, hanem magának az átváltozásnak a rögzíthetősége képezi azt a problémát, melyet költészete kardinálisnak tesz. Ez a költői alapállás az olvasói pozícióból Tóth költészetét folyamatos work in progressként láttatja. A legtöbb költemény olyan intenzitású pillanatban nyílik meg az értelmező számára, mint amikor az előhívandó filmből már-már kitetszik a fotográfia. Ezt a jelenséget támasztja alá az a műfaji és szöveggenerálási ambivalencia is, amely folyamatos destrukció alá veti a klasszikus műfajkonvenciókat vagy narratív struktúrákat. A vers kilép a térbe, képi leg válik érzékelhetővé, olykor kifejezetten képverssé alakul, s ezáltal a klasszikus szövegvers olvasataiban is kulcsszerephez jut a kép. Vagy egyszerűen egymásra csúsznak a szövegek, összeolvasódnak, szinte regénnyé válnak, ahogy egy családi fotóalbum

is előbb vagy utóbb egybeolvasódik. Ezt a mozgást nem lehet nem érzékelni Tóth szövegeiben, töredékeiben és nagyobb kompozícióiban: Tóth költészete anélkül lesz kombinatorikus, hogy ezt neoavantgárd megokoltsággal hangsúlyozná. Az összegyűjtött versek klasszikus olvasatai akarva-akaratlanul feltételeznek egy konvencionális fejlődésirányt a zsenéktől a nagy verseken át az idősebb kori opuszokig, az őszikéig. Tóth könyvének egyik sajátja, hogy az ilyen vaskalapos olvasásmódot ellehetetlenítve prezentálja esztétikum iránti elkötelezettségét, s még az az antagonisztikus ellentét is, mely Tóth indulásakor a szocialista realizmus égisze alá sorolható pseudovalóságversekkel szemben hozott létre érvényes nyelvet és megszólalási formát, kezdettől világirodalmi és mitológiai referencialitással nemesítve jelenítette meg önmagát. Ez a mitológiai referencialitás mindvégig meghatározó erejű játékoságot csempészett Tóth szövegeibe. Tóth noha az ún. csehszlovákiai magyar irodalom kontextusában és skatulyájában kezdte pályáját (e diszkurzus intézményesített dilettantizmusáról a leginkább a korai Tóth-köteteket tárgyal választó kritikák tanúskodnak), olyan horizontot tudott megnyitni, mely a korábbi generációk legjobbait is költészetesztétikai nézőpontváltásra készítette, sőt a költői ego megformálása terén és az önreprezentáció terén is modell értékű alternatívát vetett fel. Nem egyszerű fordulópont az

Ister-Kalligram, Bp., 2003.

ő fellépése egy számára szinte szervidegen közegben, hanem egyfajta kitörési heroizmus a nyelv segítségével a programozott és előirányzott irodalmi termelésből. Ez a kitörés kezdettől kétirányú: egyrészt radikálisan közép-európai szellemiségű, a cseh, a lengyel és a szlovák irodalmi diszkurzusok legjavához csatlakozó (e szövegekkel intertextuális viszonyrendszert kialakító), másrészt a kortárs magyarországi horizontra való rányitás (a szeparációs szlovákiai magyar törekvések és az önmaga „virágzásai-ba” feledkezett komikus kanonizációs stratégiák korában ez nem is annyira) természetes, érdeklődő bölcsességével párosul.

Ha *A hangok utánzata* című ciklust nézzük (1971), egy radikálisan hermetista konstrukciót vehetünk szemügyre, mely elsősorban az olasz hermetisták és Paul Celan olvasásakor sikerrel alkalmazható olvasási stratégiákat működtet: a legtöbb szöveg kulcsszavakkal bír, s a vers teste lényegileg egy-egy ilyen szóborda köré teremődik, s az olvasás maga lényegileg egy-egy ilyen kulcsszó bizonytalan metamorfózisait követi nyomon. Egy más metaforával ezt Tóth így mondja el: „hajnalban / megtelsz bokrokkal / indáid közt átcusszannak / a fogalmak”. Ez a vegetatív metaforarendszer nem csak azért fontos, mert ahhoz a klasszikus (antik) beszédmódhoz csatlakozik, mely előszeretettel beszél növényi metaforákban az alkotás önreflexivitásáról, hanem mert Tóth költészetének elsődleges univerzuma az idő ellenében létező tér, s e tér feltérképezhetősége (nem véletlenül viseli számos későbbi verse a topográfia alcímet). A növényi lét az olasz hermetizmus és a belőle kibomló egyéb irányulások egyik kulcskérdése Montale magnóliájától egészen Sandro Penna szár nélküli virágként aposztrofált költészetéig.

A hang képzetét a betű alakjával összefüggő, fonetikai és képi értelemben fiziognómikus *Lexikon* című költemény értelmezhetősége máris a jelentés-polivalencia lehetőségeivel és az intertextuális gesz-

tusokkal való tudatos játék jegyében munkálható ki, s mintegy példázza is azt a szöveggenerálási metódust, mely Tóth költészetének egy jelentős vonulatát reprezentálhatja: a költemény egyrészt V. Nezval cseh szürrealista költő zseniális *Abécé* című versének párjaként olvasódik, másrészt e furcsamód szürrealista szöveg (hiszen nem a kontrollálatlan asszociativitás szokásos nyelvi áradása jellemzi) visszaköt az abecedárius vers klasszikus (talán bizánci gyökerű) műfajához, melynek szép régi példáját kínálja például Amade László, de Galeotto Marzio poétikusra hangolt *De homine* című értekezésének vonatkozásai épp ugyanolyan sikerrel vehetnek részt a vers történeti rétegeinek feltárásában, mint a Tandori- vagy Oravecz-olvasás során kimunkált olvasói tapasztalatok. Ez a történetiség – mely idézzon meg bár műfajokat vagy reprezentálódjon egy-egy motívum által – segít Tóth szövegeit, szegmenseit egységgé, történetté szervezni, s ez kivált az *Ithakából Ithakába* (1975) című kötettel kezdődően igaz. Az egyrészt allúziótechnikai bravúrok, másrészt szinte észrevétlenül szerveződő költői kódok révén kimunkált történeti mélység szinte minden verset örvénylő szöveggkonglomerátummá alakít még akkor is, ha Tóth korai szövegeit épphogy a redukciós technikák és az elhallgatás-effektusok látszanak éltetni. A költői kép nem közvetít eszmét, a szimbólum nem működik szimbólumként, a költői kép csomópont, ahonnan koncentrikus körökben árad szét a sugárzás, mely ráadásul mélységi dimenziókat is nyer. Ez a konkrét és mélyreható képesség Pound vorticismusával rokonítja Tóth korai költészetét. A pontosság, a közvetlen tárgykezelés, a koncentráltság és a versben önmagát felfedő szóhierarchia, akárcsak az idegen nyelvek hatásának átengedése és átszüremlése a költői szövegen mind ezt látszik alátámasztani. A hang és a betű átváltozásai Tóth költői nyelvének tárgyai lesznek. A *Lexikon* című vers tehát mintegy szótárként működik, az átváltozás

elemi szintjét jelzi: a kimondástól az írásig, a műlékonyság evidenciájától a marandóságba vetett hitig, az „itt”-től az „ott”-ig, s mindig az idővel egyre idegenebb és egyre deformálódó emlékezet terében. Az átváltozás Tóth könyvében már a hang, a betű szintjén elkezdődik.

Radikálisan másmilyennek tetszenek a korai kötetek ún. litániái, melyek egyszerre sugallnak valamiféle költői kiválasztottságot, és egyszerre fejezik ki az identitás integritásának problematikusságát, a létrejövés, a létre hívás és a létbe esés, létbe kerülés kalandját. A *Litánia* című versben az én szinekdochikusan definiálja magát (harangnyelv, harangkötel), miközben az én már eleve tárgyként (harang) jelenítődik meg: ám a tárgy megfigyelése, Rilke óta tudjuk, ismét csak rólunk szól. A harangként megszólaló én helykeresése a szinekdochikus lehetőségek plusz jelentéstartalmaiban folyamatosan siklatja ki a bizonyosságot. A test alkotóelemeinek, részeinek inadekvát („ujjcsontjaidat szétrakod az ágyon”) vagy épp szinte a (keresztény és antik, Deukalión és Pürrha történetét idéző) teremtés aktusát parodizáló blaszfém megjelenítése („megmártod kezed a vérben / homlokodon szétkened az ondotat / kövekre fekszel és kövekre köpsz”) a tárggyá degradált, rakosgatható én szerves ellenpólusa. E két szinekdochikus játék a tárgyként, kívülről szemlélt énkivetülés lehetőségeinek felmérése és a tulajdonképpeni test megteremtése között zajlik le. Ezek feszültsége tartja életben a szöveget, s így válhat e vers alapvetően ars poetica karakterűvé, hiszen magát az alkotásmetodológiát is elének tárja. A harang furcsa módon közötttárgy: az élők bizonyos tulajdonságaival bír, s rákopírozható az emberi testre: „köldökdben cipeled a harangkötelet”. A lélek-harang motívumával szemben Tóth a test harangját írja verssé: s az élet abszurd folytatásának és folytatódásának kényszerű ösztönként láttatja.

A költőszereppel való szembenézést a

szlovákiai magyar irodalom koncepciójának kimunkálói szinte programszerűvé tették, s talán nem véletlen, hogy például Kulcsár Ferenc vagy Varga Imre is jórészt Zalabai Zsigmond ilyen irányú kritikai prekonceptióinak felsejlésekor szinte egyszerre érezte aktuálisnak a kisebbségi költőprofil, a váteszi pozicionáltság, a közösségi beszédmód lehetőségeinek komoly vagy ironikus, groteszk kimunkálását. Ez elsősorban az *Átkelés* poémáira jellemző attitűd, mely a redukció helyett egyfajta új integrativitást képvisel, s a korábban bizonytalanra tett én helykeresései és szerepváltságai itt Tóth költészetétől teljesen szervesen idegen módon futnak bele egy roppant igényű, kissé teátrálisnak ható példázatosságba, mely a középkor moralitásaihoz, certamenteihez viszonyítva is produktívan olvasható szövegeket szinte küldetéstudattal látja el.

Tóth költészetének csúcspontját az *Is-tentelen színjáték* immár befejezettnek mondható trilógiája (1976–1994) jelenti, mely a dantei hármasság (pokol–purgatórium–mennyeország) Ezra Pound-i átértelmezésének fényében komponálódik. E roppant erejű kompozíció minden részlete lényegileg tudós költemény: Tóth idézetek és allúziók posztmodern rendszerével él; szinte, mintegy mellékesen, egy egyéni irodalomtörténet olvasódik ki pusztán a szöveg paratextusait tekintve is. Ez az az eszmétörténeti bázis, mely kialakítja a történetet magát is, s mintegy a Tóth-szövegek kölcsönhatásában kikristályosítja azt a narratív rendet, mely regénnyé vagy dantei szóval élve komédiává teszi a látszólag lazán kapcsolódó szövegegységeket. Az én szereplőkre bomlik, át-átváltozik, külön narratívákat hoz létre, miközben e szerepkörökben olykor maga magával kénytelen szembesülni, konfrontálódni vagy összeoldadni. Ezra Pond megidézése talán ismét helyénvaló: „Homérosz óta az egész európai irodalom egyidejű és egy rendszerbe tartozik”. Az idő és tér kaotikus szétrob-

bantása, illetve szétrobbanthatósága épp ebből a kényszerű jelenidejűségből fakad: a látószög tudatosított megváltoztathatatlan-sága, önmagunk ítéleteinek és előítéleteinek jelenhez kötöttsége talán ilyen koncentráltan sehol sem jelent meg a magyar költészetben. Hogy mennyire lakható be a múlt a jelen olvasatában, azt a poundi és elioti költészeteszmény elméleti tételtárával is alátámaszthatnánk, de a költői gyakorlat is önmagáért beszél. Egy ilyen alapállásból szinte törvényszerű, hogy a jelen szeme a teremtésre nyílik rá először, s a tradíció reinterpretálása nem lehetőség, hanem égető, sürgető kényszerként jelentkezik. A dantei rend felbomlásához nemcsak a modernista látószög antispiritualizmusa és demitologizáló arcátlansága vezet el, hanem a sokféleség kapkodó, habzsoló öröme, mely az integritását veszített én egyes szereplehetőségeihez kapcsolható. Az én alakváltozásainak számos artikulációja nyert teret kortárs és modernista költészetünkben: olykor, mint Weöres Psyché-verseinek esetében, a szerepjátszó én szerepén belül mindvégig önazonos marad és egy választott paradigmába simulva integrálódik, máskor, Kovács András Ferenc költeményeinek esetében ugyan integratív jegyeket mutat, de a szerepek sokasága én-többszöröződéshez vezet, s megint máskor (például Tóth László, Sziveri János vagy Géher István esetében) épp az integrálódás kerül teljes törlés alá. Itt a szöveg nem én-idegen, más-én, de nem tökéletes szerep, hanem hol felvett, hol levetett maszk, a hagyomány visszajátszása a jelen horizontjából, nyelvén és előítéleteivel, vállalva, sőt gyakorlattá téve a félreolvasást, a félreértést, a destruálást vagy éppen a lehetséges (akár groteszk, akár abszurd vagy dehistorizáló) korrigálást. Az én egyik tipikus, látványos narrációt kialakító megnyilvánulása például a már emlegetett Nezval abszolút sírásójának megjelenése, a sírásó alakja azonban bővül shakespeare-i elemekkel, lautreamont-i vonásokkal, itt-ott létbölcse-

lőként jelenik meg, máskor pedig a már emlegetett *Lexikon* abecedáriusának tanulságai szerint redukálódik pusztá nyelvi ténnyé és jellé, hogy önmaga jellé redukáltságából (kibetűzőttségéből) és annak deformációiból áshasson elő új szavakat (*A sírásó életéből*). A nagymama hasonló én-artikulációként is értelmezhető, de a narráció mindig róla beszél, s egészen groteszk, hétköznapi nyelven megszólaltatott ekphrasziszokat hoz létre, úgy beszél róla, mintha a képéről beszélne, mintha önmaga is tulajdonképpen afféle műalkotás lenne, melynek részletes versebe írását már az antik irodalom is kedvelte. Mintha az átváltozás folyamatát ragadnák meg ezek a versek, s valóban versebe öntött fényképekként funkcionálnának, s épp az előhívás perceiben történne meg a versben megképződő hang betűvé válása. A pokoljárás színtereként szuggerálódó, ám sokkal inkább purgatórium jellegű bérlakás topografikus leírására az alcímek is utalnak: a roppant lírai utazás érdekessége, hogy nem eleve elrendelt és dogmatikusan kötött kulisszák közt zajlik, hanem egy teljesen mesterséges világban: „Építettem erdőt erőset bevehetetlent / hat nap s hat éj munkájával valóságos erdő-erdőt” – írja Tóth ismét a teremtéstörténet gesztusait parodizálva, s mintegy a dantei emberélet útjának felénél elterülő selva oscura képét idézve meg teremtet teret tulajdonképpeni bolyongásaihoz. Tóth ciklusa azt sugallja, hogy talán még Thészeusz is maga tervezte meg saját labirintusát, s Kavafisz nyomán haladva az is kijelenthető, hogy Ithakához igenis a leg-hosszabb utat szükséges választani. Ez a latens környezetkonstruálás és sorsszövés az ént és az egyént verbálisan önnön párkájává teszi, ahogy „a vers önmagát írja / (sokan nem szeretik ezt tudom én sem) / nem is a vers ír engem (...) az önmagát író vers / szabad rend.”

Tóth tudatosan keresi a szakrálist, és azt a terepet, ahol bizonyos emberi tevékenységek és aktusok misztifikálódhatnak (pél-

dául a versírás maga), hogy provokatív módon leszámolhasson velük. A szerepartikulációk sokasága és a beszélő én rendkívüli dinamizmusa darabokra szedi az önhatalmú szubjektumként átélt vagy átélhető transzcendenciát, ugyanakkor a patológus boncolás nihilizmusával is leszámol, helyette a tudattalan erőit nyers, topografikus, dokumentarista leírásokba és helyzetrajzokba vagy monológokba kényszeríti, azaz a mitologikusból az empirikusba tolja át. Ezt a fellazulást követi az ünnepélyességből a hétköznapiaságba farolódó nyelv is, mely gyakran veszti el központosítását, lekerekítettségét és válik szaggatottá vagy rituálisan önismétlővé.

Beda Alemann írta Celanról, hogy a vers tulajdonképpen „rajtaütési kísérlet”, melynek során egy lényegében fel sem fogott valóságot vesz birtokba. Kafka a költészetet „a valóság meghódítására indított expedícióként” definiálta. Mindkét definíció vonatkoztatható Tóth trilógiájának alapvonalaira is: a cseh és a lengyel költészetből is ismerős, szinte talált versként megjelenített köznapi, metaforátlanított nyelven megszólaló szöveg, mely lényegében rajtaütésszerű kiragadottságában szerveződik verssé, legyen bár monológ vagy épp egybezengő polilógus. Az én kiiktathatósága és más-más alakváltozatában történő visszavisszaiktatásának feszültsége egyéni ritmust kölcsönöz a trilógia szövegvilágának. Ugyanilyen kardinális „ritmusalkotó” tényező az alacsonyabb szófaji kategóriákba sorolható szavak („másik”, „mintha”, „mégis”) kardinális kiemelése és reflektorfénybe állítása, illetve a kollázs és montázs-technika alkalmazása a jelek univerzális, piktogrammatikus lehetőségeinek kiaknázásával (*Ragasztás*-ciklus), mintegy képesítve azt a módszert, melyet Tóth egyébként

a hagyományosabb szöveggenerálásban is érvényesített.

Tóth nemcsak átváltozó, hanem jelentős átváltoztató is (ezt a szót a műfordító speciális eseteként használom). Németh Zoltán helyesen állapította meg e kötet utószavában, hogy Tóth a „hetvenes és a nyolcvanas években valószínűleg sokkal jobban együtt látta a korabeli cseh, szlovák és lengyel irodalmi folyamatokat, mint a kortárs magyar költészetből bárki.” Nemcsak együtt látta ezeket a folyamatokat, hanem szervesen kapcsolódott is hozzájuk, mint a kortárs magyar irodalom kiemelkedő, ám mindmáig sajnálatosan alulkanonizált szerzője. Sajnálatos az is, hogy Tóth László európai rangú költészetének szövegeiből alig-alig ültettek át idegen nyelvekre. Abban viszont talán van okunk reménykedni, hogy Tóth műfordításai is hamarosan, akár egy ugyanilyen reprezentatív kötetben láthatnak napvilágot, s munkásságának ez a dimenziója alighanem nagyban hozzájárul majd újabb szövegolvasatok kimunkálásához.

Az Átváltozás... kötet egy fontos sajátosságát kell még megemlítenem: Tóth a munkáiról írt kritikákat is sajtó alá rendezte, s egyfajta hatástörténeti elvet érvényesítve egy-egy kötet után sorolta az arról szóló rendkívül változatos színvonalú, hangoltságú cikkeket, tanulmányokat, reflexiókat. Noha a versolvasást ez a szaggatott szerkesztettség hajlamos megzavarni, mégis több előnye van, mint hátránya: egyrészt megőrzi az egyes kötetek szingularitását, másrészt recepciótörténeti körképet is kínál, s mintegy egy újabb, retrospektív olvasat lehetőségét is felveti, hiszen az interpretációk egyszerűen visszaolvasztatják velünk egy-egy kötet korábban olvasott szövegeit.

Zólya Andrea Csilla

„Narancs ingben és zöld zakóban”

Orbán János Dénes legszebb versei

Kivételes esemény, amikor egy fiatal szerzőnek, költőnek „legszebb versei” jellegű válogatáskötete jelenhet meg. Igaz, én azt hittem volna, hogy ilyen életkorban ahhoz minimum meg kell halni (vagy legalábbis valamennyire). Ezzel szemben az idén az AB-ART kiadónál megjelenő *Orbán János Dénes legszebb versei* című kötet bizonyíték arra, hogy nem föltétlenül. Sőt.

Csodálkozásomon, hogy túllépiek, megpróbálok kiindulni abból, mit takarhat ez a gesztus. Adott egy életmű, melyből, mint a szó jelentése is mutatja, esztétikai és műfaji alapon válogatás történik. Ami egyben összegzést, és egyfajta lezárást visz végbe az illető életműben. Mert talán mégiscsak bizarr lenne, ha mondjuk tízévenként újból, és újból megjelenne a még aktívan alkotó szerzőktől az éppen aktuális legújabb válogatás a szerző „legszebb versei” cím alatt. S hogy később ne tévesszük össze az így egymás hegyére tornyosuló köteteit a szerzőnek, sorszámmal is elláthatnánk őket, vagy akár a kötetek színe is jelölhetné az éppen kialakuló alkotói korszakhatárokat.

A kérdés továbbgondolásra is kötelezhet, ha figyelembe vesszünk más irodalom-szociológiai kérdéseket is, például mennyire hozzáférhetőek akár a felvidéki, akár a magyarországi olvasók számára az utóbbi

években napvilágot látott erdélyi kiadványok? És fordítva. Úgy tűnik, ez a kérdés-kör részben indokolható is az ilyenfajta válogatáskötetek létrejöttét, mivel általuk enyhíthető lehetne a földrajzilag távol eső, és határokkal is elválasztott régiók jeles szerzőinek (s hadd legyenek azok akár fiatalok is) megismertetését. Ebben a helyzetben nyerhet kiemelt szerepet az ilyen kötet cím, mivel a tényleges minőségi „terméket” ígéri az olvasó számára. Feltételezhetem, akár ezek is közrejátszhattak abban, hogy Orbán János Dénes, az erdélyi fiatal irodalom egyik legkiválóbb alakjának legújabb kötet felvidéken, az AB-ART kiadónál jelent meg. De a kérdés számomra mégis nyitott marad, mert jelen esetben egy olyan szerzőről van szó, akinek művei elérhetőségével kapcsolatosan szerencsére panaszra nincs ok. OJD-t a magyarországi olvasók is, de nem csak, igen jól ismerhetik, hiszen eddig immár két kötetét is kiadták Magyarországon is (2000-ben novellás kötetét, *Vajda Albert csütörtököt mond* cím alatt a Jelenkor adta ki először, illetve verseinek második gyűjteményes kötetét *Anna egy pesti bárban* címmel a Magyar Könyvklub), azonfelül számos tanulmány, kritika és recenzió foglalkozott vele. *Orbán János Dénes legszebb versei*, címéhez méltóan, egy rendkívül igényes és ízléses megjelenésű kötetet jelez. Ellenben a címében rejlő válogatás-jellegen túl, felépítésében kísértetiesen hasonlít a szerző eddigi gyűjteményes kötetéhez. A 2000-ben Kolozsváron kiadott *Párbaj a Grand-hotelben*, amely az 1995 és 1999 között megjelent verseket tartalmazza, valamint a többnyire ugyanazt a szövegkorpuszt hozó 2002-es *Anna egy pesti bárban* című gyűjteményes kötet anyagával is egyezést mutat. A kötet előnyére válna, ha igényesebb lenne a hivatkozások terén, és ha feltűntetné, hogy a szerző mely könyveinek anyagából történt az itt szerep-

Ab-Art, Dunaszerdahely, 2005

lő írások válogatása, s hogy ennek során milyen koncepció érvényesült, mert ha a címből is egyértelmű esztétikum, vagy fontosság volt a döntő, akkor viszont kimaradtak a kötetből olyan lényeges versek, amelyeknek nyugodtan itt lehetett volna a helyük.

Ugyan e jelen könyvben az említettekhez képest itt-ott kimarad néhány vers, de lényegében azok felépítését és tartalmát adja. Akárcsak a már említett kötetekben, itt is, időrendben következnek a szerző első három könyvének (*Hümeiriáda*, *A találkozás elkerülhetetlen*, *Hivatalnok-líra*) költeményei, követve az időközben történt kisebb szerzői változtatásokat. Például *A Szappanrepp* míg a *Párbaj a Grand-hotelben* elején mint kiegészítés (*Bonus track*) jelenik meg, addig itt már, akárcsak az *Anna egy pesti bárban* esetében, a kötet szerves részeként (*Intróként*) indít, megadva az olvasónak pimasz és mégis bájos magabiztossággal a lendületet, ritmust és az alaphangulatot az OJD-lírához, mely „körbetáncol, és száz ablakban / becsúszik / szívedbe, mint szappan”.

Ígazi ráadást a korábbi versesköteteihez képest a szerző *Teakönyv* című könyvéből beemelt utolsó vers révén hoz. A *Páthosz temetése* nemcsak e kötetet zárja, hanem az induló fiatal költő pályájának kezdeti korszakát, az első tíz évet, ahol most viszont a „reggeli repp” mint „kripta-repp” szól, ahol a verset, világot, szerelmet, s nőt magáévá tevő „ifjabb csikóbb poéta” szenvedélye már „meghódította híg honát. / Övé a hatalom s az ország / – megöljük hát, s megyünk tovább!”. A Páthossal együtt mint ha a harsányságot is búcsúztatná, helyén ott marad az éleslátó és kíméletlenül szóki-mondó számvetés, de jól megfűszerezve iróniával és öniróniával, hogy mielőtt még átadhatná magát a nosztalgiának, mi pedig mielőtt túlságosan is komolyan vehetnénk ebben a minőségében, máris szembeneveti önmagát (s a hiszékeny olvasót). A szöveg, mint ahogy az OJD szövegekre oly-

gyakran jellemző, folyamatosan visszahajlik önmagába, mindvégig párbeszédet folytat a saját és az elődök szöveg-hagyományával (Adytól a Halotti Beszédig, és vissza), szétírja őket, és travesztizál, szüntelenül kimozdítja azokat megszokott helyükből. Arcok és szerepek jelennek meg, de mielőtt megtörténhetne azok beazonosítása, máris továbbcsúszik egy másik szerepbe. „Mit is játszom? Álforradalmat? / Az aranykor is véget ér? / A legnagyobb is meghal egyszer? / Vér hull a földre, s vére vér? / Mi teszi ezt? A változás? / Az unalom? És az maradt / Pusztaszerből? És kik azok, / azok a műanyag halak? // A sírhantnál csak hűledeztem, / akkor születtem a világra // - és csak nézek, ó, tetszhalottként / a sírhalomból kinövő / bús, fekete, könnyes virágra”.

A kötet fontos részét képezi a záró rész, Margócsy István *Vidáman és fölényesen* című tanulmánya, melyben a neves irodalomtörténész OJD poétikáját jellemzi és értelmezi. Ezzel részben az ezt megelőző OJD-kötetek adósságát is lerója, mivel a költeményekkel együtt végre jelen van egy őket behatóan tárgyaló kritikai beszédrész is, ami egyben ennek a költészetnek az irodalmi kánonban való elhelyezésének egy lehetséges kísérletét végzi el. OJD verseihez hasonlóan átható lendülettel járja át a tanulmány e költészetet, máris arcot adva neki, mégpedig egy régóta ismert arcot idézve élénk. Ady-hagyományra hivatkozik, de lényeges, hogy nem a versek, hanem az újat teremtés erőteljes gesztusa mentén teszi ezt. „(*Szabad-e Erdélybe betörnöm?*) – Orbán János Dénes megjelenésével a kilencvenes évek elején mintha újra feltételezett volna, persze sokszorosan, helyileg is, történelmileg is, poétikailag is módosítva, a lassan már százéves, de érvényét el nem veszített nagy költői kérdés: mit is jelent betörni *új időnek új dalaival?*” (105. p.) Összegzi ezt a lírát, melyet gyakran nagyon is eltérő, egymásnak ellentmondó, túlzásoktól és érzelmeiktől nem éppen mentes kritikák, illetve viszonyulásmódok öveztek,

ahogy a kilencvenes évek derekán történt indulástól OJD költészetét és az Előretolt Helyőrség szerzőinek (Sántha Attila, Fekete Vince, László Noémi stb.) munkáját illették.

OJD költészetének legnagyobb részét a szerelmi líra képezi, mindvégig egy férfi szerelmi vallomásait vagy kommentárjait olvashatjuk, de természetesen magukból kifordítottan. Margócsy következő kijelentésében mintha leszámolna azokkal a finomodó kritikusokkal, akik e költészetet obszcenitása, nyerssége miatt ítélték el, hiszen „Orbán olyan világot teremt, úgy nézi a világot, hogy az összes nyers, durva, giccsre utaló és brutális részlet után is felcsillan valami szépség – persze eltávolított – fényéből (hiszen nem lehet az csúnya, ha »művirágok fonják majd be haláлом«)”.

OJD az egyik legmeghatározóbb alakja a jelenkori erdélyi magyar irodalomnak, központi figurája a kilencvenes években Kolozsvárott alakult írói-költői csoportosulásnak, az Előretolt Helyőrségnek. Ők azok, akik talán az erdélyi fiatal irodalomban a leginkább figyelemfelkeltő és meghökkenítő színrelépést mondhatják magukénak. A Helyőrség-jelenség mesterpéldája lehetne annak, hogy milyen mértékben függhet össze az irodalom és a róla való beszédnek, a kritikának az egymásra hatása, és milyen mértékben lehet generálni az irodalmi kanonizációt. Indulásukkor írásaikat nem csak egyszerűen közzétették, hanem megjelenésüknek a módját is kigondolták és megtervezték, illetve időközben kialakították az infrastrukturális tényezőiket. Egy felforgató kiáltványosdit játszottak el, amikor bedobták a köztudatba a „transzközép” fogalmat. Azonnal reagáltak a kiprovokált kritikákra, amivel egyúttal ébren tartották a „szakma” figyelmét irányukba. Vitába hozták, provokálták az irodalomkritikát, de aztán később minderről bejelentették, hogy csak blöff volt. Jellemző, hogy a kritikának akár a negatív véleményét is képesek voltak önmaguk kanonizálására felhasználni

(például az akkori kritika részéről OJD kapcsán elhangzott „posztfreudi szexmájom” kifejezést is később számtalanszor idézték, amivel az akkori kritika elmaradottságát sugallják, s így a kifejezésben rejlő gúny iránya is visszafordítódott a „szakma” felé).

A jól kivitelezett marketingnek része volt, hogy miközben közzétették a sajátosan „transzközép” irodalmukat, aközben saját műveik olvasatára, olvasási módjára és befogadására is erőteljes befolyást gyakoroltak tanulmányaikkal, ahol olyan szerzőket (pl. Rejtő, Karinthy, Borges) és írásmódokat (populáris irodalom, a populáris nyelvi regiszterek, a különböző parodisztikus írásmódok stb.) igyekeztek a köztudatba emelni, melyek saját szövegvilágukban lényeges szerephez jutottak, viszont előttük a magyar lírában periférikusan voltak jelen.

Kanonizáló tevékenységük másik sajátossága az önheroizáló, mítoszteremtő törekvés, ami a szókészletbeli és attitűdbeli nonkonformizmusban nyilvánult meg. Elendiskurzusként határozták meg magukat. Vidáman és fölényesen – hogy kölcsönözem e jelzőket Margócsytól – elkülönözödték a megszokott vagy akár az addig elvárt hagyományoktól, az „erdélyiségtől”, és a transzilván gondolatiságtól, ami korántsem erdélyiségük megtagadását jelentette, hiszen közben ők is létrehozták a székely tájnyelvi költemények és különböző populáris regiszterekben írott műveiken keresztül a maguk sajátos „transzilvanizmusát”. Természetesen érdemeiket nem kisebbítve megjegyzendő, hogy szöveglétrehozó sajátosságaik nem a semmiből jöttek létre, a transzilvanizmus hagyományán kívül, voltak és vannak még olyan elődeik az erdélyi irodalomban is, akiknél jelen vannak a különböző parodisztikus jellegű átírásai a közkeletű szöveg-hagyományoknak vagy a szerelmi lírának e lefokozó, travesztizáló megjelenítése.

Írásaikban a lokálpatriotizmus mellett

a sajátos újríró technikáik során az egyetemes és a magyarországi irodalom jól ismert alakjai, elődök és kortársak szöveg-hagyományai jelenítődnek meg és íródnak, maszatolódnak szét.

A „transzközép”, és a vele fémjelzett Helyőrség-könyvek és szövegek a folyamatos róluk való beszéd által erdélyi irodalom egyik sajátosan új és egyben egyik legfontosabb részévé, jelenségévé váltak. Az ezredfordulóra a Helyőrségre jellemző szó-készlet és attitűdbeli jelenség azonban fokozatosan konszolidálódott. Az irodalmi csoport neve intézménynévvé vált, ezzel együtt provokatív és megbotránkoztató jellegük is megszűnt, az egységes poétikai arculat, egyértelműen szétbomlott, pluralizálódott, és most már egyértelműen inkább a különálló szerzőkről és írásmódokról van értelme beszélnünk.

OJD alakja nemcsak a Helyőrség-jelenségben betöltött lényeges szerepe miatt válik meghatározóvá, hanem mert egy sajátos megkerülhetetlen hagyományt teremtett az erdélyi irodalomban, írja róla egyik tanulmányában Balázs Imre József. Az írásai nemcsak a „transzközép” jól bejáratott toposzairól szólnak, hanem másról is és más-ként. Izgalmas olvasást biztosítanak szöve-

gei a különböző szerepeket létrehozó gesztusai és maszk-próbái által is, amelyekkel sajátos allúziókban és idézetekben gazdag szöveg-univerzumát létrehozta. Ott van átköltéseiben szinte az egész magyar költészet legjava, nem kímél senkit, de verseiben visszatérő alakként jelennek meg Vanek úr és Troppauer Hümér is, ami által néhány az eddigi irodalmi kánon perifériájára szorított szerzővel kapcsolatosan is újragondolásra készíthet. Figyelemmel követhetjük, hogy a beépített szövegek hogyan válnak saját szövegévé, hogyan telítődnek többlettartalommal, és a különböző szöveg-hagyományok hogyan minősítődnek át valami teljesen másvalóivá.

Az olvasó további szövegek utáni várákozása természetes, de az biztos, hogy az irodalomkritikában OJD egyre inkább klasszikusoknak kijáró elismerést nyer, erre pedig jó bizonyíték az *Orbán János Dénes legszébb versei* című kötet is.

Végzőként pedig annyit, hogy olvassuk! Megéri. Akár máris kezdődhet *A Szappan-repp*: „Ha nem olvasol, hát dalolok most, / alkalmazkodom új korokhoz. / Érted a lírá-m akármit átlép / – hallgasd hát ezt, míg főzöd a kávé-t!...”.

Jankó János: Udvarlás (évszám nélkül, tus, toll, papír; 100×110 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.25.1.; jelzés nélkül)

Orcsik Roland

„Vagy csak hatásvadász kitárulkozás / ez az egész: csak játék?”

Király Levente: Száналmasan közel

A fenti idézetet Király Levente új kötetéből, a *Szánálmasan közel*ből kölcsönöztem. Amennyiben az előzményekhez hasonlítjuk (és mérjük) a mostani könyvet, akkor azt találjuk, hogy a 2004-es *Így írtok én* paródiáit most pastiche-ok, vagyis stílusutánzatok váltják fel. Azzal, hogy nagyobb adag iróniával ugyan, de a 2000-es első kötet, *A legkisebb* metaforikus, metafizikus beszédmódja ezúttal is helyet kap. A pastiche felveti azt a kérdést, hogy hol húzódik meg az utánzatokban a személyes hozzájárulás? Most nem feltétlenül a „szerzői szándékra” célok, hanem arra, amitől a verseken ott marad Király Levente kéznyoma.

Király már az előző két könyvével bizonyította, hogy jó érzéke van a kötet szerkesztéshez. *A legkisebb* és az *Így írtok én* verseinek egyik erőssége az a kompozíció, ami az egészet egybetartja. A mostani könyvet hasonlóan feszessé teszi a versek egymásra épülése. A kötet nincs fejezetekre osztva, a versek egymás után sorakoznak, legtöbbször egy-egy motívum teremti meg a kapcsolatot. Ugyanakkor itt nem értel-

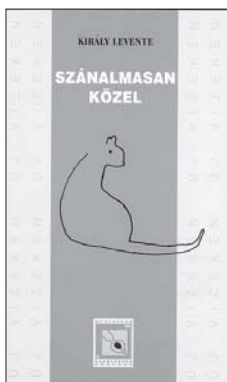
mezésbeli elmozdulásokat tapasztalunk, hanem variációbelieket. Ahogyan tulajdonképpen a pastiche felfogható az eredeti, az utánzott stílus egy variációjának is. Ebben az értelem-

ben találunk verses egységeket a kötetben, amelyek motívumai ismétlődnek. *Ismétlés* és *variáció*, talán ezek lehetnének a kulcsfogalmak a *Szánálmasan közel* olvasásához. Ami pedig az utánzott stílusokat illeti, Nádasdy Ádám a kötet fülszövegében jól érzékelteti a kötet sokszínűségét: „Olyan változatos ez a kötet, mintha egy hosszú svédasztalról lopkodna az ember, édeset, sósat. Vagy mint egy színes újság, apró hírekkel és váratlan tragédiákkal.” Talán ezért találjuk a versek címeit csak a tartalomjegyzékben. Mert amellet, hogy ez jó poénnak tűnik, felfoghatjuk az *ismétlés* és a *variáció* kihangsúlyozásának is.

A stílusvariáció- illetve utánzat lehetővé teszi Királynak, hogy a magas, felülstilizált versbeszédtől, a gyerekverseken át egészen az alulretorizált, dilettáns, pongyola megnyilatkozásokig, formailag széteső, amorf költeményekig játszadozzon. Ezzel összefüggésben olvasható a kötet *Ki kap helyet* című nyitódarabja:

„Kírní magamból:
ez aztán aranygól,
nem játék, nem mese,
nem marad semmi se.
[...]
A vers lehúzó és eltat,
a vers végül hát befed.
A versben csak belaknak,
ott mindenki kap helyet.”

Ez a vers olvasható autopoétikus szövegként. Az *Így írtok én* kötethez képest, ahol konkrét, megnevezett szerzők stílusát parodizálta a szerző, itt – Weöres Sándor, Kovács András Ferenc stb. hagyományát folytatva – leginkább elképzelt szerzők stí-

Parnasszus könyvek. Új vízeken, Bp. 2005.

lusában szólnak meg az írások. S ebben a hangorgiában csendül fel Király Levente hangja is. E szempontból a mostani írás címében idézett kérdés felfogható önreflexív gesztusként:

„Vagy csak hatásvadász kitárulkozás
ez az egész: csak játék?”
(*Függőkert*, 54.)

Számomra ugyanakkor ez a koncepció a kötet egyik hátulütője is. Ugyanis magán hordja az *akármit*, *akárhogy* kényelmét. S egy idő után Nádasdyval szemben („Néha idegesítő, sohasem unalmas.”) úgy látom, nemcsak idegesítő, hanem unalmas is a sok utánzat. Gyakran túl szimpla megoldásokkal él a szerző, túl sok a fárasztó közhely, amitől semmitmondóvá, üressé válnak a versek. Ez sajnos nyomot hagy a kötet hangulatán is. Illusztrálásképpen íme néhány példa:

„A menekülőnek az aranyhíd jár,
lehet, éveket kell várni,
lehet, egy életet kell várni,
de ha ott van, csak elindulni,
legyen bár felhő,
zivatar, éjnek éje.”
(*Suttogod szálka*, 9.)

„Minden dolgok beérnek egyszer,
mint őszi kertben zöld levek.”
(*Gyümölcsét ha én*, 34.)

„mert ölni akar
ölni akar
pénzt akar
gyereket akar
egy autót akar
nyugalmat akar
aludni akar
repülni akar
élni akar”
(2003. szeptember, 46.)

„egész nap magamnak fájok”
(*Az alkoholista monológja*, 55.)

„Minden, mit eltékoztaltam,
egy életre elég lenne.”
(*Az éhező dala*, 56.)

Felvetődhet az is, hogy itt a versbeszélőket a közhelyesség, a szetenciózusság teszi egységessé. Ám ez nem válik a kötet javára, mármint az elcsépelet képek, nagyottmondássá koptatott bölcsességek direkt szajkózása. Amennyiben ezt összevetjük a kötet által választott hagyománnyal, akkor azt találjuk, hogy Weöres, KAF vagy Parti Nagy a dilettáns megszólalásokból is jól átgondolt, összetett költészeti koncepciót dolgoztak ki. Ezzel szemben Király Levente kötete nem jelent különösebb kihívást a kortárs költészeti beszédmódok számára.

A szerző egyik humorforrása az irónia. Csakhogy ez nélkülöz mindenféle kötet-felforgató radikalizmust, gyakran finomkodó (pl.: „Csúf egy név, hogy Kalocsa,/csúfolták is, *kalácsa*.” *Az ingatlanközvetítő dala*, 48., „Én elemezgetek (kis hamis)” *Szakedolgozat (Hommage 2.0)*, 51.). Sokszor nem eléggé kidolgozott a stílushoz tartozó hang (l. *Vándor éji dala utáni reggel*, 56.). Ezt tartom a kötet egyik legnagyobb mulasztásának. Király mintha elsiette volna az írást, hiszen megfeledezett arról, hogy nem elég pusztán stílust utánozni, ahhoz meg kell találni a megfelelő, hozzátartozó hangot is. Emiatt nekem úgy tűnik, Király a mostani szövegeivel helyét keresi a *mainstream* irodalom „szalonjában”. Az elfogadott, úgymond kanonizált stílusok felhasználása is mintha erre a törekvésre utalna. Nem véletlenül veszi elő ő is a már milliószor átírt József Attila *Születésnapomra* c. költeményét. Nála a legszembeötlőbb különbség az, hogy nem önirónikus születésnapi verset ír. Ez az elsődleges elmozdulás József Attilához (és KAF-hoz, Petrihez, Tandorihoz stb.) képest. Ugyanakkor a hatásvadász stílusutánzaton túl nem fogalmazódik meg benne semmi több. A vers rímhasználatá is meglehetősen ötletszegény (hej-/haj; a/

a; vegye,/vigye; nemde?/Mende-; miért./kiért; folyó/folyó, *Torkunk metszi* 7-8.). Számomra ez egy olyan versként olvasható, amely akármilyen formában íródhatott volna. Ez talán a legszembeötlőbb különbség József Attila (és az előbb felsoroltak) költeményéhez képest, ahol a forma semmi esetre sem funkciótlan.

A kötet sikerültebb darabjai közé tartozik a *Petrióda*, ez a vers nagyszerű szövegközi olvasói játékra csábít – lábjegyzetesként. Az első prózavers ciklus (12-22.) kiválóan alakítja át a gyermekkori utcára emlékezést metafizikus út-metaforává. A ciklus záródarabja egészen más dimenziót ad az egésznek:

„Volt a ház előtt egy út a végtelen, sárga homokban, mellette kétoldalt nyárfasor. Sokszor elbicikliztél rajta, de sohasem végig, pedig később motorral is megpróbáltad, autóval is elindultál egyszer – még mindig nem tudod, merre visz.” (*Merre visz*, 22.)

A záróvers (*Megfelelő kő*) segít értelmezni a kötet címét. Amennyiben ezt a könyv egészére vonatkoztatjuk, akkor azt kapjuk, hogy minden benne olvasható költemény megfelelő kő próbál lenni a túlsó parthoz (a *Másik*). Azonban ez a *Másik* elérhetet-

len, megszólíthatatlan, megnevezhetetlen. A romantikus vágyakozás helyett itt az erőfeszítés és talán a *Másik* kinevetése kerekedik felül, ez válik poétikai alapvetéssé (ezzel függ össze a vers zárása: „Kitör belőlem a nevetés.”). Ugyanakkor a kötet címévé emelt sor („szánalmasan közel”) mégis megőriz valamit abból a *leírt* sóvárgásból. Ez az ellentmondás, ellentponozás végighúzódik az összeállításon. Sajnálatos módon, a *szánalmasan közel* állítás nemcsak metaforikusan értelmezhető néhány vers kapcsán...

Érezhető a köteten, hogy Király megpróbálta továbbgondolni az eddigieket. Amennyiben ezt nagyobb kockázatvállalással teszi, több időt fordít az írások kidolgozásához, akkor talán az eredmény is izgalmasabb lett volna. Így meg kell elégednünk néhány sikerültebb költeménnyel, jól eltalált részlettel, sorral, képpel. Bármennyire is jó a koncepció, a kompozíció, mégsem elég ahhoz, hogy elnézzük a leegyszerűsített félmegoldásokat. Zárásképpen még csak annyit, hogy a kötet kiadójának nem ártana odafigyelni a borítótervező munkájára, mert a *Szánalmasan közel* külalakja taszítóan semmitmondó a mai könyvek vizuális gazdagságához, ötletességéhez képest.

Jankó János: Vigasztalás (évszám nélkül, tus, toll, papír; 77×115 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.24.1.; jelzés nélkül)

Bedecs László

Szerelemre hangolva

Karafiáth Orsolya: *Café X*

Café X címen egy nagy lendülettel indult, és érdemeinek megfelelően kezelt költői pálya második kötetét olvashatjuk, öt évvel a *Lotte Lenya titkos éneke* című első megjelenése után. Az ötéves várakozás a kifejezetten sokat publikáló, ez idő alatt vélhetően több kötetnyi verset megíró költőnő türelmét, illetve a könyvvel szembeni igényességét és szigorúságát dicséri. Ötvenöt vers maradt e kötet számára, ezek azonban valóban alárendelődnek az első köteténél sokkal átgondoltabb koncepciónak, miközben egyértelműen érettebbek és egyenletesebb színvonalúak.

A poétikai alapcélok és az alaphang azonban nem változott: a közvetlen és közérthető, sőt kifejezetten olvasóbarát, dalszerű versek elsősorban a szerelmi költészet érzékeny, mégis ironikus megújítása miatt érdemelnek kitüntetett figyelmet. A dallamos, könnyen megjegyezhető, gördülékeny szövegek mindenkinek ismerős problémák köré szerveződnek: egy szerelem, melyről azt hitték, örökké fog tartani, hirtelen, de mégsem igazán meglepően véget ért, a valaha talán bizalmas kapcsolatból átkozódás és ellenségeskedés lett. A kötetben megszólaló nő efféle csalódásairól, becsapottságáról és azt követő magányáról beszél, a kudarcokról, a férfiak alakoskodásáról és hűtlenségéről, a szenvedélyek hiábavalóságáról. Az ehhez kapcsolódó szerepek köré szerveződik a kötet, mely akár azt is megmutathatná, hányféle arca lehet egy nőnek, hányféle hangulat között ingadozhat egy nő, de ehhez nem kellően árnyaltak ezek a szerepek, és túlságosan egy irányba, a szenvedő nő toposza felé húznak.

Karafiáth Orsolya kötete mindeközben abba a jelentős poétikai tendenciába illesz-

kedik, melynek a nyelvkritikai attitűddel szemben igyekszik minél többet megőrizni a magyar líra hosszú ideig meghatározó hagyományából, a dalköltészetből. Ez a megőrzés azonban csak az újításokon keresztül mehet végbe. Azaz a vers zenei ihletettségének erősítése, a beszéd látszólagos könnyedsége és a rövid, zárt formák kizárólagossága olyan szövegek meghatározó ismérvei lesznek, melyek egyáltalán nem konzervatív módon viszonyulnak e költészeti hagyományhoz. Karafiáth nem visszatérni próbált mondjuk a harmincas évek sanzonjaihoz, hanem azokon az alapokon egy mai, korszerű költészetet dolgozott ki. E korszerűség alapja a jelenkori költészettel való intenzív párbeszéd, az idézetek, utalások és ajánlások sokasága, a szerepek és maszkok állandó használata, illetve a hangsúlyosan ironikus, a saját teljesítményével szemben is kételyekkel élő attitűd. Hiszen bár érzelmekkel teli ez a kötet, gondosan elkerüli az érzelgősséget, ahogy minden könnyedsége ellenére is eredeti és összetett képeket használ, melyek mégis nagyon jól értelmezhetőek a legújabb magyar költészet kemény, a személyiségre is kritikusan pillantó nyelvhasználata felől is.

De mindez a tematikus síkon is tetten érhető. A kanonizált szerelmi líra ugyanis jellemzően a férfit beszélgeti, ott kizárólag a férfi érez és vágyakozik, a nő pedig inkább csak tárgy, akihez a vers szól,

akire az érzések lecsapódnak, de aki nincs cselekvési, és pláne kezdeményező helyzetben. Karafiáth azonban megfordítja a képletet, és ez a megváltozott nézőpont kölcsönzi verseinek a frissességet és az újszerűséget, és nagyrészt ez a kötet sikerének titka. A férfiak nála csak mellékszereplők, kívülállók, akik ugyan hatással vannak az eseményekre, de maguk az események nem velük történnek.

Mindennek komoly tétje van, hiszen nyilvánvalóan nincs nagyobb közhelye a költészetnek a szerelemnél, illetve a szerelemi csalódottságnál. Karafiáth azonban pontosan tudja ezt, és okosan menekül a közhelyes megoldások és az ismerős szituációk rutinszerű olvasata elől. Ehhez leggyakrabban az önirónia és az önreflexió eszközeit használja. Mielőtt például csepegősnek vagy giccsesnek éreznék a hangulatot, azt olvashatjuk, hogy „sajnos durván romantikus vagyok” – márpedig ez az, amit múlt századi szentimentalista költő soha nem írt volna le, azaz voltaképp ebben a gesztusban mindaz tükröződik, amittől Karafiáth-költészete jelentőssé tud válni. Az egyéjszakás kalandok, a telefonszex és a provokatív feminizmus korában a romantikus érzelmi kitörés kifejezetten irritáló lenne, ám Karafiáth, miközben romantikus hősnőt játszik, folyamatosan jelzi a szerep mögötti szituációk és a beszédmodok színpadiasságát. Így nem annyira a meghatottság és az együttérzés vesz erőt az olvasón, mint inkább nevetés. Hiszen az érzelmes, tragikus költői hagyomány karikatúrisztikus továbbgondolása során a csalódások és a keserőségek valódinak látszanak, a bennük való elmélyedés, az érzelmeknek való kiszolgáltatottság eltúlzottsága azonban a paródia, a játék felé viszi el a szövegeket.

A költészettörténeti közhelyektől való szabadulás másik biztos eszköze a popkultúra beépítése a versbe, azaz a dalszövegek, a reklámszlogenek vagy az ikonszerű együttes nevek becsempészése a szövegbe, leggyakrabban angolul. A vers ettől egy mai

nagyváros hangulatát nyeri el, egyszersmind annak lendületét, az idegen nyelv természetes jelenlétét és a múlt századi költészeti és kulturális kereteken való túllépés lehetőségét. Mert a szókapcsolatok vagy a metaforák vagy a versformák lehetnek öröklöttek, de az idegen nyelvű sorok beépítése sőt gyakran rímeltetése, illetve ezeknek a soroknak a forrása kifejezetten a posztmodern, globalizált mindennapok élményét közvetíti. Ha a költő nem Arany Jánost, hanem a Music TV műsorvezetőjét idézi, akkor radikálisan új helyre pozicionálja magát – és ez azt jelenti, az olvasótól is mást, másféle olvasást kér. Egyben azt is jelzi, hogy a költészet ma már nem csupán egyetlen folyosón át közelíthető meg, nem csak a kevesek számára hozzáférhető kulturális kódokkal dolgozik, hanem voltaképp mindent magába olvaszt, ami környező világban történik. A nagy európai mítoszok, vagy a görög–latin műveltséganyag helyett alkalmasint a mai populáris szövegekkel létesít nagyon is termékeny kapcsolatot, és elsősorban ebből nyeri jelentéseit.

Más kérdés, hogy természetesen nem szakadhat el teljesen a magyar költészeti hagyománytól sem, ahogy nem is kíván elszakadni. A különbözőségek, vagy az ímént sorolt újítások éppen hogy párbeszédpozíciót feltételeznek, melyben a vita és a túlhaladás vágya természetes elemként van jelen. Ezen belül Karafiáth nagyon gyakran idézi – pontosan, vagy némileg átformálva – Kosztolányit, József Attilát, vagy épp Arany Jánost, de még többet kortársait, például Parti Nagy Lajost vagy Térey Jánost. Csakhogy ezek az idézetek legtöbbször nem a továbbgondolás alapjai, hanem a játéka, a kiforgatása, konkrétan az új szövegkörnyezet okozta jelentésváltozása. Hiszen van abban valami kellemesen borzongató, amikor a szövegben egy Kosztolányi-vers és egy Radiohead-sláger találkozik, és Karafiáthnak nagy érzéke van az efféle mixekhez, rendre ki is használja a bennük rejlő lehetőségeket.

Mindeközben élményszámba megy a dalforma lágy kezelése, a finom rímek elhelyezése, vagy áthajlások magabiztos használat. Ugyancsak a kötet átgondoltságát dicséri, hogy két vers kivételével mindegyik azonos formában íródott, ötös vagy hatofeles jambusokban, általában klasszikus keresztrímekkel. Ez rendkívül egységessé és áttekinthetővé teszi a könyvet, sőt a szövegek már-már egyetlen hosszúvers keretei közé igazodnak. Pedig szelíd versformálás ez, minden szélsőség nélkül, voltaképp kevés eredeti ötlettel. Az pedig külön érdekesség, hogy Karafiáth verseiben a megszólalás problematikusága is dallamos formát nyer, ő dalban mondja el azt is, ami máshol a szabadvers zaklatottságának és töredékességének témája. A keserű pátoszt bármikor megtörheti egy humoros megoldás, ahol a humor alapja egy apró, hétköznapi tárgy vagy események felnagyítása.

A kötet tulajdonképpen egy nagyszabású requiem a szerelemért, melynek széthulló darabjai egy-egy férfinévhez kötődnek: Kristóf, András, Máté, Tibor, Dustin és többiek. Az emlékezés fokozatait is jelző nevek csupa olyan kapcsolatot jelölnek, melyekben mintha nem is lettek volna örömteli pillanatok: minden emlékből csak a bánat, csak a csalódottság árad, és a vágyódás boldogabb, nyugodtabb percek után. Csakhogy az is nyilvánvaló, hogy az eseményekkel sodródó nő pontosan ismeri a szerelem törvényeit, és nagyon jól ismeri saját magát is, gyanús tehát, hogy mégis belemegy a számára eleve rossz véget ígérő játszmákba. A versek hősnője ugyan menetrendszerűen marad alul az érzelmekkel és a pasikkal szemben, de mintha direkt keresné ezt az élményt, a kudarcot, a megaláztatást, az érzést, hogy megint csak égve dobták el. Sőt, sokszor saját szerencsétlenségében, avagy rossz döntéseinek következményeiben gyönyörködik, amit néhol még az illem vagy a prűderia jótkony leple sem takar. Ha pedig nincs probléma, lehet teremteni: „Gáz nincs: gondol-

ni mindig van kire.” (*A Város, én és Szívem Andrása*). És mindez minden keserűségével együtt is nagyon szórakoztató. A nő örök vesztet játszik, holott voltaképp mindent ő irányít.

Egyébként erre a lényegi kettőségre játszik rá a versforma kimért kerekességének, és a lélek állandó kielégítetlenségének kontrasztja, illetve a dallamok tökéletességének és a kapcsolatok botladozásának ellenpontja is. Hiszen a szövegek kifejezetten könnyedek, légiesek, miközben folyamatosan a nehézségekről, a hétköznapi megoldhatatlan konfliktusairól, a sehogyan sem működő kapcsolatokról beszélnek. Filó Vera néhol kicsit zavaró, bár szellemes illusztrációi e költészetnek épp ezt az aspektusát ragadják meg a legpontosabban, és bár már a címlapot is a fekete és a rózsaszín határozza meg, feltűnőbb a kötetben gyakran előbukkanó, rajzfilmfigurára emlékeztető nő szereinek különbsége: az egyik talán sír, a másik talán nevet. És ez épp arra utal, hogy nem szabad komolyan venni a tragikus hangot, az érzelmi összeomlást, ahogy ezt a versek finoman rejtett humora is közli: „Nyilván ő volt a legklasszabb pasi. / »Próbálj ki. Abból baj még nem lehet.« / Kipróbált, nem lett baj, és így maradtunk. / Járunk – mondtam már? Mint a többiek.” (*Common people*) Vagy az egy nagy szakítás délutánját felelevenítő *A mélye előtt* című versben: „A szállítók áthoztak délután, / s én rendet vágtam szépen, élre élt. / A macskával csak angolul beszéltem, / s a szomszédok rühellnek – van miért.”

Karafiáth Orsolya, akárhogy is hangzik ez, tényleg a szerelem költője, de még inkább a szerelmi bánaté. Érdekes, hogy elsősorban a kapcsolatok lelki – és nem testi – eseményeivel foglalkozik, habár épp ezeknek az arányoknak a megváltoztatása jelenthetné e költészet ígéretes jövőjét, melyet egy-egy apró megjegyzés, egy elkószált jelző vagy egy áthallásos metafora már most is sejtet. Hiszen a Karafiáth által oly odaadón művelt szerelmi lírát a rajongás és

a vágyakozás mellett hagyományosan a nyersebb szexuális kérdések is foglalkoztatják – még ha eddig egy elsősorban férfiak uralta diskurzusban is. A szerelmi költészet nehézségei persze Petri után nem hatnak újszerűen, egy hangsúlyosan női lírában azonban még perspektívát jelenthetnek.

A szerelem izgalma, érdekessége és borzalmi már most is a vallomásos költészet egy sajátos fajtájában visszhangoznak. És ezt a sajátosságot az adja, hogy bár a hangütés az „őszinteséget” imitálja, a szerepek, a maszkok nyilvánvalósága azonban lehetetlenné teszi az egyenes beszédet. A naiv, sőt már-már gyermeki ragaszkodás és szeretetvágy végül is minden taktikázást, önérzetet és női büszkeséget kizár, és legfeljebb az önsajnálát és a meghatottság képle-

teinek enged teret, csakhogy a naivitás és az önsajnálát már maga is taktikus szerep, mely épp a saját pozíció biztonságát hivatott szavatolni. Talán ezzel függ össze az is, hogy Karafiáth mindig kimérten ironikus: a folyamatos játék során ugyanazt a kilengésektől vagy durvaságoktól mentes távolságtartást hozza.

Karafiáth második kötete tehát átgonoltabban, egyenletesebb színvonalon hozza az első eredményeit, ez érett, egységes munka benyomását keltve. Mindezekkel együtt válik a könyv nem csak az ő pályáján, hanem a kortárs költészet történetében is emlékezetes eseménnyé, egy eddig nem volt hang megtalálásának és megszólaltatásának értékes dokumentumává.

Jankó János: Értekezés a színpalak mögött (évszám nélkül, tus, toll, papír; 135×115 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.23.1.; jelezve balra lent: Jankó J.)

E számunk szerzői

Balázs Imre József (Székelyudvarhely, 1976) – Kolozsvár
 Bedecs László (Budapest, 1974) – Miskolc
 Bertha Zoltán (Szentes, 1955) – Debrecen
 Csehy Zoltán (Pozsony, 1973) – Dunaszerdahely
 Darvasi Ferenc (Gyoma, 1978) – Budapest
 Druzsín Ferenc (Tarany, 1940) – Budapest
 Ekler Andrea (Budapest, 1971) – Budapest
 Háy János (Vámosmikola, 1960) – Budapest
 Karafiáth Orsolya (Budapest, 1976) – Budapest
 Király Levente (Szeged, 1976) – Budapest
 Kiss László (Gyula, 1976) – Gyula
 Kiss Ottó (Battonya, 1963) – Gyula
 Orbán János Dénes (Brassó, 1973) – Kolozsvár
 Orcsik Roland (Becse, 1975) – Szeged
 Selyem Zsuzsa (Marosvásárhely, 1967) – Kolozsvár
 Serbán Brigitta (Budapest, 1980) – Budapest
 Szabó Géza (Tiszanagyfalu, 1950) – Budapest
 Szepesi Attila (Ungvár, 1942) – Budapest
 Szív Ernő (Darvasi László) (Törökszentmiklós, 1962) – Budapest
 Szócs Géza (Marosvásárhely, 1953) – Budapest
 Tóth László (Budapest, 1949) – Budapest
 Vámos Miklós (Budapest, 1950) – Budapest
 Varró Dániel (Budapest, 1977) – Budapest
 Zalán Tibor (Szolnok, 1954) – Budapest
 Zólya Andrea Csilla (Székelyudvarhely, 1978) – Kolozsvár

Bárka 2005/5.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Telefon: 66/530-206; 66/454-354/106. E-mail: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,

Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),

†Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*Kéziratokat nem őrzünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.
 Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.*

Az előző számunk tartalmából

Versek

Lászlóffy Aladártól, Kántor Pétertől, Csehy Zoltántól, Orcsik Rolandtól, Acsai Rolandtól, Nagy Mihály Tibortól, Magyar Barnától, Tornai Józseftől, Tandori Dezsőtől

Prózák

Méhes Károlytól, Kiss Ottótól, Balogh Tamástól, Szabó Tibortól

Tanulmányok

Tandori Dezsőről, Krasznahorkai Lászlóról

A szőlőnemesítő Stark Adolfról, a száz éve született Dedinszky Gyuláról, a gyulai vár új állandó kiállításáról, az ötvenéves Jókai Színház legutóbbi évadáról

Kritikák

Tolnai Ottó, Füzi László, Kiss Ottó, Papp Tibor, Szabó Tibor új könyvéről

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsd ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: